

B Ö L C S É S Z D O K T O R I É R T E K E Z É S

**ADATOK A KISISKOLÁS KORU TANULÓK ERKÖLCSI
FEJLŐDÉSÉNEK PEDAGÓGIAI PSZICHOLÓGIAI
VIZSGÁLATÁHOZ.**

SZABÓ BORBÁLA

SZEGED, 1975.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	1
I. A tanulói személyiség fejlődése mint pedagógiai pszichológiai probléma . .	5
II. Az erkölcsi fogalmak megértésének jellemzése	16
III. Az erkölcsi ítéletek fejlődésének vázlata	57
IV. Az interperszonális kapcsolatok erkölcsi motivumai	108
Összefoglalás	125
Melléklet	
Irodalomjegyzék	129

B E V E Z E T É S .

A szocialista társadalmi viszonyok és a szocialista tudat fejlesztése új típusú ember nevelését teszi szükségessé. Olyan ember nevelését, aki magáévá teszi társadalmunk szocialista célkitűzéseit, ennek következtében pedig egyéni céljait, érdekeit a közösség érdekeinek tudja alárendelni illetve azokkal összehangolni.

A fejlődés jelenlegi szakasza megköveteli, hogy a világnézeti és erkölcsi nevelés tartalmát iskoláinkban hatékonyabbá tegyük.

"A szocialista erkölcsöt, a munkához való szocialista viszonyt, a szocialista hazafiságot viszonylag rövidebb idő alatt kell meggyökereztetnünk a legszélesebb tömegek tudatában, mert ez a tudatbeli feltétele annak, hogy történelmileg nem hosszú idő múlva áttérhessünk a kommunizmus építésére." /MSZMP VIII. Kongresszusának határozatából./

Ez szükségessé teszi, hogy nevelésünkben jobban érvényesüljenek a szocialista célkitűzések, nevelésünk célirányosabb, tervszerűbb legyen az élet és az iskola összekapcsolása terén is. Azonkívül az erkölcsi képzetek, fogalmak és a meggyőződés formálásában is érvényesüljön a tervszerűség, céltudatosság.

A Tanterv és Utasítás célkitűzéseiben meghatározza a kommunista embereszmény jellemvonásait s egyben utmutatást ad ehhez a

pedagógusoknak munkájukra vonatkozóan: "-egész oktató-nevelő munkájával céltudatosan fejlessze bennük a kommunista emberre jellemző erkölcsi tulajdonságokat." ... /Tanterv és Utasítás, 1963/

Az iskolába lépő gyermek életében, tevékenységében a legfontosabb helyet a tanulás foglalja el. Az ismeretszerzésnek ez a módja magas követelményeket támaszt velük szemben: erőfeszítést, a tanuláshoz való felelősségteljes viszonyt, kötelességtudatot. A sokoldalú tevékenység hatására fejlődnek értelmi képességeik, gazdagodik érzelmi életük, formálódik, alakul egész személyiségük. Az iskolai tanulmányok, a többoldalú tevékenység, nemcsak az értelmi, érzelmi és akaratfejlesztést mozditják elő, hanem meggyorsítják a tanulók világnézetének alakulását, erkölcsi arculatának formálódását is.

A nevelési követelmények arra irányulnak, hogy azok teljesítésével a tanuló személyisége a célnak megfelelően alakuljon.

A Nevelési Terv a maga rendszerével és kategóriáival megadja azokat a lehetséges kereteket, amelyeknek határai között elvégezhetjük a szintmegállapítást. Ezért kívánatos, hogy a neveltségi szint jellemzése - bármilyen részletességgel történik is - kövesse a Nevelési Terv kategóriáit, s arra adjon választ; mennyire sikerült megvalósítani az adott időszakban a nevelési követelményeket. Ezért a neveltségi helyzet jellemzése alkalmával nem az alkalmazott tevékenységi formák pusztá felsorolására van szükség, hanem elsősorban azok hatásának, eredményeinek mérlegelésére.

A nevelőmunka folyamán egy adott időszakban elért eredmények

megállapítása, hatékonyságának vizsgálata igen fontos. Erre rendszerint tanév végén vagy a nevelési folyamat egy-egy hosszabb időszakának lezárásakor kerül sor. Ha ezt a munkát felületesen vagy formálisan végezzük, akkor nem derül ki, hogy mit sikerült megvalósítani a tervekből s van-e előrehaladás.

Az eredmény vizsgálata egyuttal mindig neveltségi szintmegállapítás is: "A neveltségi szint megállapításában annak rögzítése lényeges, hogy a nevelés mely területén sikerült előrehaladást elérni, mi jellemzi az osztály egészséges zömét, pl. a világnézeti, értelmi, erkölcsi nevelés terén s milyen fogyatékosságok mutatkoznak ugyanezen területeken; milyen objektív illetve szubjektív /pl. módszertani/ okokra vezethetők ezek vissza. " /Nevelési Terv 186 oldal./

Mint ismeretes a nevelési területek közül éppen az erkölcsi nevelés az, melyet nevelőmunkánk középpontjába kell helyeznünk. Ahhoz, hogy a társadalom által kívánt követelményeknek az erkölcsi nevelés terén eleget tudjunk tenni, igen alapos, körültekintő munkát kell végeznünk. A gyermek ennek a folyamatnak ne csak passzív befogadója, hanem aktív résztvevője, alanya kell legyen. A gyakorlatban tevékenysége során szerzett tapasztalatai alapján győződjön meg a vele szemben támasztott morális követelmények fontosságáról, amely élete és munkája további szakaszában befolyásolja gondolkodását és magatartásának meghatározójává válik.

Munkánk folyamán végzett kísérleteink is éppen ezért a tanulók erkölcsi neveltségi szintjének vizsgálatára irányulnak

1-4 osztályban. A kísérletet folyamatosan végeztük 1969 szeptemberétől 1972 júniusáig. Így alkalmunk nyílt arra, hogy egy adott korosztály erkölcsi fejlettségi szintjéről és annak sajátosságairól mind az iskolai nevelési tevékenység kezdetén, mind pedig a nevelési folyamat egy adott szakaszán képet kapjunk.

Kísérleteink célkitűzései ennek megfelelően az erkölcsi nevelés következő területeire irányulnak:

- a/ A tanulók erkölcsi fogalmainak fejlettségi szintje és sajátosságai 1-4 osztályban.
- b/ A gyermekek erkölcsi ítéletének fejlődése és jellemzői 1-3 osztályban.
- c/ Az interperszonális kapcsolatok motivációs bázisa s az osztály illetve rajstruktúra sajátosságai 1-4 osztályban.

Kísérleteinkből levont következtetések azonban a 6-10 éves koru gyermekek erkölcsi intellektusáról, morális gondolkodásáról nem általános érvényűek és nem zárják le a problémakör kutatási lehetőségeit.

Vizsgálataink során a következő módszereket alkalmaztuk:

- a/ megfigyelés
- b/ kísérlet /természetes/
- c/ exploráció
- d/ szociometriai vizsgálat
- e/ projekció /állókép, filmrészlet/
- f/ erkölcsi tartalmu mintatörténetek.

Munkánkat nehezítette az a körülmény, hogy a 6-10 éves koru gyermekek körében végzett ilyen irányu vizsgálódás meglehetősen kevés. Így csak kis számu kísérleti és konkrét tapasztalati anyagot tudtunk forrásként használni.

I. A TANULÓI SZEMÉLYISÉG FEJLŐDÉSE MINT

PEDAGÓGIAI PSZICHOLÓGIAI PROBLÉMA.

Ahhoz, hogy nevelőmunkánk igazán eredményes legyen, jól kell ismernünk a személyiség alakítás pszichológiai összetevőit, a gyermek, a gyermekközösség, valamint a pedagógus és tanuló együttműködésének pszichológiai sajátosságait. Ezekre a kérdésekre elsősorban a fejlődés- és pedagógiai pszichológia adnak választ.

A pedagógiai tevékenység konkrét nevelési szituációk megoldásának sorozata. A nevelőmunka feladatainak megvalósítása - az iskolába lépéstől az iskolai élet különböző eseményein át egészen az iskola elhagyásáig, az élethivatás megválasztásáig - komplex pedagógiai és pszichológiai megközelítést igényel, ezért alapvetően fontos, hogy az ismeret és magatartás egységben legyenek. A pedagógiai pszichológia azt tanulmányozza, hogy a tanulók meglévő erkölcsi tudata milyen pszichológiai feltételeket nyújt az erkölcsi nevelés számára és hogyan alakul ez az erkölcsi tudat a nevelés hatására.

Már az iskolába lépő gyermek is képes egyes cselekedeteket a jó és rossz kategóriája szerint megítélni. Élete, tevékenysége folyamán tapasztalta, hogy a felnőttek egyes cselekedeteket helyeselnek, másokat helytelenítenek. Az erkölcsi tudat fejlődésében nagy szerepe van a külső hatásnak, tapasztalásnak. A nevelési folyamat kiindulópontja a nevelés alapját képező tapasztalatok biztosítása.

A tapasztalatszerzést pszichológiai és pedagógiai szempontból irányítani kell. Ez történhet úgy, hogy erre lehetőséget biztosítunk, a gyermek empirikusan szerez megfelelő tapasztalatot, de történhet úgy is, hogy megmondjuk mi a helyes, mi

a helytelen. Ok-okozati összefüggéssel érvelünk, példát mutatunk, vagy felhívjuk figyelmét a követendő magatartásra, előrevetítjük a távlatot. A tapasztalatokból, a sok konkrét cselekedetből kiemeljük és a gyermekekkel együtt végezzük el az általánosítást, fogalmak, ítéletek alakítását, azok tartalmának elmélyítését.

A nevelési folyamat egyik nagyon fontos mozzanata tehát a tudatosítás, amelynek alapját, kiindulópontját a tapasztalatok, az elemi szokások kialakítása képezi. A tudatosítás maga nagyon hosszú folyamat, végighúzódik a fejlődés és nevelés időtartamán. Így az egyszerű tapasztalatok alapján általánosított fogalmaktól, ítéletektől, az etika tételes tanulásaig, az önnevelésig hosszú utat jár végig.

A gyermek erkölcsi fogalmaira, ítéleteire huzamos ideig a szubjektivitás és általánosítás hiánya jellemző. A szubjektivitás abban nyilvánul meg, hogy pl. csak azokat az erkölcsi tulajdonságokat értékeli, amelyek számára különösen fontosak, illetve szükségesek, hiányukat érzi.

Az általánosítás hiánya tapasztalható akkor, amikor bizonyos szokásokat csak egy meghatározott helyen /óvoda, iskola/ tart érvényesnek. A cselekedetek és a magatartás értékelésében gyakran előfordul, hogy a gyermekek csak a cselekvés külső eredményét veszik figyelembe, és figyelmen kívül hagyják a cselekvő szándékát.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy tanulóink erkölcsi fogalmai alacsonyabb szinten vannak, mint a tantárgyak által elsajátított fogalmak. Jellemzőjük, hogy empirikus jellegűek, köznapi és nem tudományos szintűek. Nincs meg az összhang a tudat és

a cselekedetek között. A valóságos erkölcsi arculat általában felülmulja az etikai fogalmak fejlettségi szintjét.

A meggyőződés olyan ismeretrendszer, amely magában hordozza a megvalósítás szándékát. Mintegy motivumként szereplő ismeret, érzelmileg is színezett és a szükséglet elemei is benne vannak. Akkor beszélünk meggyőződésről, ha a személy nem külső hatásra, hanem belső indítékok alapján cselekszik helyesen.

Mindezek kialakításában döntő a tanulók életkori sajátosságainak figyelembe vétele. Az erkölcsi nevelés az érzelmek nevelésének is nagy lehetősége. A jó és rossz, helyes és helytelen mellett érzelmileg is állást kell foglalni. Az erkölcsi érzelmek körébe tartoznak az olyan nagy jelentőségű érzelmek is, mint a közösségi érzés, a hazafiság érzése, a munkával kapcsolatos érzelmek....

Megállapíthatjuk tehát, hogy a nevelés folyamatában megtett ut a következő: kiindulunk az egyszerű, de helyes szokásoktól és a tudatosításon, meggyőződésen, érzelmeken át az akarati cselekvésbe ágyazott magasabb rendű értékes erkölcsi szokásokhoz jutunk el. Tehát az ut a szokástól szokásig vezet, de az utóbbi már magasfoku erkölcsi tudatosságon és meggyőződésen alapul.

Az erkölcsi tudat és a magatartás összefüggése fokozatosan alakul ki, minden életkorban az életkori sajátosságoknak megfelelően, rendszeres nevelőmunkával bővítjük, míg eljutunk a végső célhoz, a szocialista embertípus kialakításához.

J. Piaget /1970/ adatai szerint a gyermek 7-8 éves korban jut el arra az értelmi szintre, hogy kezd különbséget tenni fizikai okok és a motivumok, a morális okok között. A valóság iránt fokozottabban érdeklődnek. A prekonvalitás háttérbe

szorul és az egocentrizmus is ettől kezdve. Felismeri a gyermek saját szempontjának másokéval való koordinálásának lehetőségét. Az individuális szempont felváltása a szociális szemponttal, maga után vonja a logikus gondolkodás szabályainak kialakulását, fejlődését. J. Piaget szerint az emberi tapasztalatok átadása a gyermekeknek csak a 7-8. életévtől mutat eredményességre, amikor a gyermek érdeklődése a fizikai jelenségek valódi okainak felderítésére irányul. Az okok és oksági viszonyok iránti érdeklődés azonban minden egyes személy esetében és minden életkorban különböző szintű, az életkori sajátosságoktól és a személyiségfejlődéstől függően.

A kötelességérzet csirái már az iskolábalépéskor megvannak a gyermekben és annak hatására alakulnak, hogy a felnőttek hogyan értékelik tetteiket. A morális értékelés hatására a negatív élmények tartalma is átalakul.

" Az etikai normák elsajátítása és a morális érzések formálódása fontos mozzanata annak a folyamatnak, amelynek során a gyermek aktivan behatol a felnőtt életébe, kölcsönös viszonylataiba, tevékenységük és tetteik értelmébe." /D.B.Elkonyin, 1964/ Ugyancsak ebben a művében írja, hogy "a morális érzések a tevékenység folyamatában és a felnőttek vezetésével kialakult társas kapcsolatok körülményei közt jönnek létre, és a gyermekek e folyamatban sajátítják el őket."

Ezek a kialakult morális értékek meghatározzák a gyermek emocionális viszonyát a többi emberhez. A család nevelő hatása alapvető fontosságu. Célkitűzéseit összhangba kell hozni az iskola és a társadalom célkitűzéseivel. Igen fontos, hogy a gyermek szülei magatartásában, viselkedésében, világnézetében ugyanazt fedezze fel, mint amire őt szoktatják. Azt, hogy milyen

követeléseket tűzünk a gyermek elé, mindig az adott életkor viszonylatában kell vizsgálat tárgyává tenni. Előfordulhat, hogy a gyermek valamely követelménynek nem tud eleget tenni. Ebben az esetben ne veréssel fenyegetőzzünk, vagy esetleg meg is tesszük, hanem keressük az okát, vajjon miért nem teljesítette? Csak ezután döntsünk az esetleges büntetés vagy jutalom minősége terén.

Munkájukat ellenőrizni, értékelni kell, ezt a gyermek maga is igényli, valamint ezzel állapítjuk meg magunk is, mikor van a gyermeknek szüksége biztatásra, serkentésre, mikor érdemel dicséretet vagy jutalmat. Az ellenőrzés útján szerezzünk tudomást hibáikról, egyes fogyatékoságaikról, amely legtöbbször tapasztalatlanságból fakad. Igen fontos feladata a szülőknek éppugy, mint a nevelőknek a gyermek baráti tarsaságát megismerni, barátai választásában irányítani. A rendszeres ellenőrzés azért nélkülözhetetlen, mert ébren tartja a gyermek könnyen kialakuló felelősségtudatát, kötelességérzetét.

Kitartásra kell szoktatnunk a tanulókat, mert ha nem alakul ki bennük az önfegyelemnek ez a képessége, állhatatlan lesz munkájában és megbízhatatlan emberi kapcsolataiban.

Amikor pedig elvégzett munkájukat értékeljük, elsősorban az eredmények mögött meghuzódó munkát, erő kifejtést, szorgalmat és jó szándékot kell értékelnünk.

Az, hogy a gyermek erkölcsi ítéletének fejlődése milyen szintet mutat, nagymértékben függ a gondolkodás fejlettségi szintjétől. A gondolkodás fejlődésével az erkölcsi ítéletek fejlettsége egyenes arányban van. Ahhoz tehát, hogy a tanulók minél fejlettebb erkölcsi magatartással rendelkezzenek, mindenek-

előtt a gondolkodást kell fejleszteni. A gondolkodás színvonalának emelése igen bonyolult, sokoldalú folyamat. Alapja a gyakorlat, a tevékenység, mely az objektív valóság reális visz-szatükröződését, a valóság megismerését segíti elő. Ez segíti a személyiséget helyes döntések meghozatalában.

Többen foglalkoztak azzal a kérdéssel különösen napjainkban, hogy a tanulóknak milyen fogalmaik alakulnak ki az erkölcsről, mely erkölcsi alapfogalmakat kell elsajátítaniuk iskolai tanulmányaik befejeztével. Az erkölcs ugyanis a társadalmi élet valamennyi területén befolyásolja és bizonyos fokon meghatározza magatartásunkat a munkában, családi életben egyaránt. Az erkölcsi nevelés nem az iskolában kezdődik, hanem a gyermek születése pillanatában, mert a gyermek nemcsak a családé, hanem egy meghatározott erkölcsi szabályrendszerben élő társadalomé.

A legtöbb gyermek óvodából kerül az iskola padjai közé. A serdülőkor mellett ez a korszak az, amikor a legdöntőbbek a változások. Több kutató megállapította, hogy a pszichikus fejlődés és az erkölcsi tudat fejlődése egymással párhuzamosan megy végbe, kölcsönösen hatnak egymásra.

"A személyiség pszichikus tulajdonságai nem eleve meglevő adottságok - mondja Rubinstein, - a tevékenység folyamatában alakulnak és fejlődnek. Ahogyan a szervezet sem előbb fejlődik, hogy majd azután funkcionáljon, ugyanugy a személyiség sem előbb alakul, hogy majd aztán cselekedni kezdjen, hanem cselekvés közben, magában tevékenysége menetében formálódik. A személyiség a cselekvésben alakul ki és ugyancsak a cselekvésben nyilvánul meg." /Sz.L. Rubinstein, 1964/

A gyermek otthoni tevékenysége, viselkedése testvérei között, otthoni játécai, lehet, hogy egész más oldalról mutatják be nekünk a gyermeket. Ezért a családlátogatásokat mindig meghatározott pedagógiai és pszichológiai céllal, a teendők pontos megjelölésével végezzük.

A gyermekek nem egyformán viselik el a megrázkódtatásokat. Vannak, akiket csak időlegesen zavarnak meg, vagy tesznek dekoncentrálttá, másoknál egész életükre kiható depressziót, pszichikai zavarokat okoznak. A pszichikum ellenállóképességét mérlegelve, különbözőképpen kell segíteni a gyermekek megpróbáltatásait, súlyos helyzetek esetén. Olyan kapcsolatot kell kialakítani, hogy összes gondjaikkal bizalommal, őszintén jöjjenek hozzánk.

Eljutottunk tehát ahhoz a fordulóponthoz, mely szerint meg kell vizsgálni azt is, hogy tanulóink milyen viszonyban vannak velünk, pedagógusokkal. Goethe szerint csak attól tanulunk, akit szeretünk. Makarenko /1955/ ehhez még hozzáfűzi, hogy a pedagógusnak ki kell vívnia tanítványai szeretetét és megbecsülését. Ezt elsősorban példamutatásával éri el.

" Az első osztályban még kritikátlan a gyermek a pedagógussal szemben, akit korlátlan tekintélynek tisztel. A harmadik osztálytól kezdve egyre sűrűbben jelentkeznek a pedagógus igazságtalanságával szemben érzett panaszok. Olyankor lassan elveszti a pedagógus a tekintélyét, ha következetlen magatartást árul el." /G. Clauss- H.Hiebbs, 1961/

A 10 év körüli tanulók kritikai érzéke egyre fejlettebb. Gyakran a szülők is bírálják a tanárokat, s mindez meggyorsítja a pedagógusok tekintélyének gyengülését. A pedagógusnak kap-

csolatot kell teremtenie a tanuló érzelemvilágával, hogy vonzóvá váljanak előtte a pedagógiai célkitűzések. A tanulókkal emocionálisan is kapcsolatot kell teremteni. Hibák adódnak gyakran a tanulók életkori sajátosságaihoz való alkalmazkodás okozta nehézségekből. A gyermek munkája a tanulás. Helytelen lenne azonban a tanulók képességét aszerint értékelni, mit mutatnak az osztályzatok. Bár az osztályzatok viszonylag a reális képet tükrözik, mégsem lehet pusztán ez a mérvadó.

" A szociológusok figyelmét ugyancsak egyre inkább magára vonatja az iskolaérettség problémája, társadalmi vonatkozásai miatt is. - Ugyanis a szociális elhanyagoltság iskolaéretlenséget okozhat. Az iskolaéretlen viszont, rossz tanulmányi eredményei s magatartási problémái miatt sem gyermekkorában, de felnőttként sem tud megfelelően beilleszkedni a közösségbe. Vagy kisebbségi, csökkentértékűségi érzésekkel fog küzdeni sorozatos kudarcélményei miatt, vagy éppen ellenkezőleg "tulkompenzált" és agresszív, erőszakos egyénné válik.

Általában csak a fizikai és szellemi érettsége birtokában beiskolázott gyermek válhat a társadalom teljes értékű tagjává."

/Szabó Pál, 1967/

Tehát a gyermek akkor mondható iskolaérettnek, "ha mindenféle szempontból adekvát számára az iskolai munka és az ezzel járó egyéb megterhelések." /Szabó Pál, 1967/ Az, hogy a gyermek iskolába lép, nemcsak gondolkodását és fogalmi fejlettségének szintjét emeli döntő módon. Igen nagy hatással van az iskolai környezet a gyermek szociális magatartásának fejlődésére. "A szigorú időbeosztás, a tevékenység módja, a tanítóval szembeni viszony egészen újszerű, és az iskolába

lépő gyermek részéről különleges szociális alkalmazkodást követel." /G.Clauss - H.Hiebs, 1961/ Ugyanezt olvashatjuk Kiss Tihamér /1966/ könyvében, aki azt írja: "Az új szociális környezet, az iskola, hatéves korban valóban nagy fordulatot jelent a kisgyermek életében. Új dolgok iránti érdeklődést kelt, új társas kapcsolatok felvételére ad lehetőséget, ismeretlen világba enged betekintést, ami egyben újfajta intellektuális, szociális, erkölcsi esztétikai érzelmek átélésének gazdag lehetőségét biztosítja."

Megfigyelhető az is, hogy már 6-7 éves kortól kezdve alakul a gyermek pozitív erkölcsi jellemvonása, mint pl. az udvarias-ság, kitartás, kollektivitás. Erkölcsi ítéleteiben a közösség álláspontját képviseli. Nem a kényszer, a büntetéstől való félelem, hanem a meggyőződés kezdi irányítani magatartását, erkölcsi ítéletét. Ezt alakítja bennük pozitív irányban a rendszeres iskolabajárás, a munkához, tanuláshoz való helyes viszony kialakítása, a közösség szabályai, az erkölcsi követelmények. Ezek meghatározzák a gyermek jellemének fejlődési tendenciáját is.

Iskolábalépő gyermekeinkkel szemben támasztott követelményeink közül legnagyobb fontossága, hogy kialakítsuk bennük a tanuláshoz, munkához való helyes viszonyt. Nem elég azonban, hogy az iskolában tanítási órákon aktívan vegyenek részt, hanem a nevelő távollétében is rendszeresen végezzék munkájukat. Kezdetben "könnyűnek" találják az iskolai munkát. Később a tantárgyak bővülésével egyre gyakrabban jelentkeznek nehézségek és problémák. Hosszabb perspektívájú munkára még nem képesek. Előre közölni kell velük mennyi ideig kell dolgozni, mi a munka célja.

" A követelményeknek megfelelő teljesítésére minden tanulónak a képességeihez mérten, teljes erejét megfeszítve kell törekednie." /Dobos- Juhász- Komár- Majzikné- Nagyné, 1964/ Ennek nevelése a pedagógus feladata, helye és ideje a tanítási óra. Tekintetbe kell vennünk a gyermek munkájának elbírálásakor dicséretigényét is. Természetesen a dicsérettel kapcsolatos követelményekkel a pedagógusnak tisztában kell lenni. "A szülők által elkövetett nevelési hibák is vezethetnek rendszertelen, hanyag otthoni tanulmányi munkára, illetőleg hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a tanulók megbízhatatlanul, hanyagul dolgozzanak... A családi és iskolai nevelés összhangja a rendszeres munkára nevelésben az 1-4 osztályokban főként azt követeli meg, hogy a család, az iskolával egybehangzóan hangsúlyozza a gyermeknek a tanulás fontosságát, s kívánja meg a tanító követelményeinek legaprólékosabb teljesítését." /Dobos- Juhász- Komár- Majzikné- Nagyné, 1962./

Az elmondottakból következik, hogy a személyiség erkölcsi fejlődésének nincs önálló fejlődési vonala, hanem mint a többi pszichikus folyamat, ez is a személyiségfejlődés függvénye.

"A személyiség az egyedi ember egyéni tulajdonságainak sajátos összessége és egyben bizonyos rendezettségű egysége ... amely egy megnyilvánulási egység." /Gegesi Kiss Pál, 1963./

Sz.L.Rubinstein /1964/ szerint az individuum akkor válik személyiséggé, ha a külvilággal való interakciója során társadalmi-biológiai-pszichikai formálódáson megy keresztül.

Az iskolai nevelőmunkánkban is arra kell törekednünk, írja Ágoston György /1969/, "hogy a tanulóiban tudatosá tegyük az erkölcsi követelményeinket, megértessük velük a kommunista

erkölcs alapvető elveit, fogalmait. Az iskolából a tanulóknak szilárd erkölcsi öntudattal kell kilépniük, képesnek kell lenniük önmaguk és mások cselekedeteinek, magatartásának erkölcsi értékelésére." Az erkölcsi ismeretek önmagukban még nem határozzák meg az ember erkölcsi arculatát. Ha a tanulók nincsenek birtokában megfelelően általánosított és tudatosult képzeteknek és fogalmaknak, ez "zavarja őket abban, hogy megtalálják az erkölcsi magatartás helyes vonalát." /L.I. Bozsó-vics, 1959/.

A gyerekeknek tehát meg kell ismeri a világot, mert csak így tud benne élni. Erre sokféle eszköz áll rendelkezésre. Megismerése céltudatosabb lesz és egyre több megismerőnivalóra talál. "Nincs megállás, elindult az emberrelválás útján. Főként a felnőtt környezeten múlik, hogy ez az út sikeres legyen." /Kürti Istvánné- Szilágyi Lilla, 1970/.

II. AZ ERKÖLCSI FOGALMAK MEGÉRTÉSÉNEK

JELLEMZÉSE.

Az iskolareform lényegileg nevelési reformnak is tekinthető, mivel alapelvei a szocialista embertípus kialakulására vonatkoznak. Az új tanterv az oktatás nevelési céljainak fokozottabb kialakulására törekszik, így fel kell használni a tantárgyak adta erkölcsi, politikai nevelési célok megvalósítására, szintetizálására és elmélyítésére.

Vizsgálatunk célja, hogy megállapítsuk, ezeknek a nevelési céloknak megvalósítása milyen szintet ér el a nevelési folyamat egy adott szakaszán. Vizsgálat tárgyává tettük továbbá azt, hogy a Nevelési Tervben foglalt célkitűzések tartalmilag megfelelnek-e a tanulók fejlettségi szintjének és életkori sajátosságainak. Ennek során a célkitűzéseket meghatározott keretek között próbáltuk megközelíteni. Néhány erkölcsi követelmény megvalósítását vizsgáltuk az erkölcsi fogalmak tükrében. A követelmény tulajdonképpen maga a Tanterv és Nevelési Terv.

A vizsgálatok pedagógiai célját abban láttuk, hogy ez, mint egyfajta "visszacsatolás" majd rávilágít arra, hogy megállapítsuk, milyen szinten lehetséges és szükségszerű erkölcsi követelményeket megfogalmazni tanulóink számára ahhoz, hogy azokat megértsék, elsajátítsák és cselekedeteikben a már interiorizálódott követelmények tükröződjének és azokat alkalmazzák.

A kutatási módszereknek egzaktnak és kontrollálhatónak kell lenniük. Kísérletünk eredményeként adatokat vártunk arra vonatkozóan, hogy milyen az általános iskolában az alsótagozatos tanulók erkölcsi neveltségi szintje az egyes osztályokban az erkölcsi ítéletek vonatkozásában. Ezen adatok birtokában képet tudunk szerezni a követelmények realitásáról, teljességéről illetve hiányosságáról.

Végül a követelmények és az eredmények összehasonlítása útján nevelésmódszertani tanulságokat vártunk. Az egész vizsgálat-tól pedig kutatómetodikai tapasztalatokat, az erkölcsi ar-culat és a tanulók erkölcsi magatartásának rendkívül komplex kérdésének megismeréséhez.

Az erkölcsi nevelés céljának előérése egy tartós folyamat egymás-sal összefüggő és kölcsönhatásban levő részfeladatain keresztül valósítható meg. Ezek a részfeladatok:

- a/ Az erkölcsi tudatosság kialakítása
- b/ Az erkölcsi érzelmek fejlesztése
- c/ Az akarat tulajdonságok fejlesztése
- d/ A jó szokások kialakítása, a rossz szokások leküzdése.

Mint már említettük, az erkölcsi fogalmak kialakításának ut-ja a legtágabb fogalomból halad a szűkebb, konkrét jegyeket tartalmazó fogalmak felé. Ezek a tágabb fogalmak nincsenek tartalmi jeggyel kitöltve, legtöbbször csak tekintélyi elv alapján veszi át a gyermek. Majd a szűkebb fogalmakból ismét a tágabb felé halad, de ezek már megfelelő tartalommal ren-delkeznek. Az erkölcsi fogalmak fejlődése a gyermeki tapasztalatoktól s e tapasztalatok feldolgozását, elméleti általáno-sítását elősegítő, vezető tanári módszerektől is függ.

Ahhoz, hogy kísérletet végezzünk, ismernünk kell az osztály-közösség erkölcsi arculatát. Ezért szükséges az egyes osztá-lyokról ebből a szempontból empirikus jellemzést adnunk. Tudni kell azt, milyen szinten állnak a kísérlet végzése idején, hogy a kísérlet eredményeiből következtetést tudjunk levonni az el-következendő idők feladatainak, követelményeinek megvalósítá-sa érdekében.

Kísérleteinket a Budapest, XVIII. Brassó uti ált. iskola 1-4 osztályában, az 1969-70-es tanévtől kezdve folyamatosan végeztük az 1972-es tanév végével bezáróan. A kísérleti osztályok kiválasztása az alábbi szempontok szerint történt:

- a/ az erkölcsi magatartás
- b/ tanulmányi átlag
- c/ közösségi magatartás
- d/ erkölcsi fejlettségi szint.

A fiúk, lányok létszámának megoszlási arányát az osztályokról adott empirikus karakterisztikában közöljük.

I. osztály.

1. Az osztály tanulói összetételének általános adatai: az osztály létszáma 34 tanuló. A fiúk és a lányok száma majdnem megegyezik, ugyanis 18 fiú és 16 leány jár ide. A tanulók otthoni körülményei jók. Kényelmes, több szoba komfortos családi házakban laknak. Legtöbb tanuló számára otthonukban külön szoba áll rendelkezésre, vagy legalább szobarészt biztosítottak, ahol nyugodtan tanulhat. Az anyagi viszonyok is rendezettek. Az osztály létszámának 82 %-a fizikai dolgozó gyermeke. Bár tanulmányi átlagról nem tudunk írni, mivel első osztályban félévkor nem kapnak bizonyítványt a tanulók, de igen jó magatartásu, jó képességű osztály.

2. A tanuláshoz, mint fő tevékenységi formához való viszonyt tekintve a gyermekek nagy része szorgalmas, iparkodik. Feladataikat pontosan teljesítik, csak ritkán fordul elő, hogy nem készítenek el valamilyen házi feladatot. Legtöbbször ez is indokolt eset. Füzetek tiszták, rendezek, önmagukkal és munkájukkal

szemben igényesek. Hibáikat észreveszik, rögtön javítják. Szeretnek tanulni, ezt órai munkájuk eredménye mutatja. A házi feladaton kívül többen szorgalmi feladatot is végeznek, az olvasás leckén kívül pedig mesekönyvből olvasnak. Egymás feladatait eléggé reálisan értékelik, de saját munkájukban is észreveszik a hibát. A tantárgyak közül a számtant szeretik legjobban, ez eredményeiken is látszik. A fiuk, leányok érdeklődési köre teljesen különböző. A fiuk a konstrukciós játékok, vonat, autó iránt érdeklődnek, míg a leányokat inkább a mese, a babajáték, az "iskolás" játék köti le.

3. A társadalmi aktivitás, mint az osztályközösség erkölcsi fejlődésének e fontos tényezője, abban is megnyilvánul, hogy az osztályért nagyon szívesen dolgoznak, a felelősök hiánytalanul látják el feladatukat. A gyűjtőmunkába mindnyájan bekapcsolódnak, talán "mindent" elhoznának otthonról az osztály érdekében. A heteseknek szót fogadnak, ha nincs a nevelő az osztályban, ugyanolyan rend van, mintha ott lenne. Nagyon szeretnek segíteni is. Minden versenyt megnyer az osztály az alsótagozatban. Nagyon kitartóak, általában aktívak. Természetesen a végrehajtandó feladatok ismertetésekor közöljük a célt is, amiért történik, majd megbeszéljük, hogyan érhetjük ezt el. Nem sok passzív tanuló van az osztályban, de ezeket is a nagyobbbrész aktív tanuló szinte "viszi magával". Minden helyesen végrehajtott feladatért dicséretet kapnak, akár az osztályról, akár egyénekről legyen szó. Olyan tanuló nincs az osztályban, aki makacs, vagy szándékosan kihuzza magát a közösségi munkából, legfeljebb nem olyan intenzitással dolgozik, mint a többi.

4. Az osztályközösség strukturájának jellemzésénél említésre méltó a tanulók egymással szembeni segítőkészsége. Ha valaki nem hoz órára valamilyen fészerezést, társai szívesen kisegítik. Betegség esetén a hiányzó tanulóknak elviszik a leckét megmutatni, hogy társaik sem maradjanak le a tanulásban. Jó közösségi szellem kezd kialakulni az osztályban. A vezető egyéniségek jó magatartásu, jó tanuló pajtások, akiket a többiek tekintélyként tisztelnek s szót is fogadnak nekik, hallgatnak rájuk. Ezek a tanulók pozitívan befolyásolják az osztály tanulóit. Két tanuló nem hajlandó bekapcsolódni a közösségi munkába, ennek oka, hogy magatartásuk miatt a többiek nem barátkoznak velük. /Az egyiket a kisegítő iskola veszi át./

5. Az osztályközösség erkölcsi arculatának jellemzője, hogy az elsőosztályos gyermekeknél milyen sokat számít a "jó megjelenés", ha valaki szép tiszta ruhában jár, szép a haja vagy a szeme. Társválasztásaikban ez a legfőbb indító ok. A fiuknál az "egyfelé lakás" szabja meg, kit választ pajtásának. Az osztály fegyelmezett, jó magatartásu, ez jellemzi a közhangulatot. Egymáshoz kedvesek, barátságosak, egymáson szívesen segítenek, nem beszélnek csúnyán, kiabálva. Az egymásért való, udvarias, barátságos légkör uralkodó az osztályban.

III. osztály

1. Az osztály tanulói összetételének általános adatai: létszám 27 tanuló. Fiu 19 és 8 leány. A tanulók közül csak 4-en nem napközisek. Így a gyermekek többsége, mikor a szülők elmennek dolgozni reggel 7-től délután 5- 1/2 6-ig iskolában van. Mivel ezeknél a családoknál mindkét szülő dolgozik, a gyermeket

napközibe kényszerülnek adni, az otthoni felügyelet hiánya miatt. Az anyagi körülményeik jók, ugyyszintén családi körülményeik is. Ugyanez jellemző tanulmányi eredményeikre is, az osztály átlaga 4,1.

2. A tanuláshoz, mint fő tevékenységi formához való viszonyukat tekintve a tanítási órákon fegyelmezettek, az órai munkába bekapcsolódnak, aktívak. Írásbeli munkájuk külalakja nem a legszebb, de könyveik, füzetek tiszták, rendesek. Otthoni feladataikat rendesen, hiánytalanul elvégzik, bár a napköziben nem tudja a nevelő idő hiányában minden tanulótól kikérdezni a leckét. Nagyon szeretnek olvasni, regényeket és gyermekeknek való irodalmat olvasnak. A fiuk közül többen sportolni járnak, a leányok kézimunkaszakkörben tevékenykednek. Így a testnevelést és a gyakorlati foglalkozást szeretik a legjobban a tantárgyak közül.

3. A társadalmi aktivitás, mint az osztályközösség erkölcsi fejlődésének fontos tényezője említésekor figyelembe kell vennünk, hogy az osztály tanulói már két éve kisdobosok, s így társadalmi munka vonatkozásában is több a kötelezettségük. Általában az örsök dolgoznak együtt. Ha gyűjtőmunkáról szó esik, szívesen tevékenykednek. Nincs az osztályban olyan, aki kivonná magát a közösségi munkából, csak kényelmesebbek akadnak, de a többi elmarasztaló véleményétől tartva ezek is dolgoznak. A versenyek megnyerése és az azért járó jutalom a cél. A kisdoboscsapat előtt átadott oklevél vagy ajándéktárgy, az iskola előtt történő dicséretes ünnepélyek alkalmával, mindig hatékonyak munkájuk elvégzése során.

4. Az osztályközösség strukturájának jellemzője, hogy annak ellenére, hogy az osztályban jóval több a fiú, mint a leány, nagyon jó baráti kapcsolat alakult ki. Közösén tanulnak, játszanak a napköziben is. Mivel egész nap együtt vannak, segítenek egymásnak. Elsősorban a jó tanulók tartanak össze, náluk a társválasztásban is ez az elsődleges szempont. Fiúk, leányok egyformán barátkoznak, nem éreztetik egymással a nembeli különbséget. Vezető egyéniségnek két tanulót ismernek el, egy fiút, és egy leányt. Ezek általában az osztály legjobb, legszorgalmasabb tanulói, akik mindig szívesen segítenek pajtásaiknak. Társaik megtisztelőnek veszik barátságukat és szeretnének hozzájuk hasonlóvá válni.

4. Az osztályközösség erkölcsi arculatát tükrözi, hogy nem szeretik a lusta, kényelmes társakat, ezért gyakran kicsufolják, kigunyolják azokat. Szorgalmasak, szolgálatkészek. Fel nőttekkel szemben nagyon udvariasak, de egymással többször előfordul, hogy durvák, gorombák. Tul mozgékonyak, ez azzal magyarázható, hogy napközisek s fárasztó számukra a hosszú iskolában való tartózkodás. Mozgásigényük nagy, viszont a lehetőség ennek levezetésére korlátozott.

Miután kiválasztottuk a kísérleti osztályokat és kidolgoztuk a megfigyelés szempontjait, elsődlegesnek tartottuk azt a feladatot, hogy a megfigyeléseket rendszeresen végezzük a kitűzött célok alapján. A szimultán megfigyelés silányságának el- lensúlyozására, mint regisztráló berendezést a magnetofont használtuk abból a célból, hogy a természetes és a mesterségesen előállított környezetben a tanulók egyes párbeszédét, spontán nyilatkozatait minél pontosabban tudjuk rögzíteni. Ez azért is hasznos, mert a tanulók jelenléte nélkül is fel tud-

juk még egyszer idézni a különféle események lefolyását a beszélgetés alapján.

Megfigyelést végeztünk az egyéni és csoportos feladatok megoldása során, s így tudomást szerezhettünk arról, hogy a csoportos feladatok elvégzése közben egyes tanulók hányszor és hány személyhez fordulnak egy adott helyzetben. Így az osztályszociogramokban már rögzített interperszonális kapcsolatok valódiságára is következtetni lehet. Jegyzőkönyvben rögzítettük a megfigyelés után viselkedésük intenzitását és időtartamát, különösen kirívó esetben. E megfigyelések kapcsán a személyiség belső tulajdonságaiba is próbáltunk betekintést nyerni, vagyis a tanulók jellemét elemezni. Magatartásformáikat is pontosan feljegyeztük.

A megfigyelést, mint elővizsgálatot a következő szempontok szerint végeztük:

- a/ A tanulók általános fejlettségi szintje.
- b/ Értelmi képességük fejlettsége
Érzelmi beállítottságuk
Morális életük fejlettségi állapota
Szociális kapcsolatok fejlettségi szintje.
- c/ A legoptimálisabb kapcsolat kialakítása a nevelő és a tanulók között, a feladatok kedvező eredményű elvégzése szempontjából.
- d/ A közösségi magatartás osztályon és iskolán belül, az interperszonális kapcsolatok kialakulása, a támasztott követelmények elsajátításának ideje, mértéke.
- e/ Mely tevékenységformák azok, melyek a legtöbb gyakorlást igénylik a gyermek erkölcsének, jellemének helyes úton való fejlődéséhez.

Azokban az osztályokban, melyekben a kísérleteket végeztük, összesen 34 órát látogattam. A tanítási órák kitűnő alkalmat

biztosítottak számunkra, hogy a már kitűzött megfigyelési szempontok szerint különféle megállapításokat, észrevételeket te-
gyünk az osztály intellektuális, morális, érzelmi, szociális
magatartási szintjéről, valamint az interperszonális kapcsola-
tok alakulásáról, azok motivumairól. A megfigyelés időtartama
alatt szemben helyezkedtünk el a tanulókkal, hogy az arcukon
tükröződő érzelmi változásokat is láthassuk, s tudomást sze-
rezzünk arról, hogyan reagálnak a nevelő kérdéseire. A különfé-
le nevelési célzatu beszélgetések hatását figyeltük a tanuló-
kon, bekapcsolódnak-e a témába, aktívak-e, vagy érdektelenül
hallgatják. Rendszeres feljegyzést készítettünk minden alka-
lommal, melyeket végül összegeztünk egy általános konkluzió
levonása céljából az osztály összképére vonatkozóan, s ezek
segítségével hipotézist állítottunk fel a tanulók morális ma-
gatartásának, jellemének alakulásáról. Önmagában azonban ez
nem elegendő és nem is kaptunk volna reális képet, hiszen a
gyermeki jellem és személyiség komplexitását ez nem tükrözi
megfelelő módon és mértékben. Ezért volt szükség arra, hogy
vizsgálatainkban minél változatosabb és lényegretörőbb kísér-
leti módszereket alkalmazzunk.

Igen fontos, hogy a tanulóknak erkölcsi tapasztalatszerzésre
lehetőséget adjunk. Már A.Sz. Makarenko /1955/ is felismerte
milyen nagy fontosságu lenne iskoláinkban az erkölcsstan tani-
tása, ami jelenleg csak néhány kísérleti iskolában folyik.
Az alapvető erkölcsi cselekedeteket, cselekvésformákat jár-
tassággá, készséggé kell fejleszteni tanulóinkban, hogy ezek
végrehajtása minél kevesebb időt vegyen igénybe. Ezért van
nagy jelentősége a gyakorlásnak. Gyakran egyazon tanuló ese-

tében is lehetséges, hogy különböző erkölcsi normával kapcsolatos viselkedési formája különböző szinten áll. /Koegzisztencia törvény./

Megállapíthatjuk, hogy a kisiskolás korban igen sok feladat vár megvalósításra az erkölcsi nevelés terén, így pl. a tapasztalatszerzés, erkölcsi cselekedetek gyakorlása, szokáscselekvések, utánzáson alapuló cselekvések, ezek tudatosítása. Fontos az érzelem, az akarat fejlesztése, meggyőződés kialakítása, rossz szokások leküzdése.

Az erkölcsi tudatosság szintje determinálja a magatartást is.

"Tehát az erkölcsi normák tudatosítása és tudatos érvényre juttatása a korosztály fejlődési jellemzőjének tekinthető."

/Biróné, 1972/

Szarka József /1956/ is megállapította, hogy: "Ha van pedagógiai kérdés, amely nem tekinthető viszonylagosan sem lezártnak, megoldottnak, az az erkölcsi nevelés rendszere és folyamata, s kétszeresen ilyen a nevelés jelensége fenti körének tudományos vizsgálata, a vizsgálat marxista módszereinek kialakítása."

Bartha Ilona /1940/ hasonló kísérletet végez. "Az erkölcsi belátás, fogalomalkotás, az erkölcsi jó és rossz valóságos ismerete még nem tart vissza a rossztól." A jó és rossz fogalma a tanulók fogalomalkotásaiban túl általános, nem kellően differenciált. Bozsovics /1959/ véleménye szerint a baj az, hogy tanulóink legtöbb erkölcsi ismeretüket tapasztalati úton szerzik és nélkülözik eközben a pedagógus vezetését, irányítását. Ezért nem mindig jár együtt helyes erkölcsi ítélettel helyes erkölcsi magatartás, pl. az első osztályban történt

eset, ahol elítélték a verekedést, mégis megverték azt a tanulót, aki nem állt rendesen a sorban, pedig magatartási verseny volt.

Rubinstein /1964/ az ítéletet a cselekedetek fontos meghatározójának tekinti. A fogalom központi jelentőségét is elismeri, s azt a lényegismeréssel hozza kapcsolatba. Majzik Lászlóné /1960/ kísérleteit, melyek szintén a tanulók erkölcsi fejlettségének megállapítására vonatkoznak, definíciós és motivációs kérdéssel végezte, majd kibővíti a 10 éves korúak erkölcsi ítéletei vizsgálatának ismertetésével. Bartha Ilona is megismétli kísérleteit 1957-ben, így összehasonlítási alapot nyer az 1940-ben végzett kísérleteinek összevetéséhez. Nagy Jánosné /1970/ kandidátusi értekezésében szintén a tanulók erkölcsi fejlettségi szintjét tanulmányozza a felsőtagozaton 10-14 éves korban.

A szakirodalom felhívja figyelmünket arra, hogy a vizsgálatok összeállításánál nagyfokú körültekintésre van szükség, s az egyes eljárásokat csak kipróbálás után lehet véglegesíteni. Először is meg kellett ismerni a tanulók erkölcsi szókészletét, absztraháló, analizáló, szintetizáló képességét az erkölcsi szituációk elemzése során. A tanulók erkölcsi szókészletéről a definíciós vizsgálatok útján szereztünk tudomást. Gondolkodási műveleteik szintjéről, azok pontosságáról a későbbiek során, az erkölcsi történetek elemzése következtében, annak folyamán tudtunk betekintést nyerni. Szarka József /1956/ véleménye szerint "Az ismeretek nem egyenesen, nem közvetlenül realizálódnak a magatartásban, vagyis egy adott erkölcsi fogalomnak nincsen meg az adekvát megfelelője a magatartásban."

"Az erkölcsi tudatosság vizsgálatára kialakított módszerek igen jól használhatók a gyermek erkölcsi fogalmainak, normáismereteinek feltárására, az erkölcsi ítélőképesség és az erkölcsi szituációra irányuló gondolkodási szint megállapítására." Biró Viktorné./1972/

A definíciós megoldás a fogalmak tartalmának feltárására alkalmas. Az erkölcsi fogalmak lényeges jegyeinek számát és minőségét állapíthatjuk meg ezáltal. Definíciós módszert alkalmaztunk mi is kísérleteink kiindulópontjául. A tanulók ilyen irányú ismeretére beszélgetés és írásbeli meghatározások útján próbáltunk tényanyagot gyűjteni. A felmérő vizsgálatot a "hazugság", "jó", "rossz", "szorgalmas", "lusta" fogalmakra vonatkozóan, mint alapvető erkölcsi kategóriák tartalmának feltárásával kapcsolatban végeztük. Igyekeztünk feltárni ennek során, hogy ezeknek hány és milyen lényeges jegyét ismerik.

A gyermek tevékenységi módjainak megfigyelésével, megismerésével betekintést nyerhettünk személyiségvonásaik együttesébe. Beszélgetéseket folytattunk velük óra előtt, szünetekben, hogy majd ennek nyomán egy sereg, a gyermekekre vonatkozó ismeretre tegyünk szert. A kapott válaszok és adatok alapján, bizonyos határon belül, következtettünk a gyermek értelmi színvonalára, érzelmi gazdagságára, általános aktivitására. A barátságos légkör kialakítására minden esetben szükség van, hogy a tanulók válaszaikra nagyobb súlyt helyezhessünk, s így azt is megszokták és nem zavarta őket, hogy jegyezzük válaszaikat. A beszélgetést természetesen olyan időpontban kell végezni a tanulókkal, amikor teljesen kiegyensúlyozott pszichikai és fiziológiai állapotban vannak, s lehetőleg mindig ugyanabban az idő-

pontban. Ellenkező esetben már a kiegyensúlyozatlan, diszharmonikus állapot befolyásolja a válaszokat. Azt tapasztaltuk, hogy a gyermekeknek jó az emlékezőtehetsége, ugyanis ha két különböző napon feltettük ugyanazt a kérdést, észrevételezték: "ezt már tetszett kérdezni a multkor is". A kérdéseket úgy igyekeztünk feltenni, hogy az azokra adott válaszokból általános betekintést nyerhessünk a gyermekek erkölcsi fogalmainak tartalmi körébe. Az adott válaszokat saját fejlettségi fokuknak megfelelően szűkítették le. Minthogy a kérdések mind a négy osztályban ugyanazok voltak, a válaszok jellemzőek lettek mind a 4 korcsoportra s annak egyedi tagjaira is. Így a tanulók közötti individuális különbségekről is anyagot kaptunk.

A kérdéseknek sem szuggesztívek, sem absztraktnak nem szabad lennie. A tanulókat pedig minden esetben és minden kérdésben a környezetével való egységben vizsgáltuk.

Az első osztályos, tehát 6 éves gyermek válaszaiban tükröződik figyelme, akarata, gondolkodása, pozitív és negatív érzelmei a tanuláshoz, iskolához. Nem érez kellemetlen különbséget játék és tanulás között. Figyeljük meg néhány példán át a 6 éves gyermek erkölcsi kategóriáinak tartalmi készletét.

A tanulók a következő utasítást kapták:

1. Utasítás. "Sorold fel a "jó" gyermek tulajdonságait"!

Néhány jellemző válasz:

I. /24 F./ jó: jól viselkedik, nem rossz

I. /18 F./ : aki nem beszélget óra alatt

I. /15 L./ : szépen játszik, nem piszkítja
be ruháját

I. /12 L./ : szépen ül, nem beszélget óra alatt

I. / 9 F./ : tiszta, rendes, szépen ül

I. / 6 L./ : jól viselkedik, rendes.

2. Utasítás: "Sorold fel a "rossz" gyermek tulajdonságait!"

Néhány válasz:

- I. /24 F./ rossz: aki az iskolában szaladgál
- I. /18 F./ : ha vereksznék, csúnyát mon-
dunk
- I. /15 L./ : ha kócos a haja, piszkos
- I. /12 L./ : aki nem figyel órán
- I. / 9 F./ : megveri pajtását, felbuk-
tat a folyosón másokat
- I. / 6 L./ : rendetlen, verekszik.

3. Utasítás: "Kit tartassz szorgalmasnak?"

A válaszok közül néhány:

- I. /24 F./szorgalmas: aki sokat tanul, szépen ír
- I. /18 F./ : sok piros pontot, meg
5-öst kap
- I. /15 L./ : elrakja a játékokat, ha
már nem játszik vele
- I. /12 L./ : aki jól tanul, mesét olvas
- I. / 9 F./ : jól tanul, csak ötöse van
- I. / 6 L./ : jól tanul, szorgalmi lec-
két ír.

4. Utasítás: "Kire mondjuk, hogy lusta?"

Válaszok:

- I. /24 F./ lusta: aki nem tanul
- I. /18 F./ : akinek csak fekete pontja van
meg rossz osztályzata van
- I. /15 L./ : aki nem csinál semmit csak ül
- I. /12 L./ : ha elkészünk az iskolából
- I. / 9 F./ : nem tanul, még meg is bukik
- I. / 6 L./ : aki nem tanul, fekete pontja
van.

5. Utasítás: "Szerinted ki a hazug?"

Válaszok:

- I. /24 F./hazug: ha nem mondunk igazat
- I. /18 F./ : aki becsap másokat
- I. /15 L./ : aki nem mondja meg az igazat
- I. /12 L./ : ha olyat mondunk ami nem igaz

I. / 9 F./ hazug: ha letagadja a leckét

I. / 6 L./ : ha nem mondjuk meg az igazat

6. Utasítás: "Szerinted ki a becsületes?"

Néhány válasz:

I. /14 F./ becsületes: aki nem hazudik

I. /18 F./ : aki nem csapja be a barátját

I. /15 L./ : ha igazat mondunk

I. /12 L./ : ha megmondjuk az igazat

I. / 9 F./ : megmondja a rosszat is

I. / 6 L./ : aki nem hazudik.

A gyermekek válaszaiból arra következtethetünk, hogy az erkölcsi kategóriák tartalmára vonatkozó jellemző vonásokat, tulajdonságjegyeket nagyon alacsony szinten ismerik. Válaszaik szegényesek, a "lusta" és "szorgalmas" fogalmakkal kapcsolatosan felsorolt ismereteik nagyon primitívek. Az ötésszerzés és a piros pontok gyűjtésével kimerítik a szorgalmas tanuló fogalmát. A "lusta" gyermek tulajdonságjegyeiben pedig ezek ellenkezőit sorolják fel, azt is nagyon felszínesen. Mivel a kísérletet fél-évkor végeztük, így nem is várhattuk azt a tanulóktól, hogy az első osztályos erkölcsi neveltségi követelményeknek, céloknak megfelelően válaszoljanak a fogalmak tartalmára vonatkozóan vagy hiánytalanul azok szerint viselkedjenek. Jellemző válaszaikra a tapasztalatok hiánya is. Erre a fogalmakat konkretizáló kísérletek során kapott adatokból tudtunk következtetni.

Pl. az 5.sz. utasítás eredményeit figyelve:

Utasítás: "Mondj példát a hazugságra!"

I./ 17 F./ : Én még nem hallottam senkit hazudni

I./ 14 L./ : Én még nem hazudtam, sem a barátnőm, mert azt mondta a tanító néni, hogy nem szabad.

I./ 12 L./ : Kaptam 10 Ft-ot takarékbélyegre és Katinak azt mondtam, hogy találtam.

I. / 8 F./ : Beccaptam Ferikét, hogy külföldre utazunk, pedig nem is igaz.

I. / 5 F./ : Azt mondtam, hogy vettünk autót, pedig nem is igaz.

A kis történetekből melyet a tanulók írtak, vágyaik is tükröződnek, mint itt is megfigyelhetjük, pl. I./8 F./, I./5 F./ tanulók választát, amelyeknek igazi kívánságbeli okánál más irányu beszélgetés következtében is meggyőződhattunk. A gyermekek történetei 75 %-ban iskolai jellegűek, 14 %-ban egymással kapcsolatos hazugságokról számolnak be, 11 %-a ad az osztálynak egyéb jellegű választ, amikor otthon történt hazugságokról írnak, vagy nem tudnak ilyen esetet példázni. Általában a negatív válaszok tulsulyban. Ami életükben pozitív, azt kevésbé észrevételezik, mert alapszituációjuk pozitív. Természetes számukra a nyugodt, kiegyensúlyozott légkör és arról beszélnek főképpen, ami ezt megbontja.

A maga tevékenységformáival kapcsolatos erkölcoi kategóriákkal már tisztában van a 6 éves gyermek. Más kérdés azonban, hogy aszerint cselekszik-e. Ma már az ilyen koru gyermek is közelebb kerül a család valóságos problémáihoz, mint a régebbi időben. Mindenki eljár dolgozni, ő is jár iskolába. Életformája közeledik a felnőttekéhez, a TV-ből, rádióból és az iskolában is egy sereg ismerethez jut, ami nem kifejezetten játékos formában történik. Tanul és játszik, játszva tanul, de magára a kifejezett játékokra kevesebb ideje marad. Minthogy személyisége a játékot igényli, az ismeretszerzése összefonódik a játékkal, s így az egyes kísérletek folyamán is ez tükröződik válaszaikban.

Hasonló kísérletet végzett óvodások körében Kürty Istvánné - Szilágyi Lilla /1970/. 120 óvodás gyermekkel végeztek vizsgálá-

latot, szintén a jó és rossz, mint alapvető erkölcsi kategóriák tartalmát és annak fejlődését kutatták. A válaszokból megállapítottuk, hogy "A nagycsoport 121 ismeretszerzéssel kapcsolatos válaszából 99 óvodai vonatkozású és csupán 22 otthoni. Ennek tárgyi oka az lehet, hogy a gyermek kevés időt tölt otthon, de az is, hogy az óvodai foglalkozás hatékonyabb az otthoninál. Talán azért is, mert otthon nem korának megfelelő színvonalon foglalkoznak vele. Az otthoni szellemi foglalkozás TV- nézésből, rádió hallgatásból és esetleg a nagymama meséjéből áll."

A kísérletünk során pontos és teljes meghatározást nem vártunk és nem is kértünk a tanulóktól, mivel 7 éves korban ezt nem is lehetne követelménnyé tenni, ehhez tapasztalataik elég szegényesek. A lényeges jegyeket felsorolják, s ezeket tapasztalati fogalmaknak tekinthetjük. Az egyes fogalmakra példákat is hoznak fel, amiből látható, hogy értik azok jelentését és rendszerint helyesen használják különböző helyzetekben./Lásd: I-VI.sz. táblázat./

Abban, hogy a tanulók elég nagy számu erkölcsi fogalmat, tulajdonságot ismernek, igen nagy szerepe van a tömegkommunikációs eszközöknek is. Ezek bevéssése nemcsak a tanulástól számított idő mennyiségével, hanem a "megerősítés" gyakoriságával magyarázható.

A kísérlet után megfigyeltük azt is, hogy a leírt erkölcsi tulajdonságokat az aktív szókincsben használják-e a tanulók. Megállapítottuk, hogy a leányok erkölcsi fogalmai árnyaltabbak, mint a fiuké. Feltételezéseink szerint ebben nagy mértékben segít az iskolai környezet, a sokoldalubb személyes kapcsolat-

rendszer, a fellépésbeli önállóság és a közlékenység.

Az egyes erkölcsi tettek értékelésénél rá kell vezetni a gyermekeket arra, hogy a szándékot is vegyék figyelembe, ne csak az eredményt. Piaget /1970/ is azt észrevételezi kísérletei folyamán, hogy az 5-8 éves gyermek erkölcsi ítéleteiben ez még nem játszik szerepet. /Pl. meglökött, vagy lelökte a kabátom..... Sértésnek veszi pajátja részéről, pedig véletlenül történt az eset./ Adataik megerősítik azt, hogy: "A konkretizációs feladat könnyebb a gyermek számára, ha szóban vagy írásban, esetleg képen /állókép, - dia vagy mozgókép/ bemutatott történeten kell az erkölcsi eseményt felismerni, megnevezni, esetleg megadott, választható erkölcsi fogalmakkal jelölni." Biróné, 1972/

Ennek érdekében olyan eseményt kell ez esetben a gyermekek elé tárni, amely életkori sajátosságaiknak megfelelő, amelyet már vagy láttak, vagy esetleg maguk is átéltek. Az ítéletalkotási "kényszert" az is fokozza, ha egy történetet a tanulónak magának kell befejezni, tehát az erkölcsi szituációt nekik kell megoldaniuk.

Ha morális ítélőképesseget vizsgálunk, alkalmazhatjuk a jellemzés módszerét is. Ennek során olvasmánybeli szereplőket jellemeznek a tanulók cselekedetek, vagy tulajdonságok alapján.

A tanulókkal folytatott beszélgetés alkalmával az erkölcsi kategóriákról alkotott fogalmaikat nyomon követhetjük a mellékelt I-VI. táblázaton.

Igen érdekes volt számunkra amikor a jegyzőkönyveket feldolgoztuk, hogy a gyermekek az egyes erkölcsi fogalmakat - néhány esettől eltekintve - csaknem kizárólag az iskolai élet rendjére korlátozták, az otthoni, vagy iskolán kívüli jószág, szorgalom, stb. szinte szóba sem került. Ebből azt a következtetést vonhattuk le, hogy a gyermekekkel otthon nem tisztázzák ezeket az erkölcsi kategóriákat, teljes mértékben a tanítótól várják ennek megoldását.

E tendencia igazolásaként megemlíthetjük a következő példákat:

II. /32 F./ jó: az, aki hátra tett kézzel ül
rossz: szaladgál az osztályban, kiabál
szorgalmas : aki jól tanul, otthon idegen szöveget olvas
lusta : aki nem szeret tanulni
hazudik : aki nem mondja meg az igazat
becsületes : aki megmondja az igazat.

II. /24 F./ jó: jól tanulnak, jó a bizonyítványuk, jó a magatartásuk
rossz: piszkos a körme, csal, verekszik, a lányokat megveri
szorgalmas : jól tanul, nem rossz
lusta : nem csinálja meg a leckét
hazudik : letagadja, hogy nincs kész a leckéje
becsületes : jólnevelt, jószívű.

II. /22 L./ jó: okos, ügyes, segít, szépen ül
rossz: nem ül a helyén, beszélget, hátrafordul
szorgalmas : ha sok szorgalmat ír
lusta : aki órán fekszik a padon
hazudik : aki nem mondja meg az igazat
becsületes : aki megmondja az igazat.

II./18 L./ jó : szépen ül a helyén

rossz : rendetlen, verekszik, csufolja a másikat, kiabál

szorgalmas: aki szépen megírja a leckét és kihegyezi ceruzáját

lusta: nem csinálja meg a leckét, rendetlen, nem vágja le a körmét

hazudik: aki nem mond igazat

becsületes: rendes, jó

II./10 L./ jó : rendes, szófogadó, segítőkész

rossz : szófogadatlan, rendetlen

szorgalmas : az, aki segít anyukájának

lusta : álomszuszék

hazudik : aki nem mondja meg az igazat

becsületes : aki igazat mond

II./9 F./ jó : rendes, szorgalmas, tiszta, pontos

rossz : rendetlen, pontatlan, piszkos

szorgalmas : jól tanul, rendes

lusta : aki nem tanul, rendetlen

hazudik : nem mond igazat

becsületes : aki igazat mond

II./6 F./ jó : rendes, jó magatartású

rossz : rendetlen, rossz magatartású

szorgalmas : jó tanuló

hazudik : nem mond igazat

becsületes : igazat mond

lusta : restell dolgozni

II./3 L./ jó : rendszeren megtanulja a leckét

rossz : elcsavarog, fára mászik, nem tanul, birkózik, óra alatt mást csinál

szorgalmas : aki otthon porszívózik, takarít

lusta : aki nem akar tanulni, nem akar felkelni

hazudik : aki nem az igazat mondja, hanem azt mondja valamire, hogy az övé és közben nem az övé

becsületes : aki mindig igazat mond

II./2 L./ jó : jószívű, rendes, engedelmes

rossz : nem illedelmes, rendetlen

szorgalmas: aki szorgalmasan tanul, szófogadó és
a házi feladatánál több szorgalmat ír

lusta : aki nem csinálja meg sorozatosan a le-
két és nem tanul

hazudik : ha elmegy valaki valahová és nem mondja
meg

becsületes : aki mindig igazat mond és soha nem ha-
zudik.

Jellemző, hogy a fogalom konkretizáló feladatok esetében is
legnagyobb részben iskolával kapcsolatos példákat hoztak a
tanulók.

Utasítás: "Mondj példát a hazugságra!"

Lássunk néhány választ.

II./8 F./ : Jutka letagadta, hogy l-est kapott, mert félt,
hogy kikap.

II./9 F./ : Tibi eldobta az uton az ellenőrzőjét, hogy ne
kelljen az l-est megmutatni, otthon pedig azt
mondta, hogy a tanítónéni beszédte.

II./12 F./ : Imi nálunk volt játszani és azt mondta, hogy
a tanítónéninek segített az iskolában, azért
ment későn haza.

II./14 F./ : Jancsi azt mondta a tanítónéninek, hogy otthon
felejtette a füzetét, pedig ott volt, csak nem
készítette el a leckét.

II./17 L./ : Elvettem Zsuzsától 2.-K-ot és azt mondtam a
tanító néninek, hogy találtam.

II./22 L./ : Ibolya nálunk játszott és azt mondta, hogy to-
vább voltunk iskolában.

II./28 L./ : Péter azt mondta, hogy aranyesőt szedett a ba-
rátjával, pedig be maradt zárva.

II./29 L./ : Tibi azt mondta, hogy otthon felejtette az el-
lenőrzőjét, hogy ne írja be a tanítónéni az l-est
pedig nála volt.

A fogalom konkretizáló vizsgálatokból az interperszonális kapcsolatokra is lehet következtetni, mivel 11 esetben egymás közötti hazugságról írnak a gyermekek. Jellemző az általuk felsorolt esetekben, a szándékot nem veszik figyelembe az elkövetett tettek értékelése során, csak az eredményt látják.

Pl. II./16 F./ : Azt mondta a Feri, hogy akaratból löktem meg és hazudok, hogy nem akaratból tettem, hanem véletlen volt.

II./5 F./ : A Sanyi azt mondta egy barátjának, hogy tőlem kapta a gyufát, pedig otthonról hozta.

Csak öt olyan esetet írtak, mely az otthoni hazugságot példázta.

Pl. II./10 L./ : Édesapa azt mondta, ha cseng a telefon és keresik mondjam azt, hogy nincs itthon, peitthon volt.

II./20 L./ : Azt mondta édesanya, ha számtanból 5-öst kapok, akkor vesz nekem valamit. Vittem 5-öst, mégsem kaptam semmit.

II./13 F./ : Azt mondta nagymama, hogy ne egyem meg az almát, mert permetes, pedig már meg volt mosva láttam, csak vendégeknek tették el.

Nagyon fontos lenne a szülőknek szem előtt tartani azt a tényt, hogy a gyermek rendszerint a felnőttekről veszi a példát, magatartásában, viselkedésében, beszédmodorában elsősorban a szülőket, a felnőtteket utánozza, akik közvetlen környezetében élnek. Így otthon, a gyermek előtt semmiféle hazugságnak nem lenne szabad előfordulni, mert ha látja, hogy otthon sem mondanak mindig igazat, sőt a szülő "biztatja" a hazugságra, ő is hajlamosá válik egy idő múlva az ilyen magatartásra.

Gyermekeinket úgy kell nevelni, hogy minél inkább a pozitív

érzelmeiket ébresszük fel bennük akár a tanulás, akár pedig a magatartás, viselkedés terén. Igen döntő ez, hiszen ezen múlik, hogy a későbbiek folyamán barátságos, jókedvű, szívesen cselekvő ifjú válik-e majd belőle vagy pedig idegenkedő, zárkózott, kellemtlenkedő ember lesz.

A pozitív érzelmek minden életkorban értékesek, különösen a kisgyermeknél. Elősegítik az érdeklődés felkeltését és fenn tartják a figyelmet. Harmadik osztályban már bővül a gyermek erkölcsi fogalmainak tartalma. A 8 éves gyermeknél ugyanis számba kell venni azt, hogy már 2 éve iskolai tanuló s ez idő alatt az alapvető erkölcsi követelményeket, viselkedésformákat már alkalma volt gyakorolni, hallottakból, tanultakból. Erre az életkorra már differenciálódnak az egyes erkölcsi kategóriák tartalmának feltárására vonatkozó ismeretei. Cselekedetei azonban még mindig naggyobbrészt szokáscselekvések és nem pedig a tudatosult erkölcsi normák interiorizációja következtében viselkednek helyesen, vagy ítélik meg mások viselkedését, pozitív vagy negatív módon.

Az egyes erkölcsi kategóriák tartalmának feltárásában már nem jellemző annyira az iskolacentrikus világkép, mint pl. második osztályos gyermek esetében. A 8 éves gyermeket már többször bevonják az otthoni segítségbe, s így válaszaikban a kibővült tapasztalataik is tükröződnek.

Nézzünk meg néhány példát az erkölcsi fogalmak tartalmának feltárására vonatkozóan, 8 éves gyermekek megnyilatkozásaiban:

III./27 P./ jó: rendes, segít, vigyáz testvérére
rossz: aki elcsavarog, nem segít otthon
szorgalmas: aki jól tanul, sokat segít

lusta : aki nem csinál semmit
hazug : aki becsap másokat
becsületes : aki mindig igazat mond

III./24 L./jó : aki jól tanul, segít otthon az édesanyjának
rossz : aki rendetlen az iskolában, csúnyán megy
haza, rendetlen

szorgalmas : jól tanul, sokat segít otthon és az iskolában is

lusta : aki nem dolgozik, nem tanul, nem segít
hazug : aki akarattal becsap valakit, nem mond igazat
becsületes : aki soha nem hazudik, a rosszat is megmondja

III./21 F./jó : aki jól tanul, segít a testvérének, meg otthon is

rossz : aki rendetlen piszkos, nem fogad szót

szorgalmas : aki jól tanul, szorgalmi leckét ír, otthon segít

lusta : aki nem csinálja meg a leckét, aki nem segít semmit

hazudik : aki letagadja az igazat

becsületes : aki igazat mond

III./16 L./jó : aki szereti pajtásait, rendezően viselkedik az iskolában

rossz : aki rendetlen az utcán, verekszik

szorgalmas : aki jól tanul, mindig jó jegyet kap

lusta : aki nem dolgozik, elkésik, nem tanul

hazug : aki nem becsületes

becsületes : aki mindig igazat mond.

Az idézett válaszok alapján megállapítható, hogy a 3 éves gyermeknél már kezd "kiegyenlítődni" az erkölcsi normák betartására vonatkozóan az otthon és az iskola közti kapcsolat gondolata, s már nem kizárólag az iskolai magatartásra, helyes viselkedésre korlátozzák, hanem bekapcsolódik az erkölcsi

normák ismeretkörébe az iskolán kívül, az utcán és otthon tanúsított erkölcsi magatartásmód értékelése. Ehhez a rendszeres uttorófoglalkozások is bőséges személyes tapasztalattal szolgálnak.

Az elkövetett tettekben megjelenik a szándék szerepének felismerése is:

III./24 L./ hazug: aki akarattal másokat becsap.

Vagy pl. a lustaság fogalmának magyarázata esetében

III./21 F./ aki azt írja,

lusta: aki nem készíti el a feladatát.

Ez a tanuló már látja azt, hogy a kötelesség elmulasztása a tulajdonképpeni lustaság, vagy legalábbis kényelmesség.

A fogalom konkretizáló kísérletek esetében elég kis eltérés mutatkozik számbelileg az otthoni és iskolából vett példák esetében. 28 tanuló közül 12 tanuló ír iskolával kapcsolatos, 10 tanuló ír otthonnal kapcsolatos és 6 gyermek említ egymás közt előforduló hazugságot.

Néhány példa a tanulók történeteiből az iskolával kapcsolatos hazugságokra:

III./17 F./ : Bandi azt mondta a tanító néninek, hogy beteg volt előző nap és azért nem készült órára, pedig nem volt igaz.

III./23 L./ : Klári nem hozta el a tornaruháját és azt mondta, hogy nem szabad neki tornászni.

III./15 F./ : Jóska az iskolában írta meg a leckéjét, mert otthon nem csinálta meg és azt mondta, azért lett csunya, mert nem égett náluk a villany.

III./12 L./ : Éva elkésett az iskolából és azt hazudta, hogy rosszul jár az órájuk, pedig nem igaz, nekem megmondta.

Az otthonnal kapcsolatosan a következő példákat írták a tanulók:

- III./26 F./ : Apuka megígérte, ha jó leszek elvisz kirándulni hét végén. Jó voltam, útust is vittem haza, mégsem vitt el.
- III./20 L./ : Édesanya azt mondta, ha segíték kitakarítani a konyhát, kapok csokoládét. Egyedül kitakarítottam, mégsem vett nekem csokit.
- III./14 F./ : Azt mondta apuka, ha keresik, mondjuk azt, hogy nincs itthon, pedig egész nap otthon volt.
- III./10 L./ : A testvérem vett cukrot és azt mondta, hogy nem vett, csak nem akart adni és eldugta.

Nagyon fontosnak tartanánk, ha a szülők is betekintést nyernének a tanulók ilyen jellegű erkölcsi értékelésébe, hogy lássák ők is, mennyire negatív érzelmi hatást vált ki a gyermekből az elke megígért ajándék meg nem adása. A gyermek ezt hazugságnak veszi a szülő részéről, mert az igazi okot nem fogja megérteni, miért maradt el az ajándék megadása. A legközelebbi hasonló esetben már nem fog ilyen feltétel nélkül engedelmeskedni a szülőknek, ha azt tapasztalja, hogy a megígért ajándék elmarad. Vagy pedig a szülő szoktassa gyermekét ahhoz, hogy nem jutalomért kell rendesen viselkedni, szótfogadni, segíteni, jól tanulni, hanem a gyermek saját példáiból világítson rá ezek fontosságára. A gyermekben ezeknek a normáknak a betartása eleinte még önérdek, csak következetes tudatosító munka eredményeként és jó közösségben látja be, hogy ez tulajdonképpen közérdek.

~~A IV. osztályos~~ gyermeknél egyre nagyobb szerephez jut a belső indítású akaraterő. A tudatosság irányából kialakult erkölcsi

szokások is elvesztik eredeti indítékukat és később maguk is cselekvési motivummá válnak. Az, hogy az erkölcsi helyzetet a tanulók adott esetben mennyire itélik bonyolultnak, viszonylagos. Függ az általános értelmi és ezen belül az erkölcsi tudatosság szintjétől.

A felnőtteknek következetes munkát kell végezniük e téren, pl. a figyelmes és pontos feladatteljesítés szokásának nevelésére kezdettől fogva komoly figyelmet kell fordítani. Szülők és nevelők, amikor különböző nevelőhatásokat alkalmaznak, általában csak a kitűzött cél szempontjából mérlegelik. Nem gondolnak arra, hogy minden ráhatás, függetlenül /rendszerint pozitív/ céljától, közvetlenül hat a gyermek idegrendszerére /s ez a hatás igen gyakran negatív/. Igen komoly kérdés az is, milyen követelmények támaszthatók a gyermekkel szemben különböző életkorban valamely szokás kialakításánál. Minden szokás, amely később a viselkedés kialakulásához nélkülözhetetlenné válik, a korai gyermekkorban fejlődik ki, azonban egyetlen szokás sem nyilvánul meg felnőtt embernél és gyermeknél egy és ugyanazon formában.

A nevelőknek és szülőknek mindig számolniuk kell a gyermek életkori sajátosságaival. E téren a hiba rendszerint ott kezdődik, amikor a szülők a gyermektől azonnal kész viselkedésformákat várnak, olyanokat, amelyeket a gyermek még nem tud teljesíteni.

Idézzünk néhány példát a IV. osztályosok válaszaiból, melynek alapján nyomon követhetjük a fejlődési tendenciát az egyes erkölcsi fogalmak tartalmára vonatkozóan.

IV. /31 L./ jó: aki szótfogad, udvarias, illedelmes, jól nevelt.

rossz : nem fogad szót, nem készül órára.

szorgalmas: jól tanul, segít otthon édesanyjának

lusta: aki nem tanul, nem segít

hazudik: aki nem becsületes

becsületes: aki mindig igazat mond.

IV. /28 F./ jó : nem verekszik, jól viselkedik, szótfogad

rossz : aki verekszik, nem szófogadó, nem tanul

szorgalmas: aki jól tanul, segít az osztályban és otthon

lusta : aki nem tanul, nem segít

hazug : nem mondja meg az igazat

becsületes : aki nem csal, igazságos.

IV. /25 L./ jó : aki jól viselkedik, illedelmes, segít az
idős néniknek,

rossz : aki nem szófogadó, rendetlen

szorgalmas : aki jól tanul, aki segít otthon az édes-
anyjának

lusta : aki nem dolgozik, nem készíti el a feladatot,
elkészik

hazudik : aki akarattal nem mond igazat, becsap má-
sokat

becsületes : aki talál valamit, és odaadja annak akié,
vagy odaadja a tanító néninek.

IV. /19 F./ jó : aki segít pajtásának, otthon is segít és
rendesen viselkedik

rossz : aki nem viselkedik rendesen, verekszik,
csúnyán beszél

szorgalmas : aki jól tanul, segít otthon és az iskolá-
ban is, gyűjt a faliújságra képeket,

lusta : aki nem csinálja meg a leckét, elkészik,
nem segít

hazug : aki be akar csapni másokat, ne hogy ki-
kapjon

becsületes : aki talál valamit és visszaadja, meg aki a rosszat is őszintén bevallja.

A 9-10 éves gyermeknél már felfedezhetjük a "jó", mint alapvető erkölcsi kategória tartalmának feltárása során azoknak az erkölcsi tulajdonságoknak a meglétét is, mint pl. udvariasság, illedelmesség, mely már magasabb szintű morális gondolkodásra vall. A szorgalomnál pedig megjelenik a közösségért való munka is, pl. IV. /19 F./ válaszában, ahol ezt olvashatjuk: "szorgalmas : aki az iskolában gyűjt a faliújságra képeket, cikkeket". Az ilyen gyűjtőmunka kifejezetten közösségi jellegű, mivel az osztályért, az uttörő rajért dolgozik a tanuló. Nem is szólva a becsületesség fogalmának magyarázatáról, itt pedig felszínre kerül a becsületesség konkrétabb értéke, a talált tárgyak becsületes visszaadása, valamint az elkövetett tettek őszinte bevallása akkor is, ha az helytelen és esetleg büntetést von maga után. Fejlődik önkritikájuk is, a saját maguk által elkövetett tettek is tükröződnek a fogalom konkretizáló kísérletekben, erre utalnak az alábbi példák is:

IV. /17 L./: Azt mondtam Krisztinek, hogy az enyém a 10 Ft-os bélyeg, pedig tőle vettem el. /Később visszahoztam a táskájába, de ő azt hitte, ő találta meg./

IV. /14 F./: Azt mondtam a barátomnak, hogy kigyulladt a kerítésünk, pedig nem volt igaz, mert csak szemetet égettünk a kerítés mellett.

IV. / 9 L./: Azt mondtam Jutkának, hogy nekem van csipke ruhám, pedig nincs is.

IV. / 7 F./: Azt mondtam egyszer a barátomnak, hogy egyedül ástam fel az egész kertet, pedig nem volt igaz.

Érdekes megfigyelni, hogy hazugságról van szó, de egyetlen tanuló sem írja le ezt a szót: "hazugság", mindegyik csak utal rá, körülírja, vagy negatív értelemben vett "igazságról" beszél. A hazugságra vonatkozó fogalom konkretizáló kísérlet után feltett motivációra utaló kérdésre - "Miért hazudtál? " "Miért hazudott a pajtásod? " - a legtöbb tanuló, mint motívumot a büntetéstől való félelmet, a kikapás, verés elkerülését a megszégyenítés előli menekülést sorolják fel a tanulók.

A beszélgetés révén hozzájutottunk egy kategóriarendszerhez, melyet lényegében a tanulók hoztak létre. Ennek alapján, olyan kísérleti helyzetet tudunk kialakítani, amely a gyermekek és a környezet közti interakciót tükrözi, s ennek alkalmazásával gondoltuk megismerni viszonylag objektív módon a gyermek személyiségét. Mint ismeretes, a gyermek tevékenysége során ismerhető meg leginkább. Ezért olyan helyzetet igyekeztünk teremteni, melyben leginkább kifejezésre juttathatja érzelmi megnyilvánulásait, környezetével való kapcsolatát.

A helyes vagy helytelen viselkedés a jó és rossz szokások kialakulásától függ, illetve azokon alapszik. Kolcova E.N. - Znamenszkaja A.N. /1970/ végeztek ilyen kísérletet, felméréseket, a gyermek szokásainak kialakulásáról, megszilárdulásáról kisgyermek korban. Hasznos készségek és szokások kialakítása a gyermeknél című munkájukban ezt írják: "Mit is értünk tehát "jó és rossz" szokáson? "Jónak" nevezzük azokat a viselkedésformákat, amelyek segítségével a gyermek alkalmazkodik a társadalmi környezet követelményeihez, a "rosszak" viszont szemben állnak ezekkel a követelményekkel, zavarják a gyermeki közösség vagy család életét. Ha a gyermek udvarias, tud már

gyermekkel játszani, nem durva, rendszerető, játékait elrakja, igyekszik segíteni édesanyjának stb... ezek "jó" magatartásformákként észlelhetők. Szinte minden édesanya és sok nevelő mondja, hogy a "jó" szokások kialakítása csak nagy munkával érhető el, míg a "rosszak" "maguktól keletkeznek".

Kürti Istvánné - Szilágyi Lilla /1970/ azt tapasztaltak az óvodás koru gyermekeknél, hogy "A "jó" a "szeretem" fogalmába belekerült a vágyott tárgy. A "rossz" fogalmához állító formában kapcsolódik a büntetés gazdag szinonima anyaggal. Büntetés, büntetésben lenni, kikapás, verés, kiállítás, sarokba állítás, kézre ütés, térdeltetés; ez növeli meg ebben a kategóriában a negatív válaszok számát. Ha a jó fogalmához dicséret nem kapcsolódik, igen sok esetben a büntetés hiánya jelenti a jót."

A gyermeknek az iskolába való kerüléssel meg kell tanulni alkalmazkodni az iskolai rendhez, illetve szokásokhoz. Később, amikor az alkalmazkodást megszokják, az iskolai élethez fűződő érzelmeik, erkölcsi tartalmakkal gazdagodnak. Az erkölcsös magatartáshoz a pedagógus vezeti a tanulókat. Az erkölcsös magatartás kisgyermekkorban a jóra, a jóságra való törekvésben jelentkezik.

Justné Kéri Hedvig /1971/ is végzett kísérleteket 3-10 éves gyermekek körében az erkölcsi fogalmak kialakításával kapcsolatban, mely a következőképpen történt: "Megkérdeztük a gyermekeket, hogy mi illik, mi nem illik, továbbá azt, hogy mit szabad és mit nem szabad... a gyermekek elutasítják a nem illiket, a rosszat és magukévá szeretnék tenni az illiket, illetve a jót".

A motivációk között a következők szerepeltek: a szülők szeretetének kiérdemlése; hogy a követelménynek eleget tegyenek;

dicséret; jutalom; büntetés elhárítása. 6-10 éves korban a szülők és a nevelő megelégedésének kiérdemlése lép előtérbe, mint motiváció. A szülő és a pedagógus példája hat a gyermekek erkölcsi magatartásának további kialakulására. Válaszaik a korral mind terjedelmesebbek, bővebbek voltak és mind több indoklással egészülnek ki. "Az erkölcsi fogalmak kialakulásának vizsgálatánál azt találtuk, hogy a gyermekeknél a jóra való törekvés és a harmóniára való törekvés egybeesnek. Megnyilatkozásaikat összefoglalva azt az egybeesést az erkölcsös után való vágy tényének neveztük el." /Justné Kéri Hedvig, 1971/

A gyermekek 8-9 éves korban a felnőttek erkölcsi tapasztalatait ha még nem is teljesen tudatosan, de elfogadják. A 10 éves gyermek pedig már kezdi vállalni a felelősséget a jövőért is. Ez cselekedeteiben is megmutatkozik. Makarenko hangsúlyozta, hogy ki kell alakítani a gyermekben a saját életük és a kollektiva élete közti szoros összefüggés tudatát. Ha a gyermekben fejlesztjük a szociális érzést, később erkölcsös magatartásukat, magas színvonalon megnyilvánuló segítő készségüket érvényesíteni tudják az iskolán kívül adódó helyzetekben is.

A gyakorlatban az egyes erkölcsi tevékenységformák között nincs mindig egyensúly. Egy-egy gyermekre az adott pillanatban a tevékenységformák aránya jellemző lehet, de ez az arány többnyire nem stabil. Jól alkalmazott nevelői hatások úgy változtatják a tevékenységformák arányát, hogy ezek a személyiségre visszahatva azt kedvezőbben fejlesszék tovább. Különösen fontos figyelembe venni a szó és a tett egységét, párhuzamos vagy elmentéses voltát.

A vizsgálat alapján megállapíthatjuk: a tanulóknál a szorgalomhoz erősen tapad a tanulás és azzal kapcsolatos foglalkozások szerepe. A munka minőségét a "jól" vagy "rendesen" kifejezéssel jelzik. /"Aki jól tanul".; "Aki rendesen készíti el a leckét."/ Különösen első osztályosok említik túlsúlyban az iskolai tanulást a "jó tanuló" és a "jó tanulás" fogalmakat. Szerintük minden jó tanuló szorgalmas, a rossz tanulók viszont nem azok. A második osztályban még mindig tipikus a "jól tanul" válasz, azonban a szorgalom - jó tanuló kapcsolat megglazul, s helyét a szorgalom jó tanulás foglalja el. A harmadik osztályosok válaszaiban a "jól tanul" mellé felsorakozik a "jobban tanul" fokozás is. Még negyedik osztályban sem válik teljesen világossá a gyermekek előtt a jó tanuló-szorgalom viszony és még nem tisztázódik a szorgalom és teljesítmény színvonalának valódi összefüggése.

A szorgalom két vagy több fogalmi ismertetőjegyének alkalmazására a második osztályban kerül sor. Itt kivétel nélkül két ismertetőjegyet használnak. Leggyakrabban a szorgalmas munka minőségi teljesítését jelző "jól" és az időbeli teljesítését kifejező "mindig" ismérvek fordulnak elő. Harmadik osztályban 1-1 minőségi ismérvet 1-1 mennyiségi és időbeli ismertetőjeggyel kapcsolnak össze. A negyedik osztályosok fele a szorgalom 2 ismertetőjegyét, fele pedig már 3 ismérvét alkalmazza.

A szorgalom ellenkezője a lustaság. Van, aki az engedetlenséggel téveszti össze, pl. II. /11 L./: "Ha valaki nem fogad szót." A lustán végzett munka rossz minőségét csak néhány második és negyedik osztályos tanuló tekinti a lustaság ismertetőjegyének. Van második osztályos tanuló, aki a lusta-rossz viszonylatban gondolkodik. Pl./ 7 F./"Aki lusta, rossz tanuló".

Negyedik osztályban egyfelől a "nem jól dolgozik" fordulatot alkalmazzák, másfelől pedig felismerik, hogy a lusta munkáját hanyagság jellemzi.

A munka mennyiségének értékelését illetően a következő megállapításokra jutunk: Első osztályban ilyen választ adnak:

I./12 L./ "Nem tanul semmit sem." I. /24 F./: "Amikor valamit mondanak és nem csináljuk meg." Második osztályban emelkedik a munka "alulteljesítését" kifejező válaszok aránya. A lustaságról alkotott fogalmaik teljesebbek. A harmadik osztályosok már képesek annak felismerésére, hogy a lusta ember munka helyett tétlenkedik. Negyedik osztályban pedig már tudják, hogy a lustának munka helyett "semmit sem érő dolgokon jár az esze."

A munka időbeli teljesítésének ismerve a következőképpen alakul:

Az elsősök felismerik egyfelől, hogy a lusta nem tesz meg valamit akkor, amikor kellene, másfelől pedig, hogy a munkavégzés idején mással foglalkozik. A másodikosok túlsúlyban a halogatást, a munkának az előírt időben való nem teljesítését tekintik a lustaság ismertetőjegyének. II./16 F./ "Amikor reggel van és nem akar valaki időben felkelni." Harmadik osztályban szaporodnak azok a válaszok, melyek a lusta ismertetőjegyének azt tartják, hogy a munkát halogatja. III./14 F./ "Ha valaki nem akar felkelni, amikor mondják." A negyedik osztályban két típus alakul ki:

a./ Az egyik típus arról beszél, hogy a későnkelő lusta, valamilyen ürüggyel halogatja a felkelést.

b./ A másik típus arról is beszél, hogy a munkát nem végzi el akkor, amikor kellene, hanem elhalasztja.

IV./28 F./: "A lusta ember mindig elhalogatja a dolgot."

Az egyéni tulajdonságok és hajlamok, vágyak és törekvések mélyebb megismerése a célzott nevelés, a tudatos ráhatás számára sok anyagot ad és ezzel növeli a pedagógiai munka hatékonyságát. Ez azért is lényeges, mert ezekre támaszkodva az iskolai nevelés alaposabban elő tudja készíteni a gyermeket a magasabb szintű, társadalmi szempontból pozitív, hasznos erkölcsi tulajdonságok kialakítására, tudatosítására, elmélyítésére. Az egyes kísérletek alapján nyomon követhetjük az erkölcsi kategóriák tartalmának kiszélesedését I-IV. osztályig. Az ilyen jellegű felmérés arról ad tájékoztatást, hogy a tanulók rendelkeznek-e a vizsgált erkölcsi fogalommal, s hogy az mennyire tudatos és differenciált.

Az első osztályosok morális gondolkodásának viszonylagosan alacsony szintjére mutat az, hogy az erkölcsi kategóriák tartalmának feltárásánál a tartalmi jegyek igen felszínesek, szinte primitívek. Sokszor nem látják még az erkölcsi normák és saját cselekedeteik között az összefüggést, nem tudják, miért kell adott helyzetekben helyesen viselkedni.

A második osztályosok erkölcsi fogalmai már tudatosabbak, a tartalmi jegyek feltárásában pedig megjelennek olyan nemes, magasabb rendű erkölcsi tulajdonságok, mint a segítőkészség, pontosság, engedelmesség.

A 8-9 éves gyermek gondolkodására a megbízhatóbb morális tájékozódóképesség, saját erkölcsi érdekeinek tudata is jellemző. A magasabb szintű erkölcsi intellektus korrelál a magatartás morális színvonalával. A magasabb színvonal tükröződik a fogalmak tartalmának feltárásában. Felismerik azt, hogy a lustaság tulajdonképpen a kötelesség elmulasztása, hogy az

egyes erkölcsi cselekedetekben a tett elkövetőjének szándékát sem hagyják figyelmen kívül.

A 10 éves gyermekben már a legtöbb alapvető erkölcsi fogalom tudatosult. Ez fogalmi és normaismeretükben is, valamint erkölcsi ítéleteikben, morális gondolkodásukban is tapasztalható. Tudatosan cselekszenek, a fogalmak tartalmi jegyei közt fellelhetők a magasabb rendű erkölcsi tulajdonságok, mint pl. udvariasság, illedelmesség, az idősebbeknek való segítség készsége, közösségért vállalt munka nemességének megértése, ennek értéke. A becsületesség tartalmában pedig felismerik az őszinteséget, az elvesztett tárgy becsületes visszaadását.

A jegyzőkönyvek a tanulók erkölcsi fogalmainak mennyiségi és minőségi különbségeit is mutatják. A tartalmi jegyek feltárásában pedig tükröződnek az otthonhoz, iskolához, egymáshoz való viszonyuk, érzelmi kötődésük. A tanulói válaszokból az is kiderül, hogy az egyes kísérleti személyek mennyiben felelnek meg az átlagos erkölcsi fejlettségi szintnek, illetve mennyiben térnek el attól. Az eltérés lehet pozitív vagy negatív, tehát a mennyiségi elemzés minőségi utmutatást is ad. Feltáruhnak a tanulók erkölcsi fogalmainak hiányosságai, vagy a tudatosultság hiányát tükrözi a feldolgozás. A tanulók viszonyítás alapja egyrészt empirikus, másrészt pedig a tanulók jegyzőkönyvének elemzése.

Az egyes osztályok erkölcsi fogalmaik feltárásában világosan tükröződik az a minőségi különbség, ami az ítélőképesség és a morális gondolkodás fejlettsége tekintetében is fennáll közöttük. Nem szabad elkövetnünk a tanulók nevelése során azt a hibát, hogy az erkölcsi fogalmak, normák tudatosítását nem az

erkölcsi gyakorlatból kiindulva végezzük. Elképzelhetetlen, hogy alapos fogalmi és normaismeret mellőzésével az erkölcsi ítélőképesség és a morális gondolkodás magas színvonala elérhető legyen.

Összefoglalva:

Megállapíthatjuk, hogy az intellektus az emóciók és az akarat nélkülözhetetlen alkotóeleme az erkölcsi meggyőződésnek, kialakulásuk pedig az ember társadalmi tevékenységében gyökerezik és egymással dialektikus kölcsönhatásban fejlődik. Mindezeket hiven tükrözi a vizsgálatok során - a tanulók válaszai alapján - nyert adatok összessége. Ezekből is láthattuk, mennyi külső és belső akadályt kell leküzdeni az erkölcsi cselekedetknél, míg több fokozaton keresztül eljuthatunk a helyes erkölcsi tett végrehajtásáig.

Kísérletekkel nyomon követve a fogalmak fejlődését, érdekes eredményt kapunk. A fogalom kialakulásának kezdeti foka az "idem per idem" deffiníció, amikor a fogalmat önmagával határozza meg. /Szorgalmasan olvasunk: szorgalmas./ Egy következő fok, amikor a meghatározás helyett a szorgalmat a "jó" felső fogalommal értékelik.

Előfordul az is, hogy ezeket az erkölcsi fogalmakat más fogalmakkal tévesztik össze. Pl. szorgalmat- engedelmességgel, lustaságot- semmittevéssel, engedetlenséggel. Eppen ezért a pedagógusoknak a nevelőmunka során gondosan kell deffiniálni az egyes erkölcsi fogalmakat, hogy tanulóikban ne alakuljanak ki helytelen szokások.

A fogalmak fejlődésének következő állomása, amikor felismerik

a szorgalom és a lustaság kapcsolatát a munkával és tétlenséggel. Későbbi fejlődési szakaszban vannak azok a tanulók, akik meghatározásaikban több ismertetőjegyet említenek.

Az első osztályosok úgy gondolják, hogy a felszólításra, utasításra végzett bármely munkában feltétlenül a szorgalom nyilvánul meg. Hogy ebben többnyire az engedelmesség, kötelességteljesítés fejeződik ki, az nem világos előttük. Már ebben a korban is meg tudják ragadni az általánosítás síkján a többletteljesítést, mint a szorgalom ismervét./Szorgalmat ír./

A második-harmadik osztályban már felismerik, hogy a szorgalom nemcsak bizonyos munkamennyiség elvégzésében, hanem azoknak az embereknek a mennyiségében is kifejeződhet, akiknek "megteszünk" valamit. /"Mindenkinek megtesz mindent"./

Az első osztályosok szorgalmasnak tartják azt, aki "mindig" segít, aki "siet" és "gyorsan" csinál valamit. Meg kell értetnünk, hogy a szorgalmas munkával szemben az a fő követelmény, hogy annyi ideig tartson, amennyi időre a jó munka elvégzéséhez szükség van. A második osztályosok már azt is kifejezik, hogy a szorgalmas munka jellemzője nem a sietség, hanem a munkának a lehető legrövidebb idő alatti elvégzése.

Csak a 3. és 4. osztályosok támasztják a szorgalmas munkával szemben a munka meghatározott időben való elvégzésének követelményét.

Az alsótagozatban kedvező az a körülmény, hogy a gyermek ebben a korban már tudatosabb, aktívabb, mint óvodáskorban, tudja elemezni és helyesen értékelni saját maga és pajtásai egyes cselekedeteit. Az első osztályt tanító nevelők feladata elsősorban az, hogy figyelmesen, sokoldalúan tanulmányozzák

növendékeiket, már az első perctől kezdve igazmondásra neveljük őket. Mindenekelőtt hatást kell gyakorolni a gyermek tudatára és érzelmeire, konkrét és élénk pozitív példákon kell megmutatni, milyen szép az igazmondás, milyen visszataszító a hazugság. E célból jól felhasználhatók az olvasókönyv olvasmányai, egyes szépirodalmi alkotások. Ezenkívül konkrét példát is kell felhasználni az adott osztály vagy az egész iskola tanulóinak becsületes és őszinte magatartásáról.

A gyermekek könnyen elfelejtik élményeiket, ezért gondoskodnunk kell arról, hogy a gyermek emócióit megfelelő tettekkel rögzítsük. Olyan tettekkel, amelyeket kis társaik visznek végbe szemünk előtt, s melynek jelentősége talán el is sikkadna, ha a tanító nem állítaná az egyes eseteket példaképpül a tanulóknak elé.

9-10 éves korban már kezd világossá válni előttük, hogy az igazság kimondása lelki jóérzést, megbecsülést von maga után. Aki igazat mond, nemcsak másokat, önmagát is becsüli. Lassan a gyermek belső törekvésévé válik, hogy igazat mondjon. Ugy kell hatni a gyermek tudatára és érzelmeire, hogy magától is elítélje pajtása helytelen cselekedetét. Erre viszont csak jól fejlett közösségben van lehetőség. Ezért jó családi és iskolai közösséget kell teremtenünk, ahol az ember iránti tisztelet előfeltétele az igazmondás.

A gyermeket legkisebb kortól kezdve becsületességre kell nevelni. A becsületesség nemcsak az ember szavaiban, hanem elsősorban a gondolatok és cselekedetek tisztaságában nyilvánul meg. Makarenko írta: "A becsületesség mindig valami titkolt, rejtett viszonylat. Ha a gyermek alnát kíván és azt nyíltan kife-

lenti, ez becsületes dolog. De ha eltitkolja, nem szól róla, de nem mond le az almáról, hanem titokban igyekszik megszerezni úgy, hogy senki ne lássa, ez már becsstelenség." Nevelésünk során rá kell szoktatni a gyermeket, hogy e szabályt gyakorlatban is betartsa.

A különböző felmérésekből kiderül, hogy a 6-10 évesek erkölcsi fogalmai és ítéletei igen nagy fejlődésen mennek keresztül. Ezzel kapcsolatban a következőket állapíthatjuk meg:

A 6 évesek többnyire felső fogalommal definiálnak /jó-rossz, szép-csunya/. 7-8 éves korban elég gyakori a körülírással, mesével definiáló gyermek. 9 éves kortól elfordul a mesevilgától és a realitások világába kerül. Már nem mesél, hanem tevékenységgel definiálja a fogalmakat, többnyire a saját életéből vett példával. /pl. Kártevés: "Mikor valamit eltörünk."/ /Rendszeretet: "Rendben tartom a ruhámat."/ A 10 életévben pedig már a gyermekek nagyobb része tevékenységgel magyarázza az erkölcsi fogalmakat.

A gyermek már 6 éves kortól kezdve képes erkölcsi ítéleteket mondani, de ez kezdetben - 6-7 éves korban - a nevelők tekintélyi hatásának az eredménye, s a felnőttek helyesléséhez vagy rosszallásához alkalmazkodik.

Később, a fejlődés folyamán az erkölcsi ítélet mind önállóbban jön létre, s fokozatosan eljut az önálló ítéletekig.

A 8-10 éves gyermekek az értelmi és erkölcsi fejlődés következtében tudatosan belátják az erkölcsi törvények szükségességét, s azt, hogy a törvénynek mindig engedelmeskedni kell,

mégpedig önként, akkor is, ha jutalmat nem kapnak, vagy ha nincs senki körülöttük, aki ellenőrizze őket. Igaz, hogy cselekvéseik sok esetben nem felelnek meg ennek az erkölcsi belátásnak.

A nevelés folyamatában törekedni kell arra, hogy tanulóink ismerjék, tudják az erkölcsi fogalmakat, helyes ítéleteik legyenek, maguk és mások magatartását helyesen értékeljék, ismereteik elvekké, elvrendszerekké fejlődjenek.

A meggyőződés olyan ismeretrendszer, amely magában hordozza a megvalósítás szándékát. Erről akkor beszélünk, ha a személy nem külső hatásra, hanem belső indítékok alapján cselekszik helyesen.

Továbbá az erkölcsi érzelmek körébe tartoznak még az olyan nagy jelentőségű érzelmek, mint közösségi érzés, a hazafiság érzése, a munkával kapcsolatos érzelmek. Ezen a téren a nevelésnek még ma is sok hiányosságát jelzik az olyan tünetek, mint pl. közömbösség, /különösen az ifjúság körében/ lelkesedéshiány, érzelmi elsivárodás illetve beszűkülés.

A kísérletek eredményei alapján azt tapasztaltuk, hogy a nevelés folyamatában megtett ut a következő: kiindulunk az egyszerű, de helyes szokásokból és a - tudatosításon, meggyőződésen, érzelmeken át az akarat cselekvésbe ágyazott - magasabb rendű értékes erkölcsi szokásokhoz jutunk el. Ilyen módon az ut a szokástól, szokásig vezet, de az utóbbi már magas fokú erkölcsi tudatosságon és meggyőződésen alapul. Az erkölcsi tudat és a magatartás összefüggése így fokozatosan alakul ki, minden életkorban a jellemző sajátosságoknak megfelelően, a tervszerű, rendszeres nevelőmunka eredményeként.

III. AZ ERKÖLCSI ITÉLETEK FEJLŐDÉSÉNEK

VÁZLATA.

1. Az erkölcsi ítéletek vizsgálata filmrészlet bemutatásával.

A gyermek magatartásának, tevékenységi formáinak többoldalú megfigyelésével igyekeztünk betekintést nyerni személyiségvonásaik együttesébe. A több irányú megfigyelés során képet kaptunk arról, hogy egyes esetekben a fejlettségi szintjüknek megfelelően viselkednek-e a tanulók. Az előzetes kísérletek /definíciós, fogalom-konkretizáló/ eredményei lehetővé tették, hogy a vizsgálatban részt vett tanulók magatartási sajátosságait megismerjük. A helyes viselkedés kialakításában igen fontos az erkölcsi tapasztalatszerzés. Ezeket az erkölcsileg helyes viselkedési formákat jártassággá, készséggé kell fejleszteni, hogy ennek alapján mások magatartásformáit is helyesen tudják megítélni.

Jelen kísérletünket éppen abból a célból végeztük, hogy képet kapjunk arról, tanulóink egy adott erkölcsi szituációban hogyan ítélik meg a helyes vagy helytelen viselkedési formákat. Kísérletünk alapjául egy olyan erkölcsi szituációt ábrázoló filmrészlet szolgált, melyben a gyermekeknek helytelen erkölcsi cselekedetről kellett ítéletet alkotni, és válaszaikat indokolni. A vizsgálatot 6 és 8 éves tanulók körében végeztük. Az osztályon belül csoportokat alkottunk, melynek következtében nemcsak az osztályon belüli csoportok között, hanem a két osztály erkölcsi fejlettségi szintjére vonatkozóan is összehasonlítási alapot kaptunk.

Az erkölcsi fogalmak elemzésének figyelembevételével az osztályokat 4-4 csoportra osztottuk, melyben a kísérleti személyek száma egyaránt 7 tanuló volt. A következőkben a csoportokon belül vizsgáltuk a tanulók erkölcsi intellektusát.

kapcsolatukat a magatartással, valamint azt, hogyan ítélik meg mások cselekedeteit egyes erkölcsi szituációkban.

A csoportok az erkölcsi fejlődés más-más szintjén állnak és strukturális felépítettség szempontjából is különbözők. Így alkalmassá válnak arra, hogy a morális tudatosság sajátosságait a viselkedésmódok megítélésének sajátosságaival összehasonlítva, mélyebb összefüggések és fejlődésbeli sajátosságok megállapításához adjanak alapot.

A csoportok összeállításánál figyelembe kellett venni azt a tényt is, hogy ezek

- a./ erős vagy gyenge emocionális stabilitással rendelkeznek-e?
- b./ a csoportokra ható motivációs tényezők kiváltják-e a megfelelő és várt hatást?

Az osztályokban létrehozott csoportok közül egy-egy, mint kontrollcsoport szerepelt. A kontrollcsoportra szükség van az eredmény mérése és összehasonlítása szempontjából a kísérlet kezdetén és az utóvizsgálat folyamán.

A kontrollcsoport módszerét alkalmazzuk minden olyan esetben, amikor a helyzeteknek a viselkedésre gyakorolt valamilyen jelentős hatását vizsgáljuk.

I. osztály.

I.csoport: tagjainak erkölcsi intellektuális fejlettségi szintje az osztályátlagnak felel meg. Magatartásuk közepes szintű, társaikkal tartós barátságot nem kötnek. Morális gondolkodásuk és fogalomkészletük elég szegényes. Tanulmányi eredményük

közepes. Ez a kontrollcsoport.

II. csoport: Tagjai az osztály legjobb tanulói. Erkölcsi fogalmi és normaismeretük helyes, de szóbeli kifejezőmódjuk hiányos. Magatartásuk jó, társaikkal szoros baráti kapcsolatban vannak. A szociometriai vizsgálat alapján központi helyet foglalnak el.

A csoport létrehozásánál célunk volt megállapítani:

- 1./ Helyes magatartásuk összefüggésben áll-e az erkölcsi tudatossággal.
- 2./ Tudatosan cselekszenek-e helyesen és ítélnék meg helytelen erkölcsi tetteket vagy pusztán megszokásból.

III. csoport: Tagjai az osztály leggyengébb tanulói közé tartoznak. Az erkölcsi normák ismeretében hasonló szinten állnak a kontrollcsoporttal. Magatartásukban következtlenek. Adott helyzetben nem tudják hogyan viselkedjenek. Erkölcsi kérdésekben hol pozitív, hol negatív módon foglalnak állást. Véleményük nagymértékben befolyásolható. Morális gondolkodásuk alacsony szintű. A követendő viselkedésmódról nem tudnak helyes képet alkotni.

A csoport létrehozásánál az volt a célunk:

- 1./ Megvizsgáljuk, hogy a morális ítélőképesség és a morális gondolkodás alacsony szintje, milyen összefügg-

gésben áll viselkedésükkel.

2./ Egyes erkölcsi helyzetek milyen hatással vannak a tanulókra.

3./ A kísérletek folyamán és azok befejezése után milyen fejlődést érünk el velük a kontrollcsoportához viszonyítva.

IV. csoport: Tagjai közepes tanulók. Erkölcsi fogalmaik és erkölcsi normaismeretük szintje alacsony. Magatartásuk sok tekintetben kifogásolható. Társaikkal való kapcsolataikban rapszodikusok, állandó, hosszan tartó barátságot nem alakítanak ki.

Ennek a csoportnak az összetétele akár közösségi magatartás, akár erkölcsi fogalmi, vagy gondolkodási szint szempontjából hasonló a kontrollcsoportéval.

A csoport létrehozásának célja: Ki tudunk-e mutatni fejlődést a kísérlet befejeztével -

- a/ erkölcsi fogalomismeret,
- b/ erkölcsi ítéletek,
- c/ morális magatartás

szempontjából a kontrollcsoportához viszonyítva.

A csoportok összeállításánál első és harmadik osztályban is azonos szempontokat vettünk figyelembe. Az első osztályosok vizsgálatánál a szóbeli kikérdezés és beszélgetés módszerét választottuk. A harmadik osztály tanulói pedig az egyes kérdésekre feladatlapon válaszoltak.

Az egyes utasítások mindkét osztályban megegyeztek.

A filmrészleten a következő cselekménysor látható:

Egy - a tanulókhoz hasonló koru - kisfiu rollerezik a járdán. Nekiszalad egy néninek, aki majdnem elesik, kezéből kiejti a kosarat. A gyermek nem áll meg segíteni, szalad tovább.

A tanulók közösen nézték meg a filmet. Ezután a feladatlapra lejegyezték a megfigyelési szemponttal kapcsolatos gondolataikat, majd válaszoltak az első utasításra.

Megfigyelési szempont: "Figyeljétek meg hogyan viselkedett a fiu?"

1. Utasítás: "Milyennek tartod az ilyen gyermeket?"

A kérdést és az utasítást táblára is felírtuk, hogy a tanulóknak ne kelljen vetítés közben a kérdésre gondolni, hanem teljes koncentrálttsággal figyelhessenek a lejátszódó történetre.

A kísérletet tavasszal végeztük, így az utasítások elolvasása és feladatlapon való válaszadás az elsősöknek sem okozott nehézséget. A feladat elvégzése után beszédtem a feladatlapokat és ujat osztottunk ki a tanulóknak.

2. Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkednie a fiunak?"

A gyermekek válaszai még nem tudatos, hanem spontán megítélések, melyeket a látott erkölcsi tett kiváltott belőlük.

A válaszokat összegyűjtöttük, majd csoportok szerint rangsoroltuk.

Néhány idézet a jegyzőkönyvekből:

Megfigyelési szempont: "Figyeljétek meg, hogyan viselkedett a fiu?"

I. csoport:

I./ 6 F/ "Ez a kisfiu nem viselkedett rendesen".

I./ 5 L/ "Neveletlen volt, hogy nekiment a néninek".

I./ 2 F/ "Rossz volt ez a kisfiu".

II. csoport:

I./12 F/ "Nagyon rendetlen volt a fiu".

I./18 L/ "Nem volt kisdobos, mert ellökte az idős nénit".

I./15 F/ "Udvariatlan az idősebbekkel szemben".

III. csoport:

I./21 L/ "Olyan jót nevettem a fiun".

I./19 F/ "Azért nem volt helyes, hogy nekiszaladt a fiu a néninek".

1.Utasítás:"Milyennek tartod az ilyen gyermeket?"

I.csoport:

I./ 4 L/ "Rendetlennek tartom az ilyen gyermeket".

I./ 5L/ " Ez a fiu nem jól nevelt, mert ellökte a nénit".

I./ 2 F/ "Szerintem ez a fiu szófogadatlan volt és rossz".

II.csoport:

I./14 F/ "Én ezt a gyermeket neveletlennek tartom".

I./13 L/ "Rendetlen volt, mert ellökte a nénit".

I./15 F/ "Udvariatlan volt a nénivel szemben és nem viselkedett illedelmesen".

III.csoport:

I./20 F/ "Ez a kisfiu szeret játszani".

I./19 F/ "Rossz volt ez a gyermek".

2.Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkedni a fiunak?"

I.csoport:

I./ 3 L/ "Nem kellett volna nekiszaladni a néninek".

I./ 5 L/ "A játszótéren kellett volna a fiunak játszani".

I./2 / " Segíteni kellett volna a néninek a kosarat felvenni".

II.csoport:

I./12 F/ "Nem kellett volna ellökni az idős nénit".

I./15 F/ "Bocsánatot kellett volna kérni a nénitől, amiért ellökte".

I./13 L/ "Fel kellett volna segíteni a nénit, nem pedig otthagyni".

III.csoport:

I./19 F/ "Azért nem kellett volna nekiszaladni a néninek".

I./20 L/ "Nem kellett volna kinevetni a nénit".

I./21 L/ "Nem a járdán kellett volna rollerezni".

A IV. csoport tagjai első osztályban az előzetes megfigyelési szempontra a következő válaszokat adták:Idézetek a jegyzőkönyvekből:

Megfigyelési szempont: "Hogyan viselkedett a fiu?"

I./ 7 F/ "Nem volt helyes, hogy nekirohant a néninek".

I./ 9 L/ "Neveletlenül viselkedett".

I./10 F/ "Rendetlen volt, hogy nekiszaladt a néninek".

1.Utasítás: "Milyennek tartod az ilyen gyermeket?"

I./ 8L / "Az ilyen fiu rossz".

I./ 9L / "Nem jó ez a gyermek".

I./ 7F / "Rendetlennek tartom az ilyen gyermeket".

2. Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkedni a fiunak?".

I./ 7 F/ "Nem kellett volna ellökni a nénit".

I./ 9 L/ "Rendesen kellett volna játszani".

I./10 F/ "Fel kellett volna venni a néni kosarát".

Az I. csoport tanulóinak válaszai hiven tükrözik, hogy ítéleteik tartalma még nagy mértékben felszínes. A magasabb erkölcsi tulajdonságok, mint pl. "segítőkéssz", csak elvétve jelentkeznek. Magát a tulajdonságot is csak valamilyen konkrét formában ismerik fel. Ha megfigyeljük az egyes csoportok jegyzőkönyvét, megállapíthatjuk, hogy a II. csoport válaszaiban már magasabb fejlettségi szintet mutat. Ez a csoport összetételéből adódik. A bocsánatkérés elmulasztása, az idősebbekkel való helytelen magatartásmód tényének meglátása ennél a csoportnál domináló tényező. Felismerték az utcán való helytelen viselkedésformát, a játékot pedig a megfelelő helyre, a játszótérre helyezik. A III. csoport tagjainak véleménye nagyon elentétes. Az itt is látható erkölcsi ítéleteikből következtetni lehet morális gondolkodásuk fejlettségének alacsony szintjére. Magatartásuk az életben is válaszaikhoz hasonló. Határozott véleményt nem tudnak alkotni, nagy mértékben befolyásolhatók. Figyeljük meg pl. a IV. csoport jegyzőkönyveit, ahol a tanulók az utcán való rendetlen játékkal érvelnek, holott nem ez volt a lényeges erkölcsi cselekedet a fiu magatartásában. A magatartás és az erkölcsi normák közti összefüggést nem látják.

A kísérlet befejezése után több, mint egy hétig tartó erkölcsi tudatosító munkát végeztünk, a III-IV. csoport tanulóival.

Célunk az volt, hogy a következetes, rendszeres, sokoldalú erkölcsi nevelőmunka következtében a tanulóknak elmélyítsük azoknak a morális ítéleteknek a tartalmát, melyeket ebben az életkorban a Nevelési Terv követelményként előír.

Ezután még egyszer levetítettük a gyermekeknek a filmrészletet. Elemeztük a fiú viselkedését, miközben rámutattunk arra, hogy az ilyen viselkedésforma mennyire udvariatlan, helytelen. Képeket gyűjtöttünk a tanulóknak a helyes magatartással kapcsolatban, melyek jól nevelt, udvarias gyermekek tetteit ábrázolták.

/Pl. Kisfiú vezet át egy idős néni az uttest másik oldalára.-Gyermekek szállnak fel villamosra és felsegítenek egy idős bácsit. - Egy kislány átadja helyét az autóbuszon egy vak néninek. - Gyermekek segítenek kosarat vinni egy néni az utcán./

Értékelgettük a tanulókkal ezeknek a példák a magatartását. Felsoroltattuk azokat az erkölcsi ítéleteket, melyeket jellemzőnek és lényegesnek tartanak, majd összehasonlítottuk a filmben látott fiú viselkedésével. Feladatlapot osztottunk ki a következő utasítással:

"Írd le, miért nem dicsérenék meg a filmben látott kisfiút."

A feladatlapok összegyűjtése után beszélgetés formájában is tájékoztunk a tanulók véleményéről. Válaszaikat jegyzőkönyvben rögzítettük.

Idézet a jegyzőkönyvekből:

III.csoport:

I./19 F/ "Azért, mert ellökte a néni és neveletlen volt".

I. /21E/ "Mert nem segített felvenni a kosarát".

I. /20F/ "Azért, mert kinevette a nénit és elszaladt".

IV.csoport.

I. / 9L/ "Azért, mert nem viselkedett az idősebbekkel illedelmesen".

I. / 7F/ "Azért, mert udvariatlan volt a nénivel szemben".

I. /10F/ "Azért, mert nem segített a néninek, hanem elszaladt".

Az idézetekből kitűnik, hogy a tanulók véleménye már lényegesen megváltozott a film szereplőjéről. Viselkedését nem nevetésesnek, hanem rendetlennek, udvariatlannak, neveletlennek minősítették.

Majd példákat soroltattunk fel velük saját életükből. Ezek kiválogatását kérdésekkel irányítottuk.

Pl.-"Előfordult-e már veled, hogy nem voltál udvarias?"

- "Mikor viselkedtél udvariasan?"

Idézet néhány jegyzőkönyvből:

I./21 L/ "Egyszer anyuka elment vásárolni, azt mondta, maradjak otthon és irjam a leckét mig hazajön. Én pedig elmentem a barátnőmhöz játszani."

I./ 7 F/ "Mentünk haza iskolából és felbuktattam az utcán a lányokat."

I./ 9 L/ "Nagymama azt mondta, segítsek törölgetni, és én meg azt mondtam, hogy nem segítek mert sok a lecke, pedig nem is vlt sok."

A tanulók által elmondott példákból arra is következtetni lehet, hogy nincsenek tisztában mindannyian az udvariatlanság

és szófogadatatlanság fogalmával. Tapasztalataik elég szegényesek, ami valószínűleg életkorukból adódik.

Ezután kikerestettük velük az olvasókönyvből azokat az olvasmányokat, melyek az idősek tiszteletére, udvariasságra, jólneveltségre vonatkoznak. Mivel az osztály tagjai kisdobosok, így rajfoglalkozás keretében, a kisdobosok 6 pontjának megbeszélése kapcsán került sor.

Az erkölcsi fogalmak tartalmát elmélyítő időszak után megismételtük a film levetítését. A munka eredménye pozitív irányu változást mutatott, morális gondolkodásukban, erkölcsi ítéleteikben, az erkölcsi szituációk megítélésében.

A megismételt kísérlet eredményei:

III.csoport.

Megfigyelési szempont: "Hogyan viselkedett a fiu?"

I./ 2o F/ "Rendetlenül viselkedett, mert ellökte a nénit".

I./ 21 L/ "Az ilyen gyermek neveletlen."

1. Utasítás: "Milyennek tartod az ilyen gyermeket?"

I./ 19 F/ "Én azt gondoltam róla, hogy nagyon rendetlen, mert ellökte a nénit."

I./ 21 L/ "Neveletlen volt, mert kilökte a néni kezéből a kosarat."

I./ 2o F/ "Rossz volt, mert nekiszaladt a néninek."

2. Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkednie a fiunak?"

I./ 21 L/ "Fel kellett volna segíteni a nénit."

I./ 2o F/ "Nem kellett volna nekiszaladni a néninek."

I./ 19 F/ "Nem a járdán kellett volna rollerezni."

A tanulók jegyzőkönyveiből jól látható a változás az első

és második kísérlet eredménye között. Így felszínre kerültek a nevelőmunka hiányosságai az erkölcsi nevelés terén.

Cél, a hiányosságok mielőbbi felfedezése és rendszeres, következetes nevelőmunkával való pótlásuk.

A megismételt kísérlet eredményei a IV. csoportnál:

Megfigyelési szempont: "Hogyan viselkedett a fiu?"

I./ 7 F/ "Helytelenül viselkedett, mert nekirohant a néninek".

I./ 9 L/ "Illetlen volt, mert ellökött egy öreg nénit".

I./10 F/ "Rendetlen, mert nem segített a kosarat felvenni."

1.Utasítás: "Milyennek tartod az ilyen gyermeket?"

I./ 9 L/ "Neveletlen volt, mert ellökte a nénit."

I./ 7 F/ "Udvariatlan és rossz, mert nekiszaladt a néninek."

I./10 F/ "Rendetlen, mert így viselkedik az utcán."

2.Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkednie a fiúnak?"

I./ 7 F/ "Nem kellett volna ellökni a nénit."

I./10 F/ "Fel kellett volna neki segíteni a nénit, meg a kosarát is fel kellett volna venni."

I./ 9 L/ "Udvariassan kellett volna viselkedni."

Ha a kontrollcsoport /I.csoport/ tanulóinak jegyzőkönyveivel összehasonlítjuk a III. és IV. csoport válaszait a megismételt kísérlet után, igen jelentős változásnak lehetünk tanui. Különösen a IV. csoport esetében figyelhető ez meg, amelynek morális gondolkodásbeli és tudatossági szintje kb. azonos volt a kontrollcsoportéval.

Az erkölcsi fogalmakat tudatosító munka után mint erkölcsi ítélet 2. helyen szerepelt az "udvariatlanság", mely a fejlett erkölcsi szinten levő II. csoportnál is csak 3. helyen volt található.

A kísérletek rámutattak arra, hogy erkölcsi nevelésünkben nem maradhatunk meg a szavak szintjén, hanem minden esetben szükség van a sokoldalú tudatosításra. Ez abból is látható, hogy a kontrollcsoportban nem történt erkölcsi tudatosítás, s így erkölcsi ítéleteik, motivációs bázisuk is megmaradt az átlagos szinten.

Ha túl nagy eredményt nem is sikerült elérnünk a III. csoportnál, mégis jelentős pozitív irányú változást vehettünk észre, a második kísérlet után tapasztalt eredmények alapján.

III. osztály.

A csoportok összeállításának szempontjai és a vizsgálati feltételek azonosak voltak az első osztályéval. Az azonos módszerek követése azért volt fontos, mert a kísérlet befejeztével a két osztály eredményét így össze tudtuk hasonlítani.

A filmet más időpontban vetítettük a III. osztályban, ugyan csak egyszerre mind a négy csoport számára. Vetítés előtt feladatlapot osztottunk a tanulóknak és a megfigyelési szempontot a táblán rögzítettük, mely az alábbi volt:

"Figyeljétek meg, hogyan viselkedett a fiu?"

I. csoport.

III./ 2 F/ "Helytelenül viselkedett, mert ellökte a nénit."

III./ 6 L/ "Rossz volt, hogy a járdán rollerozott."

II. csoport.

III./13 F/ "Nagyon tiszteletlenül viselkedett az idős nénivel."

III./16 L/ "Neveletlen volt, hogy ellökte a nénit."

III. csoport.

III./24 L/ "Nem volt szép tőle, hogy ellökte a nénit."

III./27 F/ "Nem viselkedett jól, de olyan nevetséges jelenet volt."

IV. csoport.

III./15 F/ "Nem volt jó, mert ellökte a nénit."

III./12 L/ "Rendetlen volt."

1. Utasítás: "Milyennek tartod az ilyen gyermeket?"

I. csoport.

III./ 4 L/ "Neveletlen volt, mert ellökte a nénit."

III./ 1 F/ "Rendetlen volt, meg rossz."

II. csoport.

III./13 F/ "Tiszteletlen volt az idős nénivel szemben."

III./16 L/ "Udvariatlannak tartom ezt a fiút."

III./14 F/ "Modortalan és neveletlen volt, hogy így viselkedett egy idős nénivel."

III. csoport.

III./25 F/ "Rossz volt, hogy így viselkedett."

III./27 F/ "Én nagyon vicces fiúnak ismertem meg."

III./24 L/ "Nevetséges volt, de azért rendetlen is volt."

IV. csoport.

III./11 L/ "Rendetlen és rossz volt ez a gyermek."

III./ 15F/ "Nem volt jólnevelt, ahogy viselkedett."

III./ 12L/ "Pimasz volt, hogy ellökött egy öreg nénit."

2. Utasítás. "Hogyan kellett volna viselkednie a fiunak?"

I. csoport.

III./ 4 L/ "Nem kellett volna ellökni a nénit."

III./ 1 F/ "Segíteni kellett volna felvenni a kosarat."

III./ 6 L/ "Nem kellett volna kinevetni a nénit."

II. csoport.

III./14 F/ "Nem lett volna illendő, hogy ellökje a nénit."

III./16 L/ "Bocsánatot kellett volna kérni a nénitől."

III./13 F/ "Segíteni kellett volna a néninek."

III. csoport.

III./24 L/ "Nem lett volna szabad nekirohanni a néninek."

III./27 F/ "Nem így kellett volna viselkedni."

III./25 F/ "Nem kellett volna kinevetni a nénit."

IV. csoport.

III./15 F/ "Nem kellett volna nekiszaladni a néninek."

III./11 L/ "Nem kellett volna ellökni a nénit."

III./12 L/ "Fel kellett volna venni a kosarat."

Az első csoport ebben az osztályban is a kontrollcsoport szerepét tölti be, a kísérleti csoport mellett. Tagjainak tanulmányi átlaga közepes. Morális gondolkodásukban fejletlenek, beszédkésztségük gyenge. Tartós barátságot nem alakítanak ki senkivel, sem osztályon belül, sem az osztály határán túl.

A második csoport foglalja magába a legjobb tanulókat, akár

tanulmányi eredményüket, akár magatartásukat vesszük szempontnak. A tanulók erkölcsi fogalomkészlete, -válaszaikból is látszik - gazdag. Fejlett szintre utal erkölcsi ítéletük, ahogy a filmen szereplő fiú tettét értékelték. A közösségbe igen jól beilleszkednek, pajtásaikkal igazi jó kapcsolatot alakítottak ki. A szociometriai kísérletek alapján az osztály központi tagjai. Magasabb szintű erkölcsi ítéletekkel érveltek, ezek lényegrelátóbbak, az igazi okokat tükrözik.

A harmadik csoport tagjai az osztályban a leggyengébb tanulmányi eredményt érték el. Erkölcsi fogalomkészletük rendkívül szegényes. Barátaik az osztályban nincsenek, a közösség bomlasztói. A szociometriai vizsgálat szerint periférikus tagok. Mások erkölcsi tetteinek megítélésében helytelen útján járnak az okkeresésnek. Nem fedezik fel az igazi összefüggéseket. Saját cselekedeteiket sem tudják helyesen értékelni. A helyes erkölcsi normákat ismerik, de nem viselkednek annak megfelelően. A "rossz"-ban a nevetségeset látják.

A negyedik csoport összetétele megegyezik a kontrollcsoport összetételével. Erkölcsi fogalmaik és normaismeretük elég alacsony szintű. Az érzelmi labilitás jellemzi őket. Szociális érzelmeik nem stabilak, tartósabb kapcsolatot társaikkal nem alakítanak ki.

A kísérlet végeztével a III. és IV. csoport tagjai körében több mint egy hétig tartó erkölcsi tudatosító munkát végeztünk. Ennek során különféle gyűjtőmunkát bízunk a tanulókra: képeket, olvasmányokat, történeteket kellett keresniök, melyeket közösen feldolgoztunk, tartalmilag elemeztünk, a pozitív hősöket pedig jellemeztettük a tanulókkal. Ez azért is szük-

séges, hogy ezáltal erkölcsi ítéleteikben a pontosságra és lényeglátásra törekedjenek, valamint hozzásegítse őket ahhoz, hogy az erkölcsi tettek közti összefüggéseket helyesen vegyék észre. E munkánk során kihasználtuk azt a lehetőséget is, hogy az osztálynak örsi próba keretében, "jó tettet" kell végrehajtani. Példaként elmondtuk a gyermekeknek, hogy a másik osztályt nagyon megdicsérte a tanító néni azért a "nemes tettet", amit a tanulók végrehajtottak: segítettek egy idős bácsinak bevásárolni, begyújtani délutánonként. Ez felkeltette érdeklődésüket az ilyen irányú munka után.

Megbeszéltük, hogy keresünk egy idős nénit, akinek segíteni lehet az otthoni munkában, vagy más téren, ha szükséges. Ismertettük a gyermekekkel azt is, milyen jól esik a segítség az idős néniknek, bácsiknak, akik már nagyon sokat dolgoztak a mi országunkért. Erről már hallottak korábban is, mikor egy alkalommal egy veterán mesélt nekik a régi idők nehézségeiről. Megszerveztük a munkát, megkerestük az idős nénit, akivel előre megbeszéltük, hogy megyünk segíteni. Ott aztán kertet rendeztünk, két gyermek meg bevásárolt a néninek a KÖZÉRT-ben. A jól végzett munka utáni dicséret nagyon jól esett a gyermekeknek. Hazafelé menet már arról beszélgettek, hogy máskor is elmennek segíteni és nagyon boldogok voltak, hogy ők is tudtak tenni valamit egy idős néniért. A kísérletre terelve a szót, megemlítettük, hogy az a néni is ilyen idős volt, és bottal járt, akit a filmrészleten láttak.

Másnap feladatlapot osztottunk ki a tanulóknak a következő utasítással:

1. Utasítás: "Írjátok le, milyennek ismert meg bennünket

a néni?"

Idézet a tanulók válaszaiból:

III. csoport.

III./24 L/ "Rendesnek és jólneveltnek ismert meg a néni".

III./25 F/ "Üdvariasnak és szófogadónak ismert meg bennünket a néni."

III./27 F/ "Illedelmesnek és jónak ismert meg a néni".

IV. csoport.

III./12 L/ "Jólneveltnek ismert meg a néni."

III./15 F/ "Üdvariasnak ismert meg a néni és rendesnek."

III./27 F/ "Illedelmesnek és jónak ismert meg a néni".

Otthon olyan történeteket gyűjtöttünk a tanulókkal különféle elbeszélésekből, novellákból, melyekben a pozitív erkölcsi magatartással rendelkező gyermekekről olvashatunk. Ezeket a történeteket elemeztük, szereplőiket jellemeztettük. A motivációs kérdésre adott válaszok után ismét párhuzamot vontunk a filmen látott fiú viselkedése és az általuk gyűjtött történetekben szereplő pajtások magatartása között.

Ismét felelevenítettük a filmen látott erkölcsi szituációt, majd ismét feladatlapot osztottunk ki a tanulóknak és a következő utasítást kapták:

2. Utasítás. "Írjátok le, hogyan viselkedtetek volna a fiú helyében?"

Idézet a válaszokból:

III. csoport.

III./25 F/ "Nem mentem volna neki a néninek, én kikerültem volna."

III./24 L/ "A játszótéren görkorcsolyáztam volna,
mert különben is csak ott szabad játszani,
még haláleset is előfordulhatna."

IV. csoport.

III./12 L/ "Ha nekiszaladok a néninek, bocsánatot kér-
tem volna."

III./15 F/ "Ha én nekiszaladok a néninek, segíték fel-
venni a kosrát és bocsánatot kérek."

Következő nap ismét levetítettük a filmet és a kísérletet megismételtük az elsővel teljesen azonos módon, hogy párhuzamot tudjunk vonni az első és a második kísérlet között, bár nagy változást nem várhattunk az erkölcsi tudatosító munka rövidsége miatt.

A megismételt kísérlet eredményei:

Megfigyelési szempont: "Figyeljétek meg, hogyan viselkedett a fiú?"

III. csoport.

III./24 L/ "Helytelenül viselkedett, mert kilökte a néni kezéből a kosarat."

III./25 F/ "Üdariatlanul viselkedett a nénivel."

IV. csoport.

III./12 L/ "Helytelenül viselkedett, mert ellökte a nénit."

III./15 F/ "Nem volt tisztelettudó."

1. Utasítás: "Milyennek tartod az ilyen gyermeket?"

III. csoport.

III./27 F/ "Rendetlennek, rossznak tartom az ilyen gyermeket."

III./24 L/ "Nem jól neveltnek, illetlennek tartom".

III./25 F/ "Udvariatlan volt és neveletlen."

IV.csoport.

III./12 L/ "Neveletlen és rossz volt ez a fiu."

III./15 F/ "Tiszteletlen volt az idős nénivel."

III./11 L/ "Rendetlen és rossz volt, hogy így viselkedett!"

2. Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkednie a fiunak?"

III.csoport.

III./24 L/ "Nem kellett volna fellökni a nénit."

III./25 F/ "Segíteni kellett volna felvenni a kosarat."

III./27 F/ "Nem kellett volna nekiszaladni a néninek."

IV.csoport.

III./15 F/ "Nem kellett volna fellökni a nénit."

III./11 L/ "Fel kellett volna segíteni a nénit és
nem kinevetni."

III./12 L/ "A játszótéren kellett volna játszania."

A megismételt kísérlet eredményeiből következtethetünk arra, hogy még az egyhetes munka is milyen sokat számít, ha következetesen, rendszeresen foglalkozunk tanulóinkkal erkölcsi nevelés terén.

A harmadik csoport tagjai erkölcsi ítéleteikben már lényeglátásra törekedtek. Olyan nemes erkölcsi tulajdonságot is észrevettek, mint a "segítőkézség", "tisztelet" az idősebbekkel szemben. Magatartásuk az osztályon belül is megváltozott. Egymással szemben udvariasabbak voltak, segítettek, s

részt vállaltak a közös munkából is. Az első kísérlet eredményével összehasonlítva változás volt tapasztalható. Ugyan- is a második kísérlet után a IV. csoport erkölcsi ítéletei- ben olyan erkölcsi tulajdonságokat sorolt fel, melyek a fiu viselkedésére valóban jellemzőek.

A motivációs kérdésre adott válaszokban is olyan lényeges er- kölcsi tulajdonságra utaltak, mint a "segítőkézség", amely az első kísérlet során csak a II. csoportnál /legjobb tanulók/ szerepelt.

Ha a második kísérlet eredményeit összehasonlítjuk a kontroll- csoport kísérleti eredményeivel, meg kell látnunk azt a vál- tozást, mely a morális gondolkodásban, az erkölcsi ítéleteik- ben és közösségi magatartásuk terén tapasztalható. Erkölcsi fogalmaik körét bővítettük, a meglévők tartalmát pedig elmé- lyítettük a tanulóiban. Ennek eredményességét abban a tényben is lemérhettük, hogy mások erkölcsi tetteinek és magatartá- sának megítélésében valódi okokat kerestek.

Hasonlítsuk össze az első osztályosok és harmadik osztályos tanulók erkölcsi ítéleteit a kísérlet alapján.

Tapasztalatunk: míg a 6 éves gyermek ítéletei elég ál- talánosak, / "rendetlen", "neveletlen".. /

a 8 éves gyermek már felismerte ezeknek tartalmát és a tett megítélésében differenciáltabb választ adtak, / "illetlen", "tisztáletlen", "pimasz", "mo- dortalan", mint negatív erkölcsi tulajdonságok szintén "neveletlenség"-et és a "rendetlenség"-et jelölik, de - sokkal pontosabb meghatározásban, k- konkrétabb formában.

Bár a 6- és 8 éves tanulók erkölcsi ítéleteinek mennyiségében

különösebb fejlődést nem tudunk kimutatni, a minőségi eltérés viszont jelentős, és éppen ezen van a hangsúly az erkölcsi nevelésben.

A kísérlet azt is igazolta, hogy csak magas szintű erkölcsi fogalmi és normaismeret esetén fejleszthető ki teljes értékűen a helyes erkölcsi ítéletalkotás képessége. Nem elég azonban az erkölcsi fogalmak és normák ismeretének kialakítására törekedni, hanem ezek betartásának társadalmi szükségességét is be kell mutatni a tanulóknak. Készíteni kell őket arra, hogy erkölcsi ismereteiket ítéleteikben alkalmazzák. A csoportos kísérlet alkalmas volt arra, hogy fokozza az erkölcsi kapcsolatok feltárásának sokoldalúságát. A jegyzőkönyvek szerint a gyermekek a következő erkölcsi ítéleteket használták adott erkölcsi szituációban szereplő tanuló jellemzésére:

x	6 éves gyermekek	x	8 éves gyermekek
1	rendetlen	1	neveletlen
2	neveletlen	2	tiszteletlen
3	szófogadatlan	3	udvariatlan
4	rossz	4	modortalan
5	udvariatlan	5	illetlen
6	nem illedelmes	6	rendetlen
7	vicces	7	rossz
8	játékos	8	pimasz
		9	nevetséges

^x A táblázatban szereplő számok az előfordulás gyakoriságát, sorrendjét jelölik.

A tanulók viselkedéséről alkotott erkölcsi ítéletei
projekciós kép alapján.

A gyermek minél többet lát, annál inkább gyűlnek tapasztalatai. Minél több észleleti kép gyűlik össze tudatában, annál pontosabb lesz a valóság visszatükröződése észlelésében.

Mint Rubinstein /1964/ kifejti: "Az észlelés magasabb formáinak kifejlődése oda vezet, hogy irányuló, tudatosan szabályozott műveletté válik, és amilyen mértékben céltudatos aktus lesz, úgy változik át megfigyeléssé. Ahogy az észlelés magában foglalja az érzékelést, ugyanígy az észlelés is belefoglaltatik az aktív megfigyelés folyamatába." /437.o./

A gyermek megfigyelőképességének kialakulása és változása az értelmi fejlődés menetében nagy jelentőségű. Legfejlettebb foka a megfigyelésnek Binet /1972/ szerint az interpretálás szakasza, amikor a képet értelmi egészként észleli és tolmácsolja.

A kisiskolás gondolkodása még igen szemléletes s ennek hangsúlyos volta hozza magával azt a tényt, hogy a lényeges és lényegtelen jegyek megkülönböztetése még kezdetleges fokon áll.

"A gondolkodás fontos kelléke az alá- és fölérendelés. Ezt el is tudja végezni a gyermek, noha igen kezdetleges fokon. Lebonyolításához arra van szüksége, hogy a fogalmak tartalmi körét ismerje, még hozzá a lényeges jegyek alapján meghatározva a fogalmak osztályait. Erre a gondolati műveletre a gyermek még nem képes, ezért az egymashoz rendeléseknél is a fo-

galmak számára legszembetűnőbb közös jegyeit veszi alapul."
/Kürti Istvánné - Szilágyi Lilla, 1970/

Bár a gyermek gondolkodása 6 éves korban igen konkrét, nem elégszik meg a jelenségek, helyzetek látásával, magyarázatot követel. A kisgyermek vágya az ismeretszerzésre olyan intenzív, hogy nemcsak a látottak és az azokhoz fűződő magyarázatok nem elégítik ki, hanem fantáziáját is működésbe lépteti.

Sokan úgy gondolják, hogy a kisiskolás élénkebb fantáziájú, mint a felnőttek. Ez így nem igaz, hiszen itt nem minőségi eltolódásról van szó, hanem arról, hogy a kevés ismeretanyag megléte egy olyan pszichikus funkció működését segíti elő, amelyhez a valóság alacsonyabb foku ismerete is elegendő. Produktív képzeletére jellemző, hogy az emlékképeket szétदारabolja, ezek összerakásánál pedig az érzelem az irányadó. A 6 éves gyermekekre jellemző, hogy emlékezete biztos, a dolgokat alaposan megfigyeli, de a szemléletes jegyeket ragadja meg.

Érzelmekre jellemző még, hogy intenzívek, erősen, spontán módon és igen sűrűn nyilvánulnak meg, de rövid ideig tartanak és kevésbé differenciáltak. Jelen kísérletünk olyan feladat elé állítja a gyermeket, amelynek megoldási módja személyiségének különböző vonásait juttatják kifejezésre. Ennek során nemcsak a személyiség pillanatnyi fejlettségi szintjét ismerjük meg, hanem látjuk azt is, hogy mely tevékenységforma gyakorlásával fejleszthetjük tovább.

A gyermekek a feladatok megoldásában teljességre törekszenek,

ennek motivációi azonban igen eltérőek.

A teljességre törekvés indítókai lehetnek:

- igényesség,
- az instrukciót pontosan akarják végrehajtani,
- érzelmi kielégítetlenség,
- szereplésvágy.

Az egyes helyzetek értelmezésében, elemzésében szerep jut a gyermek "elejtett" szavainak, mozdulatainak is. Egy átlag mindennapos szituációnak a megoldása, szinte annyi változatot ad, ahány gyermek mondja el a képen látott történetet.

Vizsgálatunk célja volt:

- hogy a gyermekek által elmondott történetekből következtetni tudjunk arra, milyen hatást vált ki a gyermekből az adott erkölcsi szituáció,
- hogyan értékeli a mások által elkövetett negatív értékű erkölcsi tettet,
- milyen a lényeglátó képessége és a tett megítélésében mik a motivációs indítékai,
- meg tudják-e határozni adott esetben a helyes viselkedésformát a képen látott tanuló számára.

Feladatuk nehezebb, ugyanis nincs mozgásos cselekvés, mint a filmrészletnél, csupán a pillanatnyi erkölcsi szituáció van előttük.

A gyermek az általa elmondott történet során maga hoz létre kritikus szituációkat. Ezek mennyisége és minősége pedig személyiségére, környezetével való kapcsolatára, érzelmi reakcióira minden különösebb értelmezés nélkül jellemző.

Kelemen László /1970/ írja a projekciós tesztekéről: "Ezekkel a tesztekkel nem a teljesítményt, hanem inkább az élményeket

és viselkedést tanulmányozzuk és ezen keresztül magát az emberi személyiséget. Olyan feladatot adunk a vizsgált személynek, amely őt állásfoglalásra, belső élményei elmondására stb. készíti." Az ilyen jellegű kísérletek alkalmasak az emocionális stabilitás megközelítő meghatározására is. A projektív természetű vizsgálatok során, a kísérleti személyeknek várakozási helyzetet ábrázoló képet kell értelmezni, vagy történetet befejezni.

Hogy a kísérleti kép bemutatásától a válaszadásig mennyi idő telik el, függhet:

- a/ az erkölcsi szituáció természetétől,
- b/ a különböző gyermekek érzelmi stabilitásától,
- c/ a tanulók nemétől,
- d/ életkorától és
- e/ pillanatnyi idegrendszeri állapotától, valamint
- f/ temperamentumától az erkölcsiség függvényében.

A kép bemutatása után adott utasításnak tükröznie kell szándékunkat, el kell határolnia a helyzetet, körül kell írnia a várt válaszok természetét. Az utasításnak az a célja, hogy az összes tanulót lehetőleg a leghasonlóbb feltételek közt indítsa el, a feladatok megoldásában.

Az általunk is használt projekciós képet A. Binet /francia/ és W. Stern /német/ pszichológusok alkalmazták először.

A kép a következőket ábrázolja:

"Egyik hógolyózó fiú betörte az ablakot és elbujt a fa mögé. A károsult gazda dühös ábrázattal kirohan és egy arra haldó iskolás kisfiút von felelősségre." /Kiss Tihamér:Életkörok pszichológiája. 1966./

A. Binet tapasztalatai szerint az óvodások logikai összefüggést nem vesznek észre a képen, csak megnevezik a személyeket. Csak 7 éves kortól képes összefüggéseiben is megérteni és elmondani a gyermek az eseményt. "Az egész történetet helyesen /így az igazi bűnös megállapítását és az ártatlan fiú méltánytalan felelősségre vonását/ felfogni és magyarázni csak 9 éves kortól képes." /Kiss Tihamér 1966/

A kísérletet első és harmadik osztályban végeztük. A gyermekek által ábrázolt eseményeket jegyzőkönyvben rögzítettük. Végül pedig táblázatot készítettünk abból a célból, hogy a 6 és 8 éves tanulók erkölcsi ítéleteit összehasonlítsuk.

A gyermekek válaszai meglehetősen sokfélének bizonyultak:

- a/ konkrét tevékenységre utalók
- b/ azokat kísérő érzelmi megnyilvánulásokra vonatkozóak
- c/ általánosak
- d/ erkölcsi fogalmat tartalmazók.

A kísérletet külön-külön végeztük el mind a két osztályban.

I. osztály.

1. Utasítás: "Mondd el mi történik a képen!"

Idézet az első osztályosok jegyzőkönyvéből:

I./21 F/ "A gyerekek hógolyóznak, a kisfiú ki szeretne jönni, de nem engedik és az ablakon néz ki. Az egyik gyerek bedobta az ablakot, egy bácsi kijött és rákiállított a fiúra."

I./18 L/ "A gyerekek játszottak, betörték az ablakot és az egyik kisfiút a bácsi összeszedte."

I./15 F/ "Az egyik fiú bedobta hógolyóval az ablakot, biztos azt a fiút akarta megdobni, aki az

ablak mögött áll, az apukája meg kijött és megkérdezte: "Miért törted be az ablakot"?

I./10 L/ "Az egyik fiu betörte az ablakot, a másik meg elbujt a fa mögé, egy kisfiu néz ki az ablakon, az apukája meg kijött és összeszedta a gyerekeket."

Az első osztályos gyermek megfigyelése igen felszínes. Csak a szemléletes dolgokat látja. Azt azonban, hogy mit fejez ki a kép, csak kérdések után, hosszabb gondolkodás következtében fontolgatja magában. A kép elemzése során nem tükröződik az sem, hogy az ablak betörése milyen következményekkel járhat. Arról sem tesznek említést, hogy ezt az erkölcsileg helytelen tettet a fiu milyen szándékkal követte el. Az sem tűnik ki az erkölcsi szituáció elemzése során, hogy a fa mögé elbujt fiu miért viselkedett negatív módon.

2. Utasítás: "Mi a véleményed a fa mögé bujt fiuról?"

Idézet a jegyzőkönyvekből:

I./26 L/ "Rossz volt ez a fiu, meg rendetlen."

I./20 F/ "Rendetlen volt és nem jó."

I./18 L/ "Nem volt jólnevelt és csintalan volt."

I./22 F/ "Igazságtalan volt, és nem viselkedett kisdoboshoz méltóan."

I./12 L/ "Neveletlen volt ez a fiu és udvariatlan."

I./15 F/ "Testvérieretlen szerintem ez a fiu és udvariatlan."

I./ 9 F/ "Ez a fiu szerintem hazug volt és gyáva."

I./10 L/ "Udvariatlan volt és nem volt igazságos."

3. Utasítás. "Hogyan kellett volna viselkednie a fa mögé bujt fiunak?"

I./21 F/ "Ode kellett volna menni a fa mögé bujt fiunak is!"

I./26 L/ "Azért bujt el, hogy ne szidják össze."

I./18 L/ "Meg kellett volna mondani az igazat."

I./ 9 F/ "Bocsánatot kellett volna kérni és odamenni a bácsihoz, megmondani, hogy ő volt."

I./22 F/ "Nem volt helyes, és azért nem jött elő, mert félt, hogy kikap."

I./10 L/ "Nem kellett volna hógolyózni, mert egymás szemét is kidobhatják."

I./20 L/ "Szégyelt előjönni, mert ismerte a bácsit."

I./12 L/ "Szépen kellett volna játszani, szánkózni, vagy hóembert építeni."

I./15 F/ "Félt, hogy ki kell fizetni, azért nem mert előjönni."

I./ 2 L/ "Vállalni kellett volna a felelősséget és megmondani a bácsinak, hogy ő volt."

Mint ezek a példák is tükrözik, az elsőosztályosok valódi erkölcsi tulajdonságot jelölő ítélete igen kevés. A motívumokra utaló kérdésre adott válaszok közt találunk olyat is, mely nem a kérdésre válaszol, hanem a tett következményére utal.

Pl. "Azért bujt el, hogy ne szidják össze." /I.26 L/

"Nem volt helyes, hogy elbujt, félt, hogy kikap." /I.22F/

Ezekben a válaszokban tükröződik, hogy helytelenítik a fiunak az eljárását, de nem adnak választ arra, hogyan kellett volna helyesen viselkednie. A tanulók vagy nem ismerik a megfelelő helyes erkölcsi normát, vagy nem tudják kifejezni magukat szókincs hiányában. Az is valószínű, hogy nem tudatosult bennük a helyes erkölcsi viselkedésnek az a módja, ahogy az adott helyzetben viselkedni kellene.

A harmadik osztályosok kísérletében ugyanezt a módszert követjük.

1. Utasítás: "Mondd el mi történik a képen!".

Idézet a harmadik osztályosok jegyzőkönyvéből:

III./27 F/ "A gyermekek hógolyóztak, az egyik fiu betörte az ablakot, a szobából egy gyerek kinézett. Az apukája kijött, összeszidta a fiút, hogy betörte az ablakot, de a másik elbujt a fa mögé, hogy ő ki ne kapjon."

III./24 L/ "A fiuk itt hócsatáztak, az egyik betörte az ablakot és ijedtében a fa mögé bujt, biztos véletlenül történt és félt, hogy megismeri a barátjának az apukája, nem akart kikapni. A másik fiút összeszidta a bácsi, lehet, hogy az ablakot ki kell fizetni."

III./20 F/ "Hólabdáztak a gyerekek, az egyik fiu biztos az ablak előtt állt, de nem azt találta el a barátja a hógolyóval, hanem az ablakot és betört. Az ablakon kinézett egy fiu, az mosolyog, lehet, hogy örül, ezek kikapnak. Az egyik fiu elbujt, a másikat pedig összeszidta az a bácsi aki kijött."

III./15 L/ "A gyerekek hógolyóztak az utcán, lehet, hogy az ablakot célozgatták és az egyik be is törte. Megijedtek, az egyik elbujt, lehet, hogy a másik el akart szaladni, de kijött egy bácsi és észrevette, azt összeszidták, lehet, hogy meg is verik. A másik elbujt, ahelyett, hogy megmondta volna, hogy ketten voltak, mert lehet, hogy a barátja ugyanis megmondja."

A 8 éves gyermek az erkölcsi szituációk elemzésében a sokoldalúságra, teljességre törekszik. A pillanatképből helyesen

értelmezik az elkövetett cselekedet súlyát. Az erkölcsi gondolkodásnak fejlettebb szintjére mutat, hogy a cselekmény során figyelembe veszik az elkövető szándékát, számolnak a tett következményével is. Ezzel indokolják annak a fiúnak a magatartását, aki elbujt.

Az igazságérzetük is fejlődik, hiszen nézzük meg a III./15 L/ választ, melyből kiderül, jobb, ha becsületesen bevalljuk az elkövetett, erkölcsileg helytelen cselekedetet is, mert lehet, hogy később ugysis kiderül. A 8 éves gyermekek a történet elmondása során már meglátják az ok-okozati összefüggéseket, azokat értelmi képességüknek és fejlettségi szintjüknek megfelelően válaszaikban kifejezésre is juttatják. Már az erkölcsi pillanatkép elemzése során elmondják szinte azokat az erkölcsi ítéleteket és válaszokat, melyeket a motivációs kérdésre kell majd adniok.

2. Utasítás: "Mi a véleményed a fa mögé bujt fiuról."

Idézet a jegyzőkönyvekből:

III./12 F/ "Szerintem nem volt becsületes."

III./27 F/ "Hazugnak tartom, mert becsapták a bácsit."

III./10 L/ "Gyáva volt, mert biztos attól félt, hogy kikap."

III./ 8 L/ "Nem viselkedett kisdoboshoz méltóan."

III./17 F/ "Neveletlen volt, meg rossz."

III./ 5 F/ "Igazságtalan volt, meg rendetlen."

III./26 F/ "Pajtásának rosszat akaró volt."

III./19 L/ "Udvariatlan volt pajtásával szemben."

III./20 F/ "Szemtelen volt a barátjához."

3. Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkednie a fa mögé bujt fiúnak?"

Idézet a jegyzőkönyvekből:

III./ 8 L/ "A másik fiúnak is oda kellett volna menni, megmondani, hogy ő volt, aki betörte az ablakot."

III./12 F/ "Vállalni kellett volna a felelősséget azért, amit elkövetett."

III./17 F/ "Bocsánatot kellett volna kérni, amiért ilyen hibát csinált."

III./19 L/ "Meg kellett volna mondani az igazságot."

III./20 F/ "A játszótéren kellett volna hógolyózni."

III./10 L/ "Meg kellett volna csináltatni az ablakot, mert betörte és meg kellett volna mondani, hogy ő volt."

A harmadik osztályosok válaszaiból megállapíthatjuk, hogy erkölcsi ítéleteik és a motivációs kérdésre adott válaszuk mennyiségileg kevesebb, de minőségileg sokkal lényegre utalóbb, konkrétabb, a valódi erkölcsi tulajdonságot mutatja.

A motivációs kérdésre adott válaszaikban pedig megjelenik olyan nemes erkölcsi tulajdonság, mint a felelősségvállalás az elkövetett helytelen cselekedetért és az igazság bevallása, ha nem is olyan szóba öntött formában, mint az őszinteség.

Ha összehasonlítjuk a 6 és 8 éves tanulók erkölcsi fejlettségi szintjét, megállapíthatjuk, hogy a 6 éves tanulók csak felsorolnak, szavakba foglalva leírják a képen látottakat, a harmadikos tanulók meglátják az elkövetett cselekedet és a következmény közti összefüggést és a kép elemzése során rámutatnak a tett elkövetésében a cselekvő szándékára is.

Nézzük meg táblázatban is a 6 és 8 éves gyermek erkölcsi ítéleteit:

az előford. gyakorisági sorrendje	6 éves gyermekek er- kölcsei ítéletei	az előford. gyakorisági sorrendje	8 éves gyerme- kek erkölcsi ítéletei
1	rossz	1	nem becsületes
2	rendetlen	2	hazug
3	igazságtalan	3	gyáva
4	nem becsületes	4	igazságtalan
5	nem kisdoboshoz méltóan viselkedett	5	nem kisdoboshoz méltóan viselkedett
6	neveletlen		
7	nem jól nevelt		

A 6 éves tanulók felsorolják még: nem volt jó, testvérieretlen, udvariatlan, nem igazságos, csintalan, önző, hazug, gyáva, szemtelen.

A 8 évesek által megemlített erkölcsi ítéletek: neveletlen, rossz, rendetlen, pajtásának rossz-szat akaró, udvariatlan, szemtelen.

Ha a táblázatokat összehasonlítjuk, szintén kitűnik a 8 éves gyermek erkölcsi gondolkodásának fejlettebb szintje. Igaz, a harmadikosok kevesebb erkölcsi ítéletet használtak, de amíg az elsősöknél a kikapástól való félelem szerepel túlsúlyban, addig a harmadik osztályosoknál egy olyan mély és nemes erkölcsi tulajdonság kapja a döntő szerepet, mint az igazság-érzet.

Az erkölcsi ítéletek áttekintésénél szembetűnő, hogy az elsősök legtöbbször csak általános erkölcsi kategóriával jellemzik a fiutettét, /mint pl. rossz, rendetlen/ szemben a harmadikosokkal, akik a fiu jellemét nem tartják becsületesnek, hanem gyávának és hazugnak ítélik.

Láthatjuk tehát, hogy a 6 éves gyermeknek még igen sok tapaszt-

talatra, ismeretanyag gyűjtésre, információra van szüksége ahhoz, hogy kialakuljanak benne a magasabb rendű morális gondolkodási alapok. A gyermeknek gyakorlati oktatásra van szüksége, hogy az átélt helyzetek következtében a helyes viselkedésformák alaposabban rögződjenek tudatában. Magasabb erkölcsi neveltségi szintet azonban még nem várhattunk a tanulóktól, mivel a kísérletek elvégzésének időpontja a tanév közepe. A gyermekek képelemzéseit ha átnézzük, azt tapasztalhatjuk, hogy a szereplők arcán tükröződő érzelmeket helyesen ismerték fel. /Pl. "A bácsi összeszidja a kisfiut."

Adatokat kaptunk arra vonatkozóan is, hogy az érzelmek felismerése alkalmával a helytelen értelmezések a projekciós eljárás termékei.

A tanulók kísérleti adatainak elemzése során a különböző értelmezések és az értelmező kísérleti személy személyiségadatai közötti kapcsolatok is kimutathatók.

IV. AZ INTERPERSZONÁLIS KAPCSOLATOK

ERKÖLCSI MOTIVUMAI.

"Az ítélőképesség elemzésére alkalmas a morális konfliktusok módszere is. Lényege az a rövid, néhány mondatos történet, - s ennek keretében erkölcsi szituáció vázolása, - melyben egy vagy több szereplő pozitív és negatív erkölcsi motívumok egyidejű hatása alá kerül s e motívumok egyikének megfelelően cselekszik. ... Előnye e módszernek, hogy a történet az érdeklődést leköti, s a gyermeket azonnal állásfoglalásra, ítéletalkotásra bírja.alkalmazásának egyik feltétele az, hogy a történet ne legyen túl hosszú és bonyolult, mert ennek figyelemmel kísérése az emlékezetre olyan terheket ró, mely gátolja a meglevő erkölcsi ismeretek mozgósítását, s így alacsonyabb színvonalu ítéleteket kapunk, mint amire a gyermek valóban képes." /Bábosik, 1969/

Az ilyen irányú kísérleteknél morálisan rangsorolni is lehet, mely úgy történik, hogy az erkölcsi vonatkozású történeteket, - melyek negatív erkölcsi tulajdonságra utalnak - a súlyosság foka szerint kell a gyermekeknek sorrendbe állítani.

"Az így felállított sornak a standard sorozathoz való hasonlítása mutatja ki a gyermek ítélőképességének színvonalát." /Bábosik, 1969/ A történetek meghallgatása után a kisgyermek fantáziája működésbe lép. Ehhez az is járul, hogy ebben a korban a legtöbb megnyilvánulási formáját, érzelmei nagymértékben befolyásolják. Reproduktív fantáziájuk azonban sokkal gyengébb, mint a felnőtteké. Ennek tulajdonképpen az a feladata, hogy segítségével egy ember által leírt történetet,

vagy jelenséget idézzon maga elé a gyermek ugyanolyan részletességgel, ahogy a történet írója elképzelte. Ez teljesen csak akkor sikerülhet, ha kellő mennyiségű tényanyag áll rendelkezésre, a gyermekek esetében azonban ez még nincs biztosítva. Így a "miért" kérdésre adott válaszaik segítségével kapunk egy olyan dokumentumot a gyermek értelmi és erkölcsi fejlettségi szintjéről, amelyből következtethetünk arra, hogy megértette-e a feladatot, tisztában van-e az adott erkölcsi szituáció lényegével, tartalmával.

A válaszokból arra is fény derül, hogy az elkövetett cselekedetek között látja-e a cselekvő szándékát, figyelembe veszi-e az elkövetett viselkedésforma súlyosságát.

A történetek során a gyermek olyan kritikus szituációt old meg és elemez, melynek mennyiségi és minőségi értéke személyiségére, környezetével való kapcsolatára, érzelmi reakcióira minden különösebb értelmezés nélkül jellemző. A feladat megoldását a gyermek tárgyi ismerete, problémalátása, történetalkotó képessége, kitartása, fantáziája, érzelmi-indulati egyensúlya határozza meg. Ezen tulajdonságok egymáshoz való viszonya jut kifejezésre a feladatmegoldás felépítésében.

Az erkölcsi szituációk megítélése, a feladatok megoldásának logikus menete a feladat megértésének mértéke, az életkora átlagának megfelelő értelmi szintre vall. A feladatok megoldásából következtetni lehet a családi környezetben elfoglalt helyére, az otthoni személyekhez, valamint a felnőttekhez való viszonyára.

A gyermek erkölcsi fogalmainak, ítéleteinek tartalma, párhuzas-

mos vagy ellentétes volta együttesen összképet nyújt a gyermeknek a világban való elhelyezkedéséről, érzelmi egyensúlyáról, vagy annak esetleges zavarairól.

Már kisgyermekkorban arra kell nevelni a gyermeket, hogy az igazság megismerésére törekedjen. Keltsük fel bennük a dolgok igazi okának kutatási vágyát. Ennek útja "az önálló megfigyelés, tapasztalatszerzés, az önálló elemzés, a szilárd, hézagatlan következtetés, a logikus gondolkodás képességének nevelése." /Ágoston György, 1967/

A hazugság történhet tévedésből, jószándékból. Lehet olyan változata, amikor a szándék jó, viszont az elkövetett tett rossz. Hazudhat valaki tapintatból és van tévedésen alapuló hazugság is. A hazugság szándékosan, tudatosan helytelen, a valóságnak nem megfelelő közlés abból a célból, hogy másokat félrevezessen vagy megettévesszen valamilyen érdekből.

A hazugságnál tehát a lényeges jegy, a hazugságnak a kritériuma, a "nem szabad"-nak a tudata, a félrevezetésnek a tudatossága, s következményének az ismerete.

Irányát tekintve a hazugság 3 féle lehet:

- 1/ Szociális, vagy más előnyére történő hazugság.
- 2/ Aszociális, vagy a maga előnyére történő hazugság.
- 3/ Antiszociális, vagy más kárára történő hazugság.

Míg az elsőt megengedhető hazugságként tartják számon, addig a másik kettőt elítélik az emberek.

Zborowski /1959/ vizsgálatai alapján a következőket állapította meg: "Amikor a jó és rossz témájára vonatkozó gyermeki ítéletek fejlődését vizsgáljuk, pl. a hazugság a felelősség

területén, mindig előtérbe kerül a különbségtevés a kényszerítő tekintély és az együttműködés között.

A 6-7 éves gyermek számára a rossz tett, amely nem egyezik a kiadott rendelkezéssel. Így tehát hazudni nem jelenti az igazsággal ellenkezőt, hanem egyszerűen azt mondani, ami meg van tiltva. Ezért a gyermekek a hetedik, sőt a nyolcadik életévükig gyakran összekeverik az erkölcsi fogalmakat, pl. panasztételükben az illetlen kefejezéseket a hazugság eseteiként adják elő.

Az idősebb gyermekek a 10. életévig kétség nélkül mondják, hogy a hazugság valami nem igaz, de nem különböztetik meg a tévedést a valódi hazugságoktól. Csak a 10-11 éves gyermektől kapjuk a hazugságnak, mint az igazság szándékos meghamisításának aránylag szabatos meghatározását, egyszerűen mind a hazugságnak megkülönböztetését a tévedéstől, mint az igazság nem tudatos eltorzítását."

A hazugság ellenkezője az igazmondás. Ennek kialakítását éppúgy, mint a többi erkölcsi tulajdonságét igen hamar kell kezdeni. Igazmondás nélkül erkölcsös életet élni nem lehet. A szocialista társadalom küzd az igazmondásért.

Kísérletünket az 1971-72-es tanévben, első és harmadik osztályban végeztük abból a célból, hogy egy viszonylag általános képet kapjunk a tanulók erkölcsi ítéletének fejlettségi szintjéről, annak tartalmáról, differenciáltságáról a hazugság terén. Az itt szereplő történetek a hazugságok 3 fajtájának példái. A tanulók válaszai ennek megfelelően a következő típusokba sorolhatók:

- ténymegállapító
- erkölcsi ítéletek
- motívumokra utalók
- következményekre utalók
- tanácsot adhatnak válaszaikban.

Az a fontos, hogy a történet olyan témájú legyen, mely a gyermek életkori sajátosságainak megfelel, amelyet már esetleg hallott vagy át is élt. Az olyan eset, melyekben a gyermeknek magának kell egy erkölcsi szituációt megoldani, serkenti ítéletalkotási kényszerét.

Az adott válaszokból meg lehet állapítani a korosztály fejlettségi szintjét, bár messzemenő következtetést nem lehet levonni. Ugyanis a kísérlet csak egy iskola egy-egy osztályának eredményét mutatja, mégis példázza az egyes tanulók hozzáállását, erkölcsi ítéletének tartalmát.

A kísérleteket először első osztályban végeztük 1971-ben, április végén.

A tanulókkal ismertettük a történetet, majd 3 utasítást kaptak. Az ezekre adott válaszaikat jegyzőkönyvben rögzítettük. Kísérletünk módszereként a beszélgetést és kikérdezést választottuk.

1. Történet.

Pistiék televíziót vásároltak. Másnap örömmel ujságolta pajtásának a nagy eseményt. Pajtása is nagyon szeretné, ha nekik is lenne televíziójuk, de nincs. Mégis azt mondja, hogy nekik is van.

1. Utasítás: "Milyennek tartod Pista pajtását?"

Néhány idézet a tanulók jegyzőkönyvéből:

I./21 F/ "Szerintem hazudott és bacsapta a többieket."

I./18 L/ "Nem mondott igazat, mert nem volt televíziójuk."

I./15 F/ "Hazugnak tartom, mert nem mondott igazat."

I./10 L/ "Nem volt őszinte, mert azt mondta, hogy van televíziójuk, pedig nincs."

Az osztály minden tagja negatív erkölcsi tulajdonságot mondott Pista pajtásáról. Erkölcsi ítéleteikben "hazugnak" tartották.

2. Utasítás. "Miért tartod hazugnak?"

Idézet a jegyzőkönyvekből:

I./10 L/ "Azért mert azt mondta, hogy van televíziójuk és nem is volt."

I./15 F/ "Azért mert azt mondta, hogy ők vették a televíziót és nem is igaz."

I./18 L/ "Azért hazudott, mert azt mondta, hogy vettek televíziót, pedig nem is volt igaz."

I./21 F/ "Azért tartom hazugnak, mert azt mondta, hogy nekik is van televíziójuk és nincs is."

3. Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkednie?"

Idézet a tanulók jegyzőkönyvéből:

I./10 L/ "Meg kellett volna mondani, hogy Pistáék vették a televíziót."

I./15 F/ "Meg kellett volna mondani, hogy nem az övéké a televízió."

I./18 L/ "Nem kellett volna hazudni."

I./21 F/ "Meg kellett volna mondani az igazat."

A beszélgetés során láthattuk, hogy a 6 éves gyermek felis-

merte a történetben, hogy Pista pajtása valótlanlalt állított. Tudták azt is, hogy az adott esetben mi lenne a helyes magatartás. Így különféle kifejezés formában, de az igazság bevallása mellett döntenek.

2. Történet: Gyuri és Marika testvérek. Egyik délután valami miatt veszekedtek. Gyuri meg akarta verni Marikát, s könyökével leütött egy vázát. A hazatérő édesanyjának azt mondja, Marika ütötte le.

1. Utasítás: "Milyennek ismerted meg Gyurit?"

Idézet a tanulók jegyzőkönyvéből:

I./10 L/ "Hazudott, mert azt mondta, hogy Marika ütötte le a vázát."

I./15 F/ "Hazudott az anyukájának, mert azt mondta, hogy nem őt törte össze a vázát."

I./18 F/ "Én hazugnak ismertem meg, mert az édesanyját becsapta."

I./21 F/ "Szerintem hazudott, mert ráfogta a testvérére, amit csinált."

2. Utasítás: Miért tartod hazugnak?"

I./10 L/ "Azért, mert azt mondta az édesanyjának, hogy Marika törte össze a vázát."

I./15 F/ "Azért tartom hazugnak, mert nem mondta meg, hogy ő törte össze a vázát."

I./18 L/ "Azért, mert ő törte össze a vázát, nem Marika".

I./21 F/ "Azért hazudott, mert ráfogta a testvérére."

3. Utasítás: "Hogyan kellett volna Gyurinak viselkednie?"

Néhány idézet a jegyzőkönyvekből:

I./10 L/ "Meg kellett volna mondani, hogy ő törte el a vázát."

I./15 F/ "Nem kellett volna veszekedni a testvérével."

I./18 L/ "Nem kellett volna Marikára ráfogni."

I./21 F/ "Nem kellett volna hazudni az édesanyjának."

A válaszokból kiderül, hogy a tanulók helytelenítik Gyuri magatartását, elítélendőnek tartják a hazugságot, sőt néhányan azt is, ha az elkövetett helytelen erkölcsi tettet másra fogjuk: Pl. I./18 L/ válasza: "Nem kellett volna Marikára fogni."

Értelmi és erkölcsi fejlettségüknek megfelelően látják, hogy mi lett volna a helyes magatartásforma az adott esetben. A 6 éves gyermek tehát tisztában van a hazugság fogalmával és azzal, hogy ez a negatív erkölcsi tulajdonságokhoz tartozik. A hazugságok közti különbséget azonban még nem tudják differenciálni. A szándékbeli különbséget nem mérlegelik. Aki nem mond igazat, azt szerintük egyértelműen hazudik. Ezt már a fogalom definiáló kísérletek során tapasztalhattuk náluk.

3. Történet: Egy bácsi megkérdezte a kisfiutól, hol a Tulipán utca. A kisfiu nem tudja, de mond egy irányt. A bácsi eltéved, mert nem arra van az utca.

1. Utasítás: "Mikemnek ismerted meg ezt a kisfiut?"

Idézet a jegyzőkönyvekből:

I./10 L/ "Hazudott a kisfiu, mert nem arra volt az utca."

I./15 F/ "Nem mondott igazat, mert nem is tudta hol az utca."

I./21 L/ "Becsapta a bácsit és én hazudósnak ismertem meg."

2. Utasítás: "Mit gondolsz, miért mutatott irányt a kisfiu, ha nem tudta, hol az az utca?"

I./ 8 F/ "Szerintem, ha nem tudta merre van az utca,
nem kellett volna semmit mondani."

I./10 L/ "Szerintem nem kellett volna becsapni a bácsit".

I./12 L/ "Meg kellett volna mondani, hogy nem tudja mer-
re van az utca."

I./20 L/ "Nem lett volna szabad hazudni, mert a bácsi
eltévedt."

Az erkölcsi ítéletekből és a "miért" kérdésre adott válaszok-
ból arra tudunk következtetni, hogy a 6 éves gyermek az ilyen
és hasonló szituációk esetében nem mérlegeli a cselekvő szán-
dékát. Nem gondol arra, vajjon mi lehetett a cselekvés indí-
tó motivuma, csak az elkövetett tettet, mint elszigetelt
tényt látja.

A 6 éveseknél a rosszság elítélése, a szégyenérzet elkerü-
lése az, ami lelki életük erkölcsi cselekedeteik motivációs
bázisában domináló tényező. Mindannyian az igazság bevallása,
az őszinteség mellett döntenek. Ennek az indítéknak a kiala-
kitása és megszilárdítása rendkívül fontos, hiszen nevelé-
sünk alapvető erkölcsi tulajdonságaihoz tartoznak.

A harmadikos tanulók a több tapasztalati anyag, fejlettebb
szókincs és logikus erkölcsi gondolkodás birtokában, tartal-
masabb kísérleti anyagot nyújtanak. Ez a kísérleti anyag fel-
dolgozása során is kiderül, s helytállónak bizonyul az a meg-
állapítás is, hogy fejlettebb értelmi szinthez, magasabb er-
kölcsi gondolkodás járul. Átgondoltabbak erkölcsi ítéleteik,
szőleesebbkörű motivációs bázisuk és a helyes erkölcsi maga-
tartás melletti állásfoglalásuk is sokrétűbb, tartalmasabb.

A 3. osztályban 1971. május első felében végeztük a kísérletet. A vizsgálat folyamán az 1. utasításra feladatlapra válaszoltak a tanulók, a 2. és 3. utasításra szóbeli feleletet adtak.

A feladatlapok kiosztása után ismertettük a történetet.

1. Történet: Pistiek televíziót vásároltak. Másnap örömmel ujságolta pajtásának a nagy eseményt. Pajtása is nagyon szeretné, ha nekik is lenne televíziójuk, de nekik nincs. Mégis azt mondja, hogy nekik is van.

1. Utasítás: "Milyennek ismerted meg Pista pajtását?"

III./27 F/ "Pista pajtása hazudott, mert nekik nem volt televíziójuk."

III./24 L/ "Hazudósnak ismertem meg, mert nem mondott igazat társainak."

III./20 F/ "Nem volt becsületes, hazudott, mert becsapta osztálytársait."

III./15 L/ "Hazudott, mert nem mondott igazat, mert nekik nem volt televíziójuk."

2. Utasítás: "Miért tartod hazugnak?"

Idézet a jegyzőkönyvekből:

III./15 L/ "Mert nem mondott igazat, mert nekik nem is volt televíziójuk."

III./18 F/ "Azért, mert nem ők vették a televíziót, hanem a barátjaék."

III./19 L/ "Rossz volt, mert nem ők vették a televíziót és hazudott."

III./20 F/ "Mert nem kisdoboshoz méltóan viselkedett."

III./22 L/ "Félrevezette pajtásait, mert nem is ők vették a televíziót."

III./24 L/ "Nem úgy mondta el, ahogy történt."

III./25 F/ "Mert nekik nem is volt televíziójuk."

III./27 F/ "Azért, mert nem a valóságot mondta el."

3. Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkednie?"

Néhány idézet a jegyzőkönyvekből:

III./18 F/ "Meg kellett volna mondani, hogy a barátjájának van televíziójuk, mert nem szégyen az, ha nincs."

III./19 L/ "Meg kellett volna mondani az igazat, hogy nem ők vették a televíziót."

III./20 F/ "Nem kellett volna hazudni, mert lehet, hogy ugyanis kiderül az igazság."

III./21 L/ "Bocsánatot kellett volna kérnie Pistától, mert hazudott rá."

III./25 F/ "Barátjával együtt kellett volna örülni az új televíziónak."

III./27 F/ "Becsületesen meg kellett volna mondani, hogy nekik nincsen televíziójuk."

A feladatlapok összegyűjtése és értékelése után beszélgetést folytattunk a gyermekekkel, hogy össze tudjuk hasonlítani a jegyzőkönyveket, szóbeli feleleteikkel.

A 8 éves gyermek erkölcsi gondolkodása már azon a fejlettségi szinten van, hogy a legtöbb gyermek reálisan állapítja meg az adott erkölcsi szituáció súlyosságát. Mint a 2. utasításra adott válaszokból is látszik, elítélik a hazugságot, mások félrevezetését, valótlan állításával.

A helyes erkölcsi viselkedésre utaló válaszokban pedig hűtállás az igazság mellett, az őszinteség, a becsületesség az

irányadó. Felvetődik itt a kiengesztelés, a bocsánatkérés gondolata is, amely helyes erkölcsi magatartásként szerepel egy-egy tanuló gondolatmenetében.

A "miért" kérdésre adott felelték közül III./26 F/ válaszában: "irigyelte, hogy Pistáéknak van televíziója", a fiu hazugságának indító okára utal. III. /13 L/ pedig válaszában Pista pajtásával való interperszonális kapcsolatot juttatja kifejezésre, amikor azt mondja: "Én nem választanám barátomnak". Ez már a gyermek magasabbrendű erkölcsi igényességét fejezi ki pajtásai megválasztásában.

Ezután került sor a 2. történet feldolgozására.

2. Történet: Gyuri és Marika testvérek. Egyik délután valami miatt veszekedtek. Gyuri meg akarta verni Marikát, s könyökével leütött egy vázát. A hazatérő édesanyjának azt mondja, Marika ütötte le.

1. Utasítás: "Milyennek ismerted meg Gyurit?"

Idézet a jegyzőkönyvekből:

III./15 L/ "Hazugnak ismertem meg, mert becsapta édesanyját."

III./20 F/ "Hazudott, mert ő lökte le a vázát, nem Marika?"

III./19 L/ "Rendetlen volt, mert nem mondott igazat."

III./24 L/ "Neveletlen volt, mert az anyukájának hazudott, pedig nem szabad."

2. Utasítás: "Miért tartod haugnak?"

Idézet a jegyzőkönyvekből:

III./18 F/ "Mert nem Marika törte össze a vázát, hanem Gyuri."

III./10 L/ "Azért, mert Gyuri törte össze a vázát és azt hazudta Marika volt."

III./15 L/ "Mert becsapta az édesanyját, pedig édesanyjának nem szabad hazudni."

III./ 8 F/ "Mert nem mondott igazat az édesanyjának."

III./22 L/ "Nem volt igazságos a testvérével szemben."

III./20 F/ "Nem kisdoboshoz méltó valótlanul mondani."

3. Utasítás: "Hogyan kellett volna viselkednie?"

Néhány idézet a jegyzőkönyvekből:

III./26 F/ "Meg kellett volna mondani, hogy ő törte össze a vázát."

III./24 L/ "Igazat kellett volna mondani, mert nem szabad hazudni."

III./23 F/ "Édesanyjának be kellett volna vallani, hogy ő törte össze a vázát."

III./10 L/ "Nem kellett volna hazudni, mert az nem szép dolog."

A tanulókkal folytatott beszélgetés során kiderült, hogy a tanulók észrevették azt a szándékbeli különbséget, mely a két történet tartalmában tükröződik.

Igen elítélően nyilatkoztak Gyuri magatartásáról:

- mert a saját helytben erkölcsi tettét testvérére fogja,
- mert édesanyját becsapja ezzel, hazudik neki.

Helyt állnak a becsületesség mellett még akkor is, ha ezért esetleg büntetés jár. Egy tanuló válaszában meg is említi Gyurkának a következménytől való félelmében tett hazug állítását,

amikor annak motivumára utal: III./19 L/ "Azért fogta rá Karikára, hogy ő ne kapjon ki."

Kisgyermekkorban különösen fontos, hogy erkölcsi nevelésünk a következetességen, gyakorlásán, tapasztalatszerzésen alapuljon, ne pedig a veréstől való félelem áresszuráján. A külső kényszerre történő nevelés, mint Bozsovics /1959/ is megállapítja, nem fog belső meggyőződéssé válni, hatástalan marad.

3. Történet: Egy bácsi megkérdez egy kisfiut, merre van a tulipán utca. A kisfiu nem tudja, de mond egy irányt. A bácsi eltéved, mert nem arra van az utca.

1. Utasítás: "Milyennek ismerted meg ezt a kisfiut?"

III./ 8 F/ "Ez a kisfiu rossz, mert becsapta a bácsit."

III./15 L/ "En hazugnak ismertem meg ezt a kisfiut."

III./20 F/ "Szerintem nem volt rossz ez a kisfiu, mert megmutatta az irányt."

III./22 L/ "Szerintem nem hazudott."

III./23 F/ "Ugy gondolom hazudott is, meg nem is."

2. Utasítás: "Miért mutatott irányt, ha nem tudta az utcát?"

III./19 L/ "Azért, mert neveletlen volt és rosszaságból."

III./20 F/ "Azért, hogy azt higgye a bácsi, hogy ő tudja az utcát."

III./24 L/ "Szerintem azért mondta, mert azt akarta, hogy eltévedjen a bácsi."

III./26 L/ "Azért, mert szégyellte megmondani, hogy nem tudja az utcát."

III./27 F/ "Csak gondolta, hogy arra van az utca, de nem volt benne biztos."

III./25 F/ "Szerintem csak játékból mutatott irányt."

3. Utasítás: "Hogyan kellett volna a fiúnak viselkednie?"

Idézet a jegyzőkönyvekből:

III./ 8 F/ "Azt kellett volna mondani, hogy nem tudom bácsi kérem."

III./10 L/ "Meg kellett volna mondani, hogy nem tudja, és nem kellett volna irányt mutatni."

III./19 L/ "Meg kellett volna mondani a bácsinak az igazat."

III./20 F/ "Azt kellett volna mondani, tessék megkérdezni mástól."

Erkölcsei ítéltek alkötésában a harmadikosok már sokkal körültekintőbbek, pontos meghatározásra törekszenek és a cselekvő szándékát is figyelembe veszik. A "miért" kérdésekre adott válaszaikban az kap hangsúlyt, hogy a kisfiu azt a látszatot akarta keltetni, miszerint tudja merre található a nevezett utca. Ezzel elkerülhetőnek tartotta az esetleges szégyenérzést. Jellenző pl. III./23 F/tanuló válasza: "nem akart szégyenbe maradni és így még nagyobb szégyent hozott magára."

Az erkölcsi gondolkodásnak egy magasabb szintjét mutatja ez, hiszen a gyermek végülis a "szégyenben maradást" nagyobb bűnnek tartja, mint tájékozatlanságának a bevallását.

A helyes erkölcsi magatartásra utaló válaszokból pedig láthatjuk, hogy az őszinteséget milyen nagy erénynek tartják. Különösen azért, mert az azzal járó esetleges kellemetlenségeket is vállalja az, aki becsületes.

Ha az elsősök és harmadikosok erkölcsi ítéleteit vagy az általuk felsorolt viselkedési motivumokat összehasonlítjuk, megfigyelhetjük, hogy a 6 éves gyermek válaszai többnyire a

történetből közvetlenül adódnak, vagyis az eléjük tárt kifejezésekkel válaszolnak az utasításokra. A 8 éves tanulók már nemcsak a tényt elemzik válaszaikban, hanem a cselekvő szándékát is mérlegre teszik. Ennek következtében differenciált véleményt mondanak a 3. történetben szereplő fiu tétéről.

Igy arra a következtetésre jutnak, hogy az 1. történet szereplője nem olyan bűnös hazugságáért, mert ő is nagyon szeretett volna televíziót és biztos elképzelte, hogy nekik is van, azért mondta, hogy ők vették. A 2. történet szereplőjét tartják a legbűnösebbnek, mert testvérének tesz azzal rosszat, ha saját hibáját ráfogja és édesanyját is be akarta csapni. A 3. történetben pedig már megoszlanak a vélemények a fiu hazugságának súlyosságára vonatkozóan, ezt a kísérleti eredmények feldolgozása is mutatja.

Ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk tanulóink erkölcsi ítéletének fejlődéséről, változatos élethelyzeteket, erkölcsi problémahelyzeteket kell teremtenünk a tanulók számára, hogy legyen alkalmuk gyakorolni a helyes erkölcsi magatartást, és minél több tapasztalatot gyűjtsenek.

Szükségesebb látnunk alkalmakként megismételni az ilyen jellegű kísérleteket, melynek során meggyőződésünk arról, hogy tanulóink a nevelési folyamat egy adott szakaszán milyen erkölcsi fogalomkészlettel és gondolkodási szinttel rendelkeznek.

Tudomást kell szereznünk arról, hogy mely erkölcsi fogalmak azok, melyeket helyes tartalommal tudnak megtölteni, tehát értik a jelentését. Így lehetőség nyílik a hiányosságok pótlására.

ra is.

A vizsgálati anyagból látható, hogy milyen nagy szükség van a gyermek gondolatainak, tetteinek irányítására. A 6 évesek erkölcsi gondolkodása és viselkedési formája nagymértékben befolyásolható. Ezért a pedagógusok számára igen fontos feladatnak tekintendő, hogy a gyermek minden egyes cselekedetére figyeljenek és reagáljanak. A kezdeti etikai hiányosságokat a későbbi nevelés folyamán már nem lehet pótolni, csak legfeljebb kis mértékben korrigálni tudjuk azokat. Az alapok hiánya következtében pedig a gyermek erkölcsi életében negatív irányú deformitás jön létre.

Igen fontos a jó példára való hivatkozás is, de a neveléshez ez még nem elég.

Mindezek ismertetésével arra szerettünk volna rávilágítani, hogy a gyermek viselkedése tulajdonképpen nagyon sok tényezőtől függ, amelyeket nem veszünk figyelembe. A nevelőket és szülőket végső fokon csak a gyermeki szervezetben végbemelő változások utolsó láncszeme a válaszreakciók érdeklik.

"Eszményinek" az a gyermeki magatartás tekinthető, amikor az elhangzó felszólításra a várakozásnak megfelelő reakciók következnek be.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a hosszú és nehéz utat, amelyen a gyermek eljut erre az "eszményi" magatartás fokára, amikor a már tanult erkölcsi normák szerint cselekszik és viselkedik.

A szociometriai vizsgálat a gyermek közösségben elfoglalt helyzetéről szolgáltat adatokat. Segít a rokonszenv- és ellenszenv kapcsolatok feltárásában. Az erre vonatkozó kérdések a tanulókat meghatározott szempont szerinti választásra indítják. Csak abban az esetben nyújthat a válasz felvilágosítást, ha a választás szempontja reális, ha érzelmileg mozgósítja a gyermekeket.

A szociometriai felmérés adatait azonban érdemes összehasonlítani a közvetlen megfigyeléssel és a személyes beszélgetések közben közltekkel. Jó, ha a vizsgálatot időközönként megismételjük, így képet kapunk a közösség fokozatos fejlődéséről, amelyet ezen az úton nyomon kísérhetünk. Ez a kapcsolatok tartósságára vonatkozóan jelenthet információt.

Nem elég azonban a közösség strukturájának feltérképezése, a kölcsönös kapcsolatok tanulmányozása. Ennél is lényegesebb ismernünk, hogy mi tartja össze a csoportokat, milyen nézetek, eszmék élnek a közösségben, milyen a közvélemény... Ugyanakkor nem téveszthetjük szem elől, hogy a tanulók választai kívánságokat és nem ténylegesen meglévő, reális kapcsolataikat tükrözik.

A személyiséget, így a gyermek személyiségét sem ismerhetjük meg elszigetelten, csak interperszonális kapcsolatok alapján és a csoporthoz való viszonyában. Igazi énje ugyanis mindig valamilyen reakcióban tükröződik. Ugy is fel lehet fogni ezt, mint helyzetek és magatartások közötti kapcsolatok csomópontját.

Kisiskoláskorban az interperszonális kapcsolatok feltárásában nem támaszkodhattunk önéletrajzra, vagy önjellemzésre, csak a kikérdezés és megfigyelés módszerét alkalmazhattuk, mint a gyermek életkori sajátosságainak megfelelő módszert. Nagyon fontos a közösségen belül azt kutatni, hogy milyen alaphangulat az uralkodó: barátságos, megértő, egymást segítő, vagy inkább ingerült, gunyolódó-e?

A csoport közösség fejlődési fokát tükrözi a helyes cselekvésben a viselkedés és magatartás viszonya. A csoportokban élő tagok egymáshoz való viszonyának felderítésére igen jól felhasználható metodikát dolgoz ki Moreno. A társakra irányuló különféle kérdésekből választ kapunk arra, hogy kit, hogyan, kik kedveknek, hogy kit, mennyire becsülnek, és milyennek látnak.

Igen fontos pedagógiai és pszichológiai szempontból a személyiségvizsgálat. A személyiség szociometriai tanulmányozásában jelentős szerepe van az interperszonális kapcsolatok pszichológiai megismerésének. A tanulók személyiségének megismeréséhez elengedhetetlenül fontos a különböző élethelyzetekben megnyilvánuló individuális kapcsolatok módszertanilag jól átgondolt tanulmányozása.

A tanuló "emocionális közérzetét" kifejező pszichikus állapota függ attól:

- a/ hogy ő, mint a kollektiva vagy csoport tagja, hogyan viszonyul az osztálytársakhoz
- b/ befolyásolja az is, hogy a közösség tagjai hogyan reagálnak erre a viszonyulásra:
 - egyoldalú vagy kölcsönös rokonszenvről
 - ellenszenvről
 - illetőleg közömbös magatartásról van szó.

Nem elhanyagolható az a pszichológiai tény, hogy az egyén szuggesztibilitása, befolyásolhatósága felfokozott mértékben jelentkezik a csoportszituációban.

Ha túl akarunk jutni az egyszerű rokon- vagy ellenszenvenyilvánítás utáni tudakozódáson, akkor a közösségi tevékenységgel összefüggő kérdéseket kell előtérbe állítani. A vizsgálatot mindig be kell építeni a pedagógiai folyamatba.

A vizsgálatot kísérletnek szántuk arra vonatkozóan, hogy a szocialista pedagógiában egyre inkább elterjedő szociometriai módszer alkalmazható-e osztályközösségek belső viszonyainak felderítésére. Ha vizsgálódásunk pozitív eredményt ad, meg tudjuk könnyíteni az osztály-rajstruktúra kiépítését.

A kísérletet az 1970-1971-es és az 1971-72-es tanévben végeztük 1-4 osztályban.

A vizsgálódás tárgya a szimpátia- antipátia viszonyok alapján a raj vezető szervei, az örsvezetők, örsök. A raj nemcsak a kisdoboscsoportnak szervezeti egysége, hanem az osztályé is. Keretei rendszerint egybeesnek az osztály kereteivel, mint iskolánkban is. A rajnak, hogy működőképes legyen, strukturára van szüksége. A struktúra kiépülése az iskolai viszonyok között nem spontán, hanem döntően felülről irányított, rendszerint a nevelő hozza létre legjobb belátása szerint.

Az osztálytanítónak, mint rajvezetőnek, ha hiánytalan vezetőmunkát akar végezni, figyelembe kell venni a szervezet kiépítésénél: a tanulók képességeit, irányulásait a rokon- és ellenszenv viszonyokat, már amennyire ezeket a valóságnak megfele-

lően ismeri.

A felmérés az életkori sajátosságoknak megfelelően történt.

Kérdés: "Ki a legjobb barátod?"

A kísérletet első osztályban kétszer ahjtottuk végre. Ezt azért lattuk szükségesnek, hogy év elején és év végén is végezzünk egy ilyen típusu felmérést, mert ebben az életkorban a gyermek kapcsolata pajtásaival még igen labilis, ezek még nem szilárd, hosszabb időre kialakult barátságok. A két felmérés eredménye mutatja a tanév alatt történő változást. A tájékozódást előkészítés nélkül végeztük, hogy a gyermekek előtte ne beszélhessék meg egymással esetleges válaszaikat.

A szociogramokon az eredményt körsémával ábrázoltuk. Piros körrel jelöltük azokat a tagokat, akik a legtöbb tanulót vonzzák, tehát akiket a legtöbb gyermek barátjának mond. Ezek a tanulók, akikre a többiek hallgatnak, akiket elfogadnak vezetőjüknek. A központi tagok jó tanulók, jó magatartásuak, a többiek valószínű példakópnak is tekintik őket osztálytársaik között.

Vannak az osztályokban azonban olyan tanulók is, akik nem barátkoznak senkivel, zárkóztak, visszahuzódók, általában problémásak. Ezekkel beszélgetést folytattunk, eleinte kisebb feladattal biztuk meg őket, s ha jól végeztek valamilyen munkát, dicsérettel serkentottuk és próbáltuk önbizalmukat visszaadni. Igyekeztünk őket a többiekkel közös játékba, foglalkozásba bevonni, különösen az örsi munkába.

A legnagyobb bolyok vonzóí az örsvezetők. A periférikus tagok magányosságának igyekeztünk okát keresni, s az okból kiindulva

próbáltuk megszüntetni a problémát.

A kétszemélyes klikkeket lehetőleg minél előbb egy csoporthoz vontuk be, nehogy a közösség bomlasztóivá váljanak.

A 3. osztályban például három kitűnő tanulmányi eredményű tanuló mellett nem akarnak ülni. Az okok keresésekor kiderült, hogy az egyik uralkodni vágyó, a másik "affektál", henceg jó osztályzataival, kényeskedik. A harmadik önző, egyedüli gyermek. Ezeket a tanulókat magatartási vonalon igyekeztünk nevelni. Pl. az uralkodni vágyót megbíztuk az órs vezetésével és így próbáltuk ezt a tulajdonságát pozitív irányba terelni.

A vizsgálat során nagyfoku érvényességgel kaptunk képet az osztály, illetve rajközösség strukturájáról.

A módszer alkalmazásával különösen év elején érdemes foglalkozni, amikor az osztály rajközösség új nevelő kezébe kerül. Így a rendelkezésre álló idő alatt ki tudunk alakítani egy olyan közösséget, mely alapja szocialista iskolarendszerünknek.

Peremnek tekintjük ebben a mutatóban a közösségnek azokat a tagjait, akik nincsenek kapcsolatban a társas mező központi alakzatával. A perem viszonyjelenség, csak a központhoz való viszonyában létezik.

Az első osztályos gyermekek társas kapcsolatai, - mint a kísérletekből is látszik - még viszonylag szűkkörűek, nem igen terjednek a párhuzamos osztályok határain túl. Ebben az életkorban a társak megítélésében a tanító értékelésének döntő szerepe van:

- akit többször megdicsér, az a "jó"
- akit többször elmarasztal, az a "rossz".

Igy az osztálytársakban is e szerint ébred a szimpátia, vagy antipátia a pajtásokkal szemben. Ilyenkor még azzal barátkoznak szívesen, aki szépen ír, szépen olvas, jól számol. A hibát vétőket készek csufolni, beárulni. A hetesnek tekintélye van, ha látják, hogy tevékenységével a pedagógus munkáját segíti elő. Ők még így csoportosítják egymást:

jó - rossz,
ügyes- ügyetlen,
okos- buta.

Ebben szerepet játszik ítéletük fejletlensége is.

Meg kell tanítanunk az elsősöket tehát arra, hogy társaik teljesítményét a közös munka, a gyermekek szempontjából értékeljék, ne csak a nevelőnek nyújtott segítség szempontjából.

Ebben az évfolyamban a mindennapos együttlét, a közös tanulás, a pajtásokkal folytatott játék, a kisdobos életre való felkészülés, kapcsolatot teremtenek a társak között.

Az egyéni siker érdekében végzett munka mellett megtanulnak segíteni egymásnak, s a kezdetben ismeretlen gyermekek barátokká válnak. A közösségi kapcsolatok alakulásában és erősítése folyamán - támaszkodjunk a volt óvodásokra, építsünk segítőkészségekre, ügyességeikre, adjunk teret aktivitásuknak s így a többi tanuló előtt is mint jó példa szerepeljenek. Ennek kapcsán az osztály többi tagja is bekapcsolódik majd a közösségért végzett jó munkába.

Nem szabad tehát belenyugodni abba, hogy a gyermekben kialakuljon egy olyan szemlélet, mely szerint a pajtásait kizárólag tanulmányi munkájuk alapján rangsorolja.

A kisiskolás gyakran választ magának új barátot. Náluk ez mindig attól függ, hogy ki játszik vele legszivesebben, kikkel jár haza az iskolából. A lányoknál pedig a fő szempont, hogy milyen pajzsainak a megjelenése, vagyis ebben az életkorban még a külső jegyek dominálók a társválasztásban.

Megfigyelhetjük az első osztályos tanulók "miért" kérdésre adott válaszait, amelyekből kitűnik, mi az, ami barátaik kiválasztására indította őket. /I. táblázat./

A tanulók összesen 15 féle választ sorolnak fel. A táblázatban felsoroltakon kívül szerepelt még:

I./21 L/ "Odaadja színesét."

I./27 F/ "Nem kiabál rám, ha hetes."

I./25 L/ "Sokan vannak testvérek és szegény."

I./13 F/ "Együtt lapátoltuk a havat."

Jól megfigyelhető a fiuk, lányok interperszonális kapcsolatainak motivumbeli különbsége. Míg a fiukat a közös játék kapcsolja össze és tesz barátokká, a lányokat a külső megjelenés, a jó magatartás vonzza.

Érzelmileg rendkívül befolyásolhatók. Igen nagy hatással van rájuk a kedvesség, a külső megjelenés. 4 kislány ugyanazzal a fogalommal válaszol:

Pl. I./16 L/ "Azért választom, mert barátnóm" -

Ők is azért nevezték barátnőjüknek a kislányokat, mert választásukat a külső megjelenés befolyásolta.

A második osztályos gyermekre még csaknem ugyanazok jellemzőek a közösségalakulás szempontjából, mint a 6 éves gyermekre

különösen év elején. Természetesen csak nagyvonalakban érthető ez, hiszen részleteiben a fejlődés minden területen - értelmi, érzelmi, erkölcsi, motivációs bázis - a 7 évesek irányába mutat. A gyermekek közt egyre több tartósabb páros kapcsolattal találkozunk. A padszomszédok, az egyfelé lakók, az egymással játszó gyermekek barátsága ez. Legjobb pajtásaik is az osztálytársak közül kerülnek ki.

A tanulók nemcsak az iskolában, hanem az iskolán kívül is gyakran találkoznak, ilyenkor együtt játszanak, közösen készítik el másnapi feladataikat, vagy gyűjtőmunkát végeznek. Jellemző, hogy többnyire 2-4 gyermek mondja magát a másikkal barátnak, több tanuló együttese még nem figyelhető meg, legalábbis ezek a kapcsolatok nem tartósak, nem elég szilárdak.

Második osztályban már korlátozott fejlődés vehető észre, különösen év végén. Ebben az életkorban a közös játék és a jó magatartás mellett megjelenik, mint fő szempont a közös tanulás vagyis a közös munka, mint motívum. Szélesedik a skálája is az erkölcsi tulajdonságoknak. Ha kis számban is, de megjelenik a szerénység, a pontosság, a becsületesség, az engedelmesség is, mint társválasztási motívum.

A külső megjelenés kezd háttérbe szorítani, s a magasabbrendű erkölcsi tulajdonságok veszik át lassan azok szerepét. A táblázat is tükrözi /II. táblázat/, hogy a "miért" kérdésre a második osztályosok 23 féle motívumot sorolnak fel, amely interperszonális kapcsolataik indítékául szolgál. Amíg az elsősknél majdnem utolsó helyen szerepelt a közös tanulás, itt az első helyre került. A 6 éveseknél a külső megjelenés 3. helyen

szerepelt, a másodiknál a 8. helyre került. Már sok olyan erkölcsi tulajdonságot, közösségi jellegű jellenbeli tulajdonságot emlitenek a tanulók, amelyeket elsősoknél nem találhatunk meg. Ha még csak kevesen is jelölték azokat motívumként, de már érettebb, fejlettebb gyermeki világképre vall megjelenésük. A táblázatban szereplő motívumokon kívül felsorolták még, mint társválasztási indítékot:

" engedelmes, megértjük egymást, szerény, pontos,
ügyes, nem lop, dolgoz, becsületes, nem hagy
bajban, elhozza a leckét ha beteg vagyok".

Ezek csak egy-egy előfordulási számban jelentek meg, de csirái a későbbi, magasabbrendű erkölcsi tulajdonságok tudatosulásának, melyek elmélyítik a tanulók egymással szembeni értékelési rendszerét.

A 3.-4. osztályosok már a kisebbek és nagyobbak kollektíváival egyaránt érintkeznek, rövidebb időtartamra, egy-egy közös akcióra teremtenek kapcsolatot. Ha azt vizsgáljuk, hogy mi határozza meg a 3.-4. osztályos gyermekek kapcsolatainak kialakulását, megállapíthatjuk, hogy a tanulásban elért eredmény alapján választják barátaikat. Általában azok a tanulók mondják magukat barátoknak, akiknek tanulmányi eredménye kb. azonos. Ritka az olyan kapcsolat közöttük, ahol nagyobb eltérés van a tanulmányi átlagban. Többnyire a "legjobban tanuló" gyermekek népszerűek. Ezt már a 2. osztályban is megfigyelhetjük.

Ezért olyan módszert kell a közösségi nevelés terén kidolgoznunk, melynek során az osztály tagjainak sokoldalú megítélésére neveljük tanítványainkat.

Különösen ezekben az osztályokban figyelhetjük meg, hogy sok a peremtag, vagyis az olyan tanuló, akinek nincs barátja, nincs kapcsolata az osztályközösségben senkivel. Ez vagy azért fordul elő, mert ő elkülönül, vagy mert tőle határolódnak el a többiek. Tehát a társas kapcsolatok fejlesztésére különösen 3.-4. osztályban több gondot kell fordítanunk. Az osztályok koedukáltak, de fiuk és lányok között kevés a pájtási kapcsolat osztályon belül is. Így pedig igazi kollektiva nem létesíthető, ahol fiuk, lányok érdekei, nézetei, tevékenységei különválnak.

A 3-4. osztályban is szükséges tisztségviselők választása. Ha gyermekeinket hozzászoktatjuk a társaik munkája iránti érdeklődésre, hogy azt segítsék, s ha szükséges, bírálják is, majd elérnek arra a fejlettségi fokra, hogy maguk tehetnek javaslatot a tisztségviselők személyére vonatkozóan. Ezekben az osztályokban emelkedik az aktívák száma, a közvélemény alakulásával az osztály profilja egyénibb és erősödik az egyénre gyakorolt hatása is.

A harmadik osztályban kibővül a társválasztás skálája. A gyermekek szeretnek dolgozni, segíteni és mint alapvető motivum, a közös tanulás, a csoportokban való közös munka lép előtérbe.

8 éves korban kezd kifejlődni igazságérzetük, kezdenek különbséget tenni pájtásaik magatartási és viselkedési szándékai között is. Alakul önértékelésük és pájtásaik tetteit is többnyire reálisan értékelik. Ez az értékelési rendszerük azonban még nem szilárd, nincs teljesen kialakulva, de ezeket a fejlődő csirákat lehet következetes nevelőmunkával helyes irány-

ba terelni.

A 4. osztály végére jutnak el arra a szintre, amit már az előbb is megállapítottunk, hogy szubjektív érzelmeiket az értelem alá rendelik. Stabilizálódik érzelmük is. Hosszan tartó barátságok kezdenek kialakulni a tanulók között. Már nem olyan sértődékenyek, az egyes tetteket, helyzeteket tudatosan, meggondoltan értékelik. Náluk, mint társválasztási motívum, a külső jegyek teljesen eltűnnek, helyüket elfoglalják azok az erkölcsi és jellembeli tulajdonságok, melyeket már maguk is így éreznek. Jól ismerik társaikat, fő jellemvonásuk a hazugság, becstelenség elleni küzdelem. Így, mint társválasztási indítékot a közös munkát, a segítőkészséget, az egyes helyzetekben való igazságos, becsületes viselkedést említik meg.

Az interperszonális kapcsolatok motívumainak fejlődését a mellékelt táblázatokon is nyomon követhetjük. /I-IV. táblázat./

A közösség kibontakozása és megszilárdítása érdekében fejleszteni kell a kapcsolódó módszertani kultúránkat, hatékonyabbá tenni pedagógiai eljárásainkat, s körültekintőbben kell megszerveznünk a sokoldalú nevelőmunkát a közösségben.

Az én-tudat kialakulása csak a társas élet függvényeként jöhet létre. Szocialista pedagógiánk közösségi ember kialakítására törekszik. Ugy tűnik, a tanulók viselkedésében és magatartásában ez a fogalom jelenik meg olyan differenciált és igényes formában, ahogy ezt szóban megkívánjuk. Tisztesség, erkölcs, pedig semmivel nem függ össze szorosabban, mint kö-

zűsségi vonásaikkal. Ugyanakkor a "prédikálás" pejorativ jelzője kevés fogalomhoz kapcsolódik erősebben, mint éppen ezekhez. Egy cselekvésre indító felszólítás soha nem hat olyan unalmasan, többszöri elmondás után sem, mint pl. a "viselkedj tisztességesen"! - felszólítás.

A legnagyobb emberi tulajdonságok, mint pl. a szolidaritás, együttérzés, segítés, ki sem alakulhat másokkal való együttérzés nélkül. A gyermeki közösség viszont más, negatív megnyilvánulások kialakítását segíti elő. Mert ilyen negatív megnyilvánulások, mint pl. irigység, káröröm, árulkodás - sem alakulhatnak ki, ha az együttélés nem adna erre gyakorlási alkalmat.

A nevelés célkitűzéseinek tehát azt kell szolgálnia, hogy a pozitív megnyilvánulásokat fejlesszük, a negatívok kialakulását hátráltassuk. A gyermeki csoportokat sohasem foghatjuk fel úgy, mint az egyének összességét. Az egész nem azonos a részek összességével. Lehet több, lehet kevesebb, de szükségszerűen más, mint a részek összessége.

A nagy közösségen belül természetesen alakulnak ki kisebb közösségek, csoportok. Ez azonban nem tekinthető klikkesedésnek, csak abban az esetben, ha a többiekől való elszakadás szándéka is felmerül.

Nem lenne célszerű magatartás szempontjából homogén csoportok létrehozása. Nem árt az, ha a jó magatartású gyermekek közt kifogásolható magatartású is van, illetve fordítva. Ezt igazolták kísérleteink is a helytelen cselekedetek helyes megítélésével kapcsolatban.

Az osztályban is az uttörő, illetve kisdobos úrsók kialakításánál ezt a szempontot vesszük figyelembe és heterogén csoportokat alakítunk ki. Csak így érvényesülhet optimálisan a közösség által való nevelés Makarenkoi elve.

A gyermeki közösségek kialakulásához olyan érzelmi légkör szükséges, melyek az érzéketartozas érzését segítik elő. Az érzelmi légkört az első osztályba kerülő gyermek kezdetben a családból, az óvodából hozza. A 6-7 éves gyermeknek bővülnek az érzelmi kapcsolatai. Ezt az iskolába kerülés hozza magával. A gyermeknek meg kell tanulni alkalmazkodni az új közösséghez. A későbbi évek folyamán ez az alkalmazkodás megszokottá válik, az iskolai élethez fűződő érzelmi erkölcsi tartalommal gazdagodnak.

A pedagógus irányítja és vezeti az erkölcsös magatartáshoz a tanulókat. Az osztályközösség kialakításában döntő szerepe van a pedagógus irányításának. A közösségalkotás egyik feltétele az is, hogy a pedagógus minél előbb megismerje a gyermek személyiségét, mert csak így lehet irányítani a közösség kialakulásának kezdeti lépéseit.

Az osztályon belüli interperszonális kapcsolatokról ír Kolominaszki és Rozov is /1964/, ahol ismertetik a szovjet tapasztalatokat ilyen jellegű kísérleteikről. Megállapítják, hogy a gyermekek választásaiban tükröződő kapcsolatokat nem lehet teljes értelműnek tekinteni, mivel ezek a gyermek vágyait, óhajtait is tükrözik, valamint befolyásolja választását a feltett kérdésben kirajzolódó viszony.

A gyermekek szociometriai státusát befolyásolja a csoporton

vagy osztályon belül a megjelenése, tanulmányi eredménye és életkora. Az ilyen irányú kísérleteket sok szempontból kontrollálni kell. Igen jó kiegészítő módszere a megfigyelés. Azonkívül helyes, ha többször végezzük el a kísérletet, a kérdésben más - más kritériumot megjelölve s ezek összehasonlítása alapján már egy realisabb képet kapunk. A szociogramban előforduló változékonyság ellenére is van stabilitás.

Érdekes megfigyelni a választás motivumait, hogy kit választanak szivesebben a tanulók:

- a jól dolgozó gyermeket-e,
- vagy a pedagógus által sokat szerepeltetett, megdicsértet.

Igen jól felhasználhatók ezek az eredmények pl. ültetéskor, órák vagy munkacsoportok kialakításánál. Azonkívül megkönnyíti a gyermekek nevelését is.

A szociometriai teszteknek természetesen korlátai is vannak.

"Az osztályon belüli teszteredményekből nem tudjuk meg, milyenek ezek a gyermekek más csoportokban - a szomszéd gyermekekkel, a klubban vagy otthon. Megmutatja, kik a gyermek legjobb barátai, de nem mutatja meg a gyermek baráti érzelmének mélységét, bár jelozheti azt. Önmagában nem árulja el a gyermek általános lelki egészség szintjét, bár ehhez is értékes adalékokat nyujthat. S végül önmagában nem mond semmit a gyermek aktuális társas viselkedéséről és nem mutatja meg, milyen társas technikát és készségeket alkalmaznak."/M. Northway -

L. Weld 1971./

Azt is érdekes megfigyelni, hogyan változnak a gyermek barátai az életkor növekedésével. Vannak, akik évekig ugyanazt vá-

lasztják, mások ritkábban, vagy gyorsabban, még egy éven belül is változtatják barátaikat, pajtásaikat.

"A szociometria tesztetek igen sok információt nyújtanak a csoportok társas szervezetéről és a gyermekek közti kapcsolatokról. Segítségükkel megtalálhatók az elszigetelt és az igen népszerű gyermekek, felfedezhetők a klikkek. Kimutatható, hogy kik a jóbarátok s ha egy idő múlva megismételjük a tesztet, az is kiderül, mennyiben változtak ezek a viszonyok a szóban forgó időszakban.

A szociometria tesztetek önmagukban nem mondják meg, mi a teendőnk a gyermekkel; inkább információt nyújtanak, mint instrukciót. Tőlünk függ, hogyan használjuk fel ezt az információt - és attól, mekkora jelentőséget tulajdonítunk a gyermekek társas kapcsolatainak személyiségük fejlődése szempontjából."

/ M. Northway - L. Weld 1971/

Végül vessünk egy pillantást azokra a táblázatokra, melyek feltűntetik, hogy az egyes életkorban /6-10 éves/, milyen motívumok indítják társválasztásra a tanulókat. Amíg első osztályban a külső megjelenés, a közös játék a meghatározó a társválasztásban, második osztályban előtérbe lép a közös tanulás, mely már egy magasabbrendű társválasztási indíték. Meghatározója még a barátválasztásnak a jó tanulás, jó magatartás is. A 8-9 évesek között vannak olyan baráti kapcsolatok is, igaz nagyon kis számban, melyek alapja magasrendű erkölcsi tulajdonság. Bekapcsolódik a motívumok közé a kisdobos és közös uttörő munkában való részvétel is. A 10 éves gyermeknél ez már kiemelkedő helyet kap a közös tanulással együtt, mint társválasztási motívum.

I. osztály: "Miért választod barátodnak?"

A tanulók által felsorolt társválasztási motívumok	fiuk	lányok	összesen
Együtt szoktunk játszani	8	5	13
Jó a magatartása	4	8	12
Szép az arca, helyes	-	4	4
Barátnóm	-	4	4
Jó vele beszélgetni	-	2	2
Elhozta a leckét amikor beteg voltam	1	1	2
Kedvesen beszél	-	2	2
Rendet tud tartani	2	-	2
Együtt járunk haza	1	1	2
Nem verekszik velem	2	-	2
Segít a leckében, együtt tanulunk	2	-	2

II. osztály.

A tanulók által felsorolt társválasztási motívumok	fiuk	lányok	összesen
Együtt játszunk, tanulunk	8	7	15
Jószívű	4	6	10
Jól viselkedik	4	5	9
Jól tanul	3	3	6
Rendes	4	2	6
Kedves	2	4	6
Együtt megyünk haza	3	2	5
Helyes, szép	-	4	4
Nem hazudik	2	1	3
Szorgalmas	-	2	2
Nem verekszik	2	-	2
Okos	1	1	2

III. osztály.

A tanulók által felsorolt társválasztási motivumok	fiuk	lányok	összesen
Együtt tanulunk	9	8	17
Rendes	4	8	12
Jó tanuló	6	4	10
Jó magatartásu	3	5	8
Nem verekszik	6	2	8
Egy ürsbe járunk	4	3	7
Együtt gyűjtöttünk papírt	2	2	4
Becsületos	1	1	2
Ügyes	2	-	2
Szorgalmas	-	2	2
Kedves	-	2	2

IV. osztály.

A tanulók által felsorolt társválasztási motivumok	fiuk	lányok	összesen
Együtt tanulunk	8	6	14
Együtt gyűjtöttünk hulladékot	8	4	12
Megértő	4	5	9
Segit	5	4	9
Becsületos	3	4	7
Jó tanuló	4	3	7
Tiszta	-	4	4
Megértjük egymást	2	1	3
Jó magatartásu	-	2	2

A vizsgálat eredménye marxista kritikáját adja a szociomet-
riai módszer helyességének, a kijelölt célra való felhasz-
nálhatóságának.

A vizsgálatok alapján megállapítottuk, hogy az intenzívebb, általánosabb kifejezés háttérbe szorítja a szabatos, differenciált, de kevésbé ismert erkölcsi fogalmakat. Ilyen a felnőttek beszédében is gyakran előfordul. Ez pedig gátolja a gyermek erkölcsi fogalmainak kialakulását, és szabatos fogalomismeretének fejlődését.

A válaszokból az is kiderül, hogy a nemek közti eltérés számottevő. A lányok, az erkölcsi fogalmak tartalmi ismeretében és használatában valamivel magasabb szintet mutatnak, mint a fiúk, az általuk használt és ismert erkölcsi fogalmak finomabbak, árnyaltabbak. Ezt megerősítik Cser János megállapításai is.

A fogalmak pontos ismerete általában összefügg az értelmi fejlettség szintjével. A differenciális pszichológia nyelvén szólva a szókincset vizsgáló próbáknak nagy a szimptóma értékük. Ez a megállapítás a kísérleteinkre vonatkozóan is érvényes. A feladatok megoldása során bármely első illetőleg harmadik osztályos gyermek teljesítményét értékelhetjük. Ez azt jelenti, hogy a saját iskolai osztály-csoportjához viszonyítva megállapíthatjuk, hogy gyengén, közepesen illetve jól fejlett-e az erkölcsi fogalomismerete. Ez a kategorizálás azonban csak viszonylagosan értendő.

A válaszok tartalmi elemzése arra mutat, hogy a tanulók erkölcsi ítélete általában az életkor szintjén helyt-

álló. A tapasztalat, amit az adott erkölcsi magatartás dokumentálására felhoznak, még bizonytalan, nem minden esetben adekvát a fogalommal. Előfordul, hogy felismerik egy-egy magatartásforma összetett voltát, komplexitását. Az erkölcsi magatartás motívumait többnyire felismerik, ítéleteikben alkalmazzák. Főleg a következőknő érdekli őket.

Az erkölcsi ítéletekből azonban nem lehet megtudni, hogy a tanuló milyen gyakran használja. Ismereteik sok esetben nem felelnek meg az életkorral kapcsolatos követelmőnyeknek. Az általuk több alkalommal említett erkölcsi fogalmakat nem szabad úgy tekinteni, mint amelyekkel már nincs tennivaló. Előfordulhat az is, hogy a ritkán használt spontán erkölcsi fogalmaik tartalmilag helyesek, míg a gyakran használt fogalmaik sokszor frázisszerűen hatnak, mert azok tartalmával nincsenek tisztában.

A kísérletek során azt is tapasztaltuk, hogy a gyermek mikrokörnyezetében lejátszódó események sokkal inkább forrásai erkölcsi ismereteiknek, mint az iskolai tananyag. Erkölcsi nevelés szempontjából az ismeretszerzés forrását komplexebben kell felfognunk és tanulmányoznunk. Fokozni kell a tanítási órákon a nevelési lehetőségek hatékonyságát.

A tanulók konkrét és absztrakt erkölcsi fogalmakkal

egyenként rendelkeznek. A spontán fejlődés során az absztrakt erkölcsi fogalmaik fejlődnek.

A gyermekek erkölcsi fogalmai sokszor hiányosak, mennyiségileg és minőségileg is. Gyakran nem a lényeges jegyet tartalmazzák, vagy éppenséggel összekeverik a fogalmakat. Nem veszik figyelembe a szándékot, csak az elkövetett cselekedetet. Fogalmaik terjedelme is igen korlátozott, legalábbis az általunk vizsgált tanulók esetében. Ha a hiányos erkölcsi fogalmakat nem fejlesztjük, passzív szókinccsé válnak.

A kutatók kísérleteik során megfigyelték, hogy a lényeges és közös ismérveket nehezen fedezik fel. Annak, hogy a történetek közti hasonlóságot, különbséget legtöbbször elhibázták, az a magyarázata, hogy pontatlanul, nem tudatosan elemeztek és nem gyakorolták az általánosítást. Az erkölcsi cselekedeteknél a gyermekeknél elsősorban az jön számításba, hogy kiderül-e az elkövetett tett, vagy sem. A megfigyelések során azt is tapasztalták, hogy a negatív erkölcsi tulajdonságot jelentő szavak száma gyorsabban emelkedik, mint a pozitív. Ebből következik, hogy az oktató-nevelő munkánkban céltudatosabban és tervszerűbben irányítsuk a gyermekek figyelmét a pozitív erkölcsi tulajdonságokra és ezzel egyidejűleg gazdagítsuk kifejezőkészségüket.

A fiúk és lányok erkölcsi ítéletei tartalmilag és mennyiségileg is különböznek, a koedukáció azonban ezt nagy mértékben csökkentí. Két párhuzamos osztálynak

az erkölcsi szóhasználatában is mutatkozik különbség. Ez, nyilván az osztályt tanító pedagógusok egyéniségéből fakad.

A 6-7 éves gyermek ítéletét még befolyásolja a tekintélyelv, de 8-10 éves korra már kialakul értelmi belátásuk, érzelmi azonosulásuk alapján történő ítéletük. Végülis belátják a helyes erkölcsi szabályok betartásának szükségességét. Ebben a korban a gyermek legtöbbször előforduló következtetési módja a deduktív következtetés, vagy az induktív úton történő egyszerű általánosítás.

Hídebből levonhatjuk azt a tanulságot, hogy az osztályokban tanító pedagógusok, osztályvezető tanítók, igyekezzenek alaposabban megismerni tanítványaik személyiségét, az oktató-nevelő munka során pedig fokozottan ellenőrizték a Nevelési Terv követelményeinek megvalósítási mértékét a nevelési folyamat minden szakaszán. Célkitűzéseinek nemcsak tanmenetünkben és óravázlatainkban kell tükröződni, hanem igen fontos, hogy tanulóink gyakorolják is ezeket az erkölcsi magatartásformákat, s példákön, olvasmányokon keresztül ismerkedjenek meg minél több pozitív erkölcsi tulajdonsággal rendelkező gyermekhőssel. A 6-10 éves korban olyan neveltségi alapot kell biztosítani tanulóinknak erkölcsi nevelés terén, mely szilárd talaja későbbi évek nevelési célkitűzései megvalósításának. Csak ilyen rendkívül alapos, következetes munka útján jutunk el a végső célhoz, mely a sokoldalúan művelt, közösségben élő és azért dolgozni is tudó szocialista, illetőleg kommunista embertípus kialakítása.

M E L L É K L E T

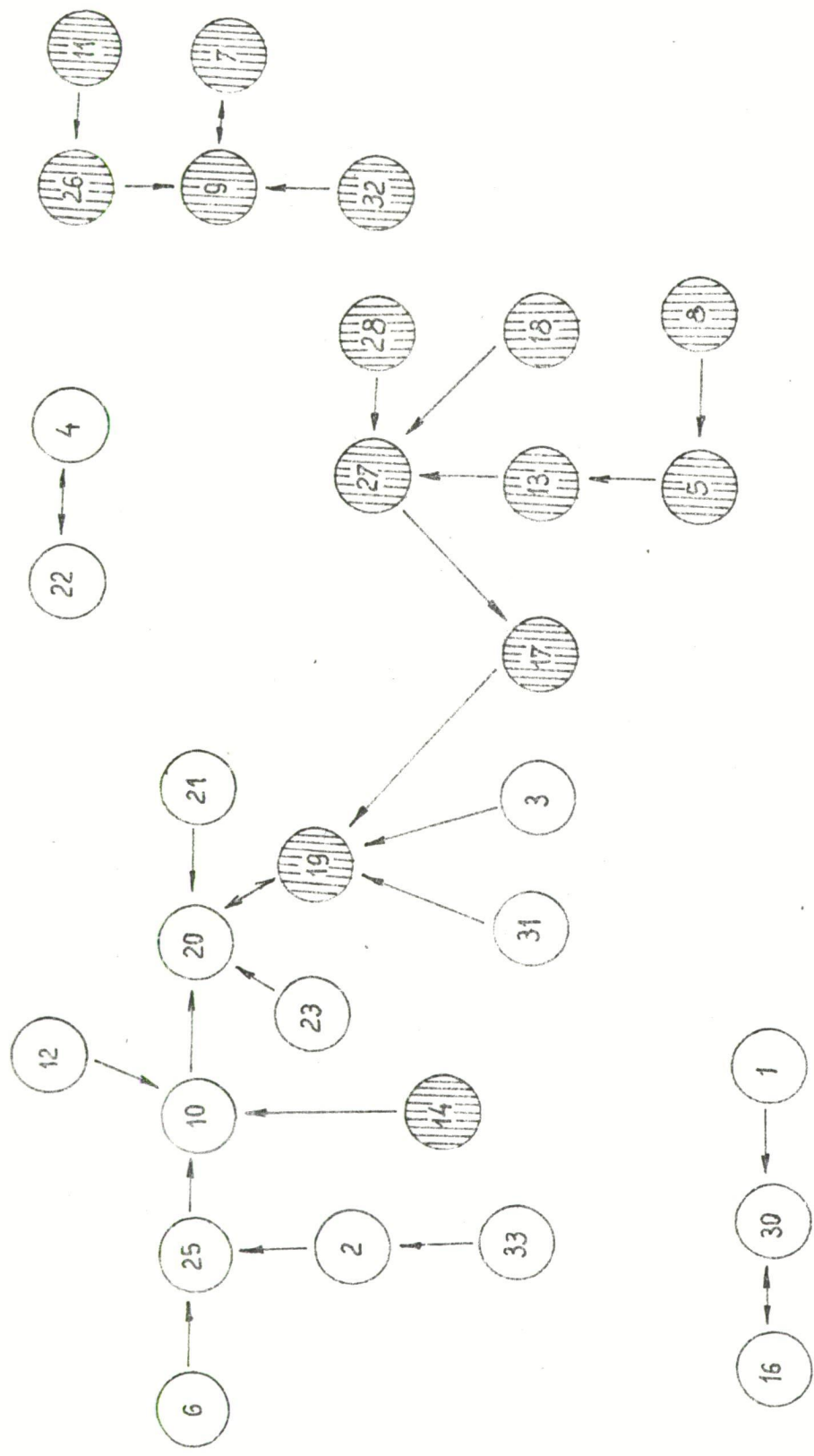
I. Abra

Az első osztály szociogramja 1970 november 10.-én

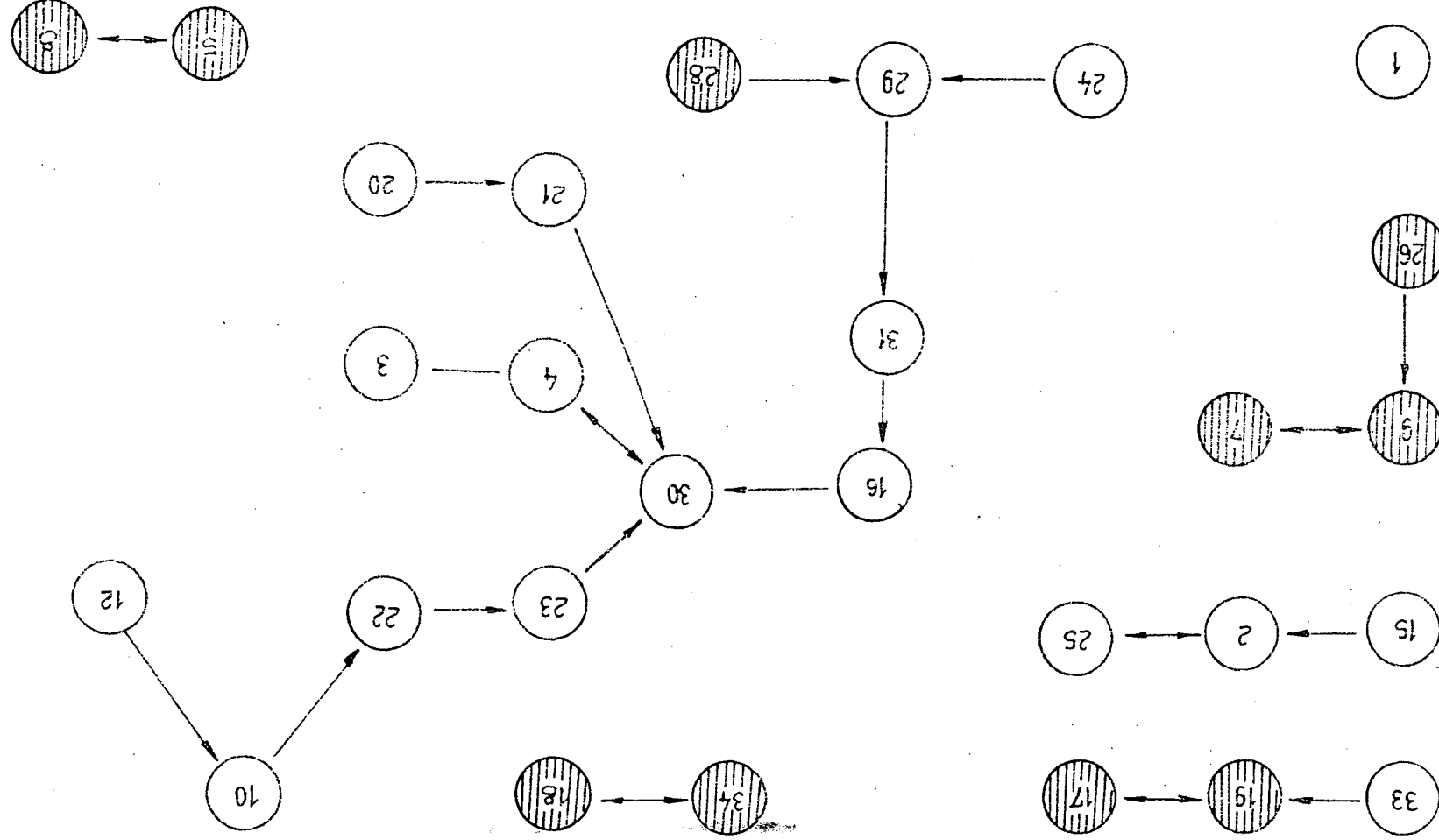
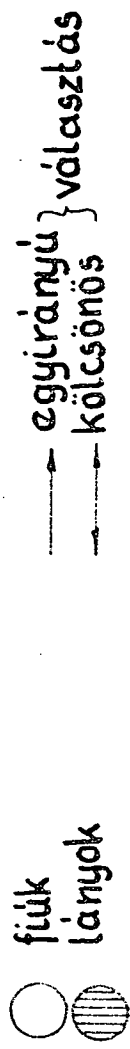

fiúk
lányok

→ egyirányú } választás
↔ kölcsönös }

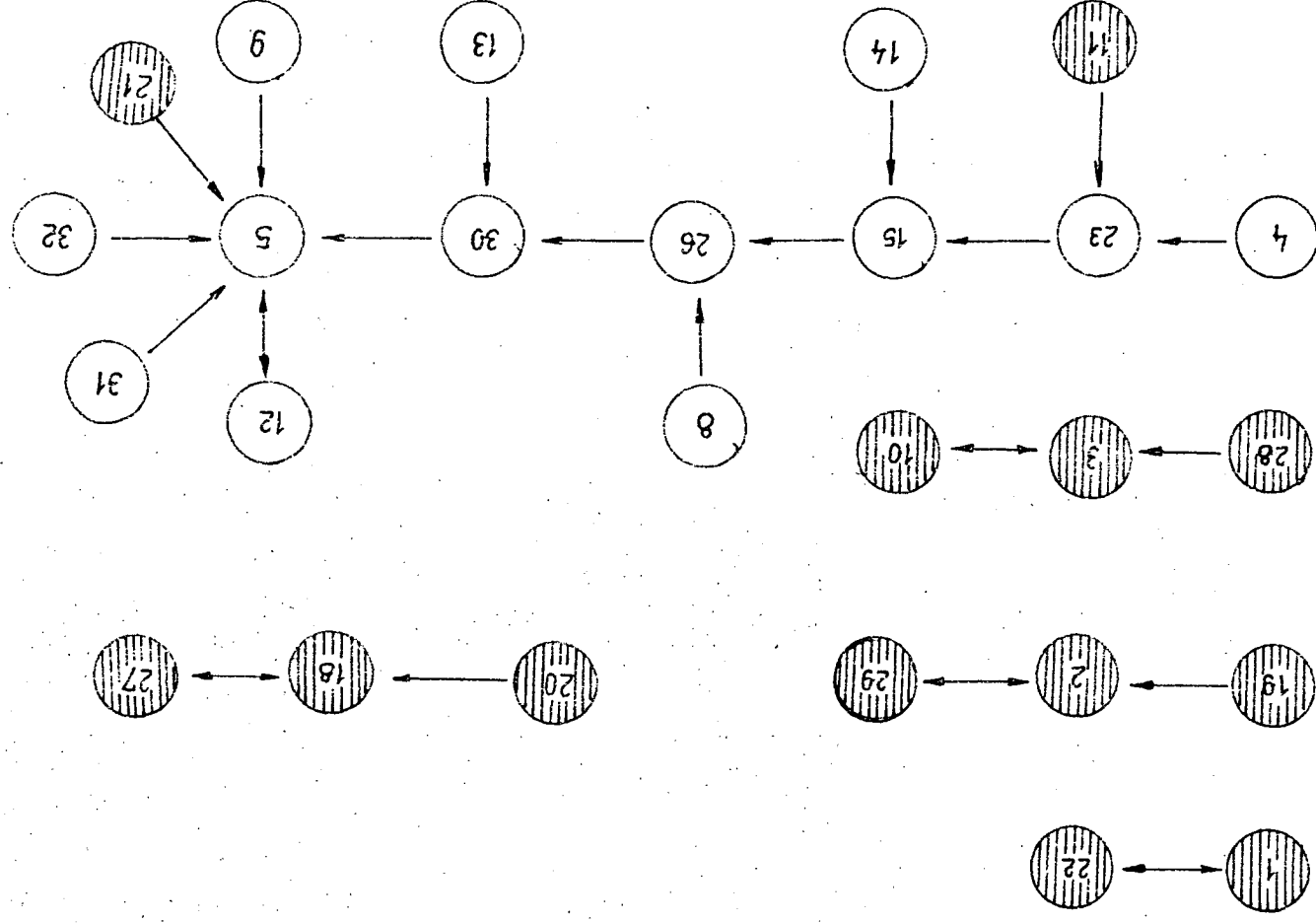
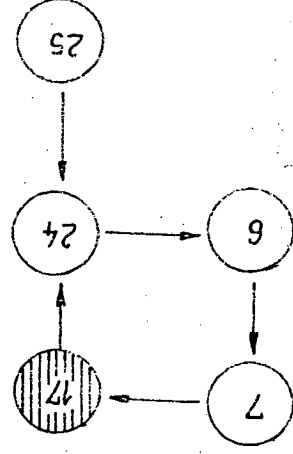
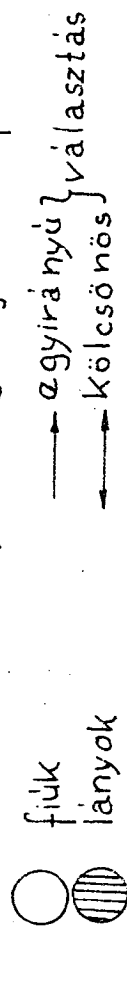

Az első osztály szociogramja június 5-én. /1971/

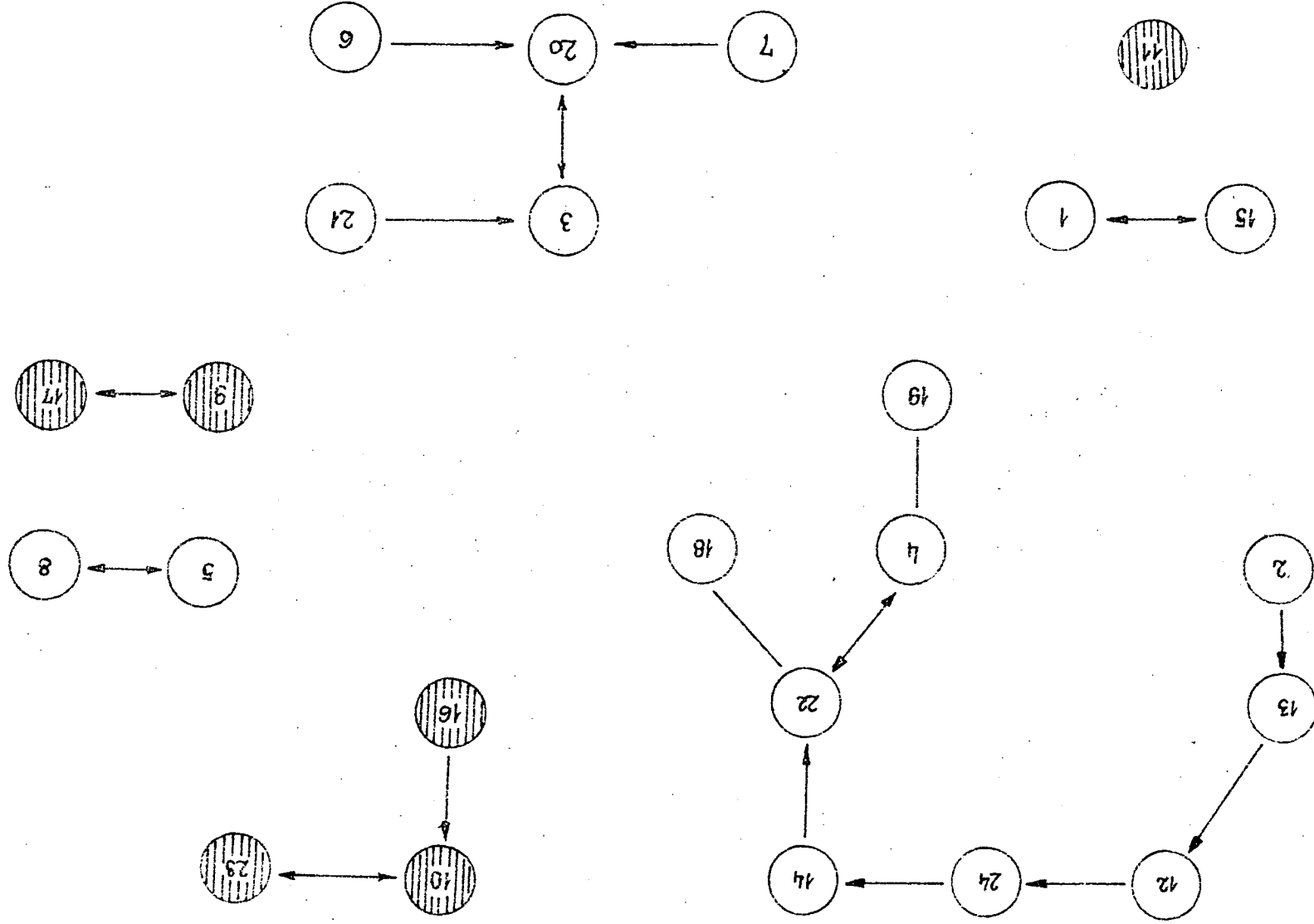
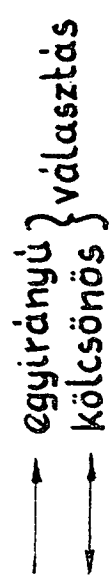
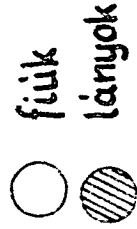
III. Ábra

A második osztály szociogramja 1972. február 10.-én.

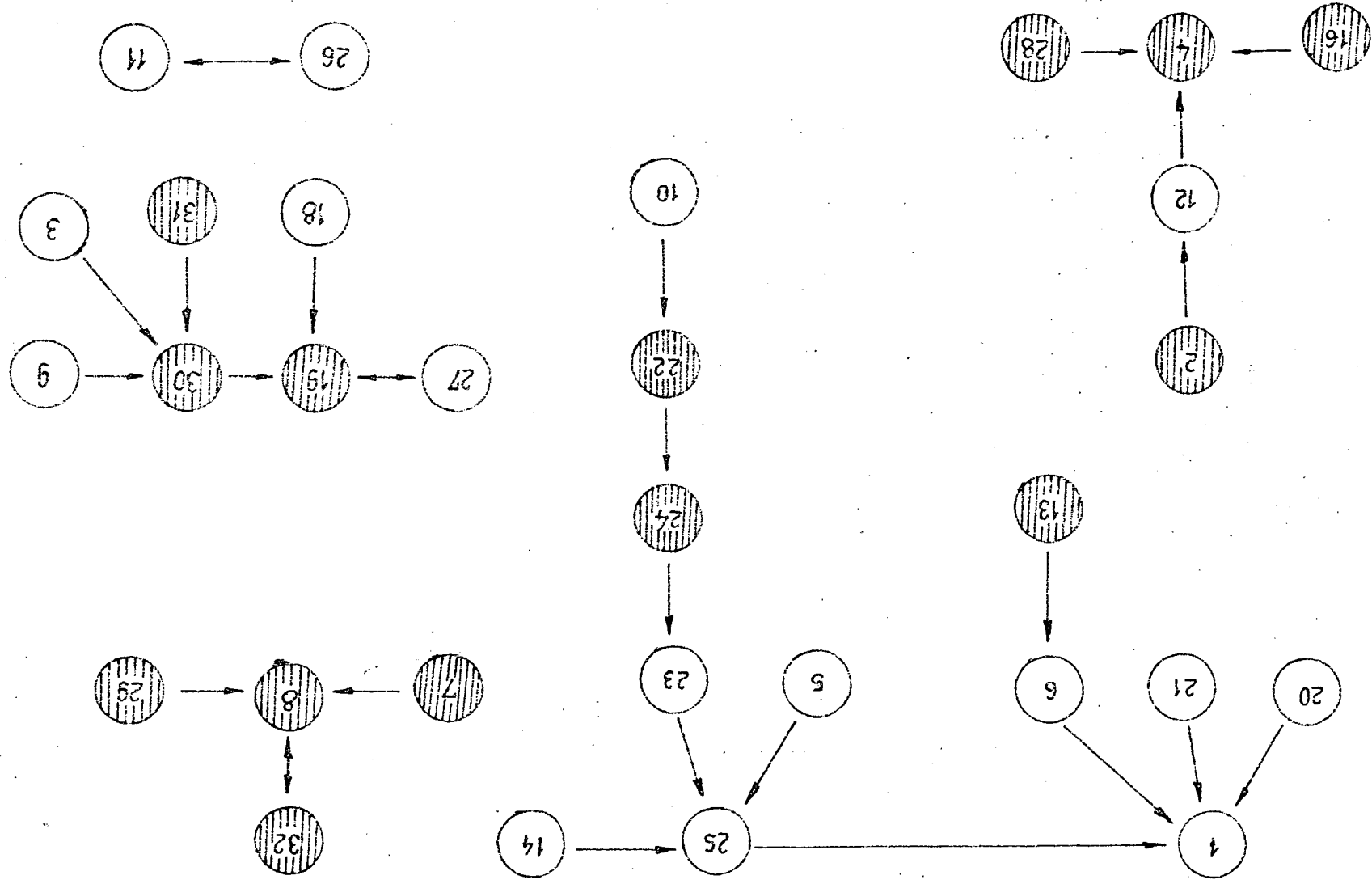
IV. Ábra

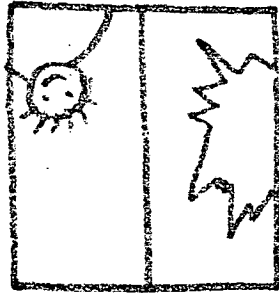
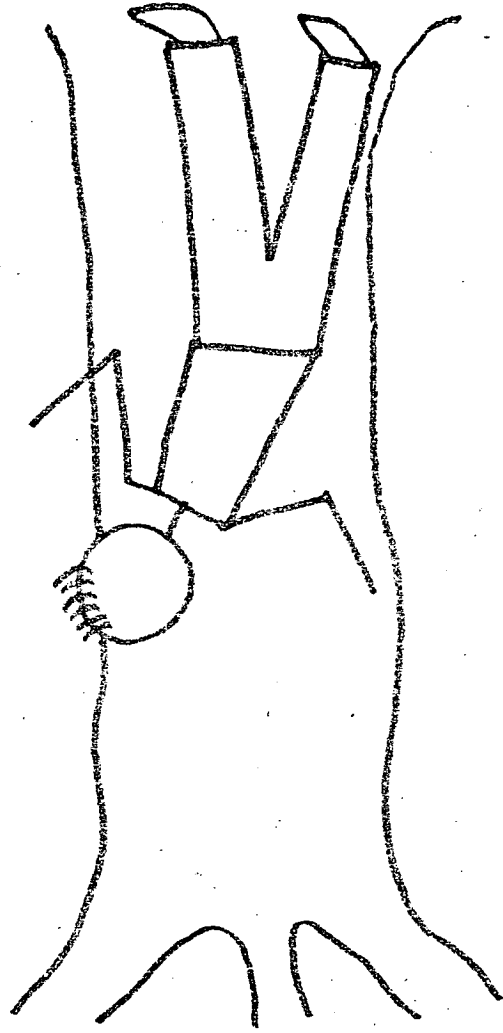
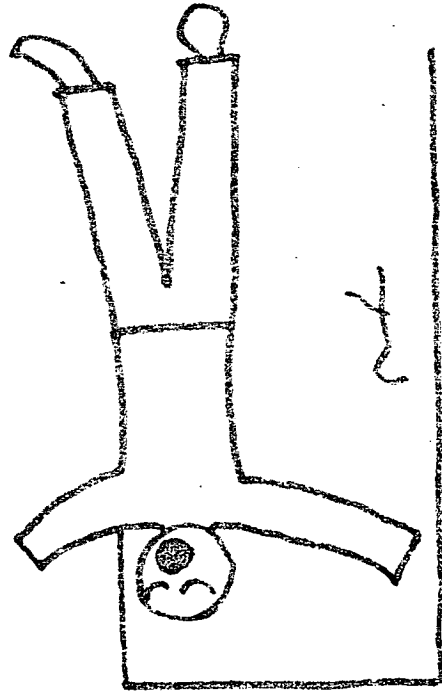
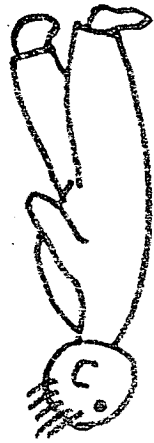
A harmadik osztály szociogramja 1970 november 10.-én.

A negyedik osztály szociogramja 1972 március 4-én.

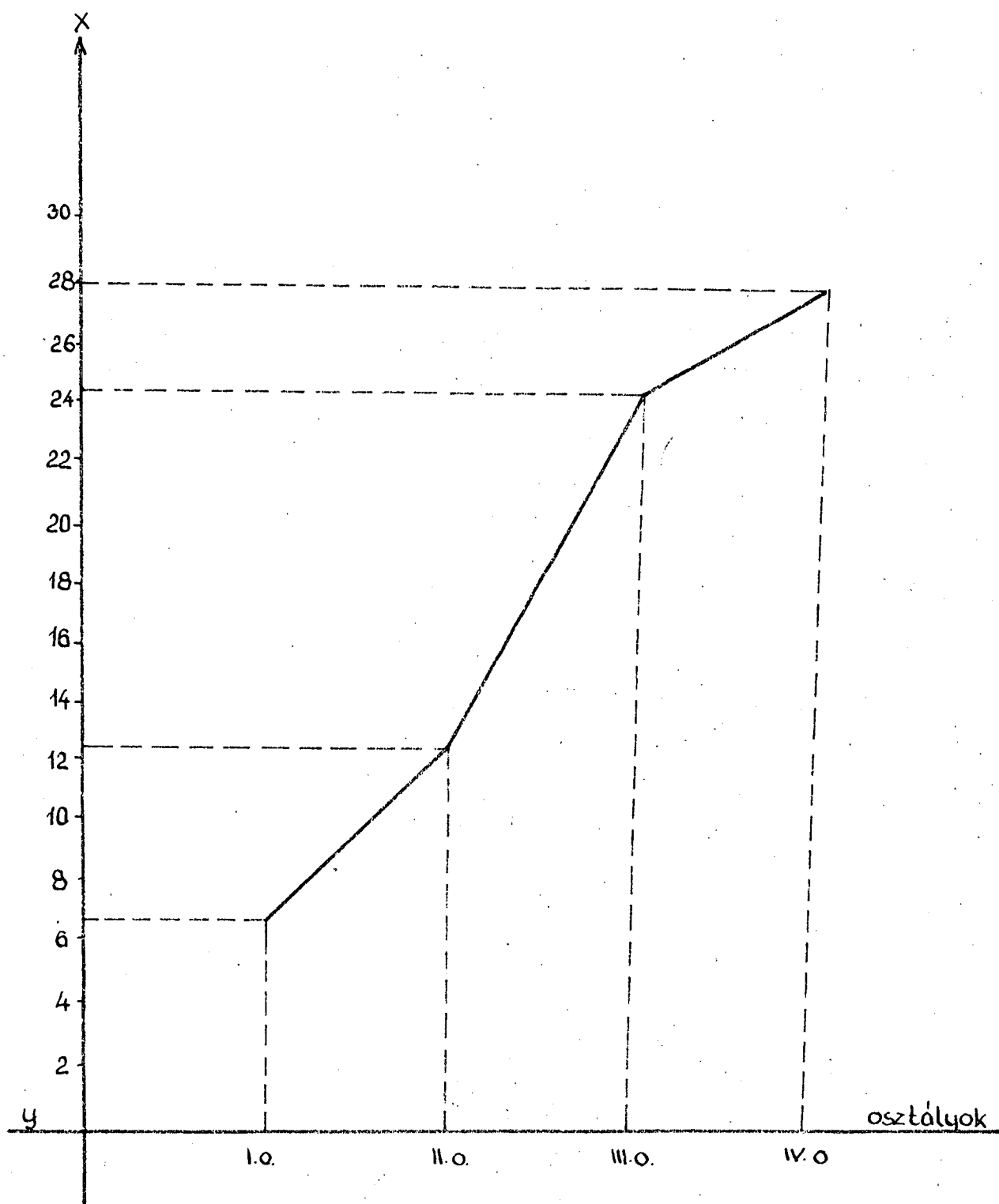
○ fiúk
 ● lányok
 — egyirányú } választás
 ↔ kölcsönös }

I. grafikon

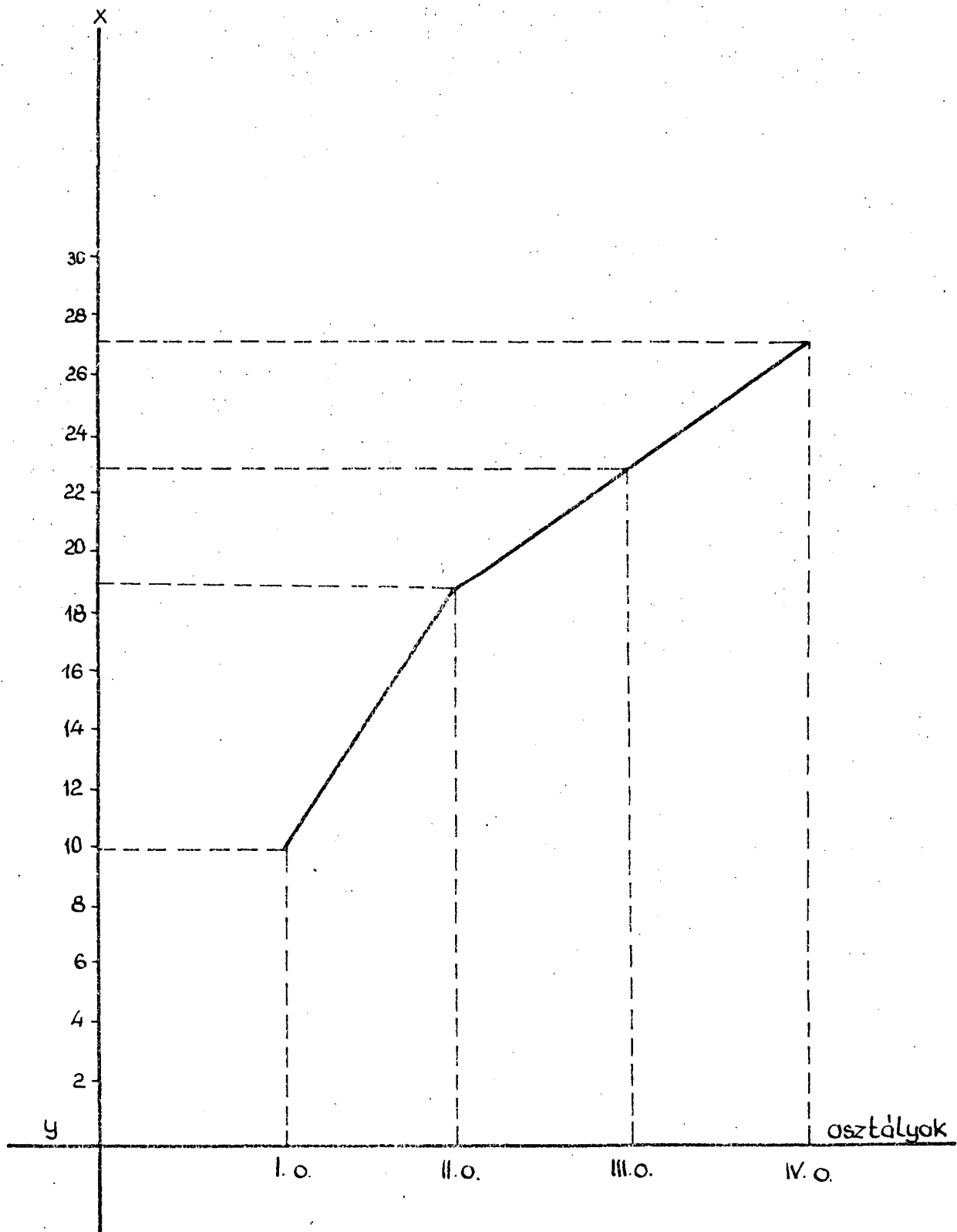
A „jó”, mint alapvető pozitív erkölcsi kategória
tartalmának fejlődése, grafikusan ábrázolva:

x = Az erkölcsi fogalmat feltáró tartalmi jegyek
mennyiségi megoszlása az egyes osztályokban.

II. grafikon

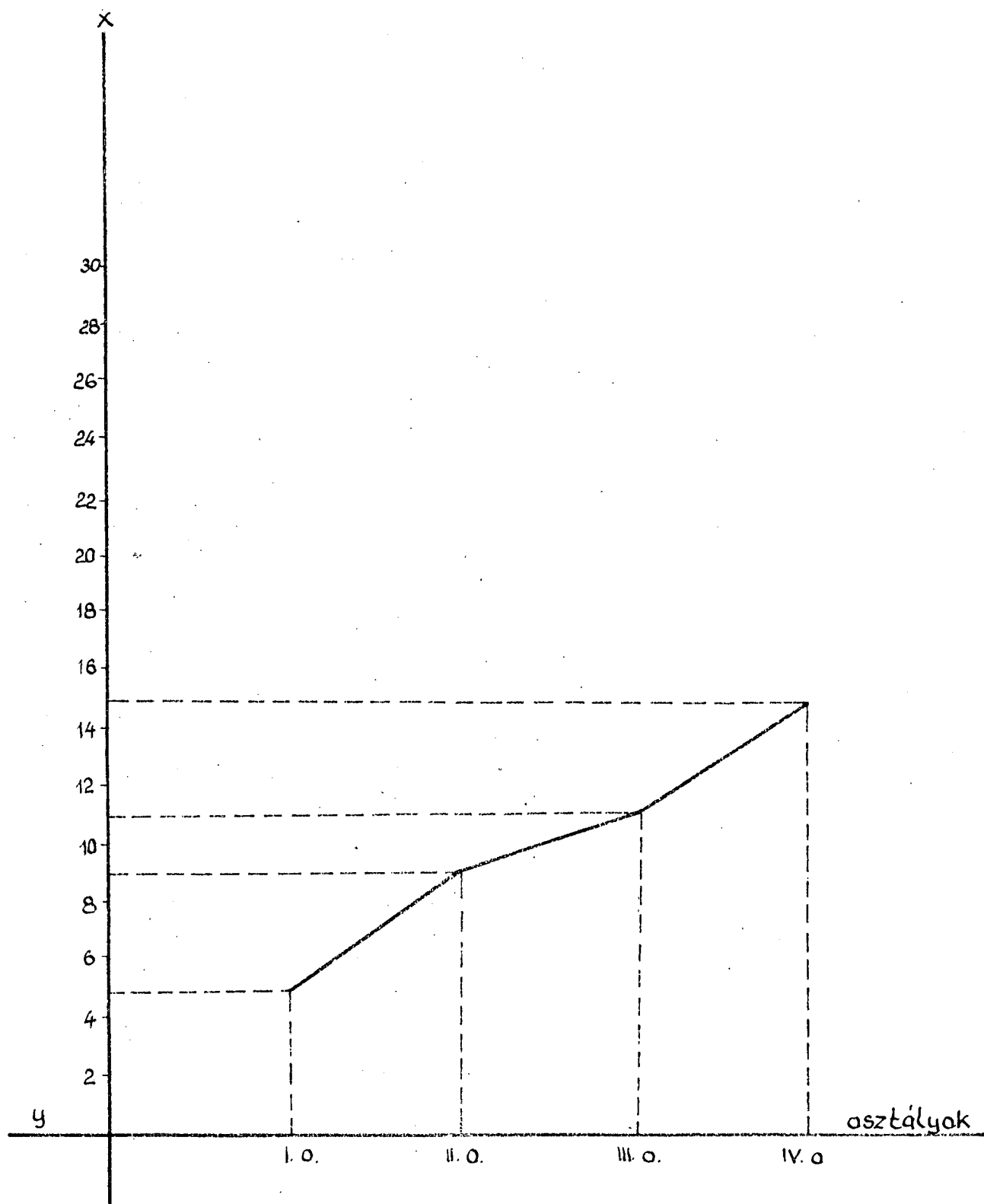
A „rossz” mint alapvető negatív erkölcsi kategória tartalmának fejlődése grafikusán ábrázolva:

x = Az erkölcsi fogalmat feltáró tartalmi jegyek mennyiségi megoszlása az egyes osztályokban.

III. grafikon

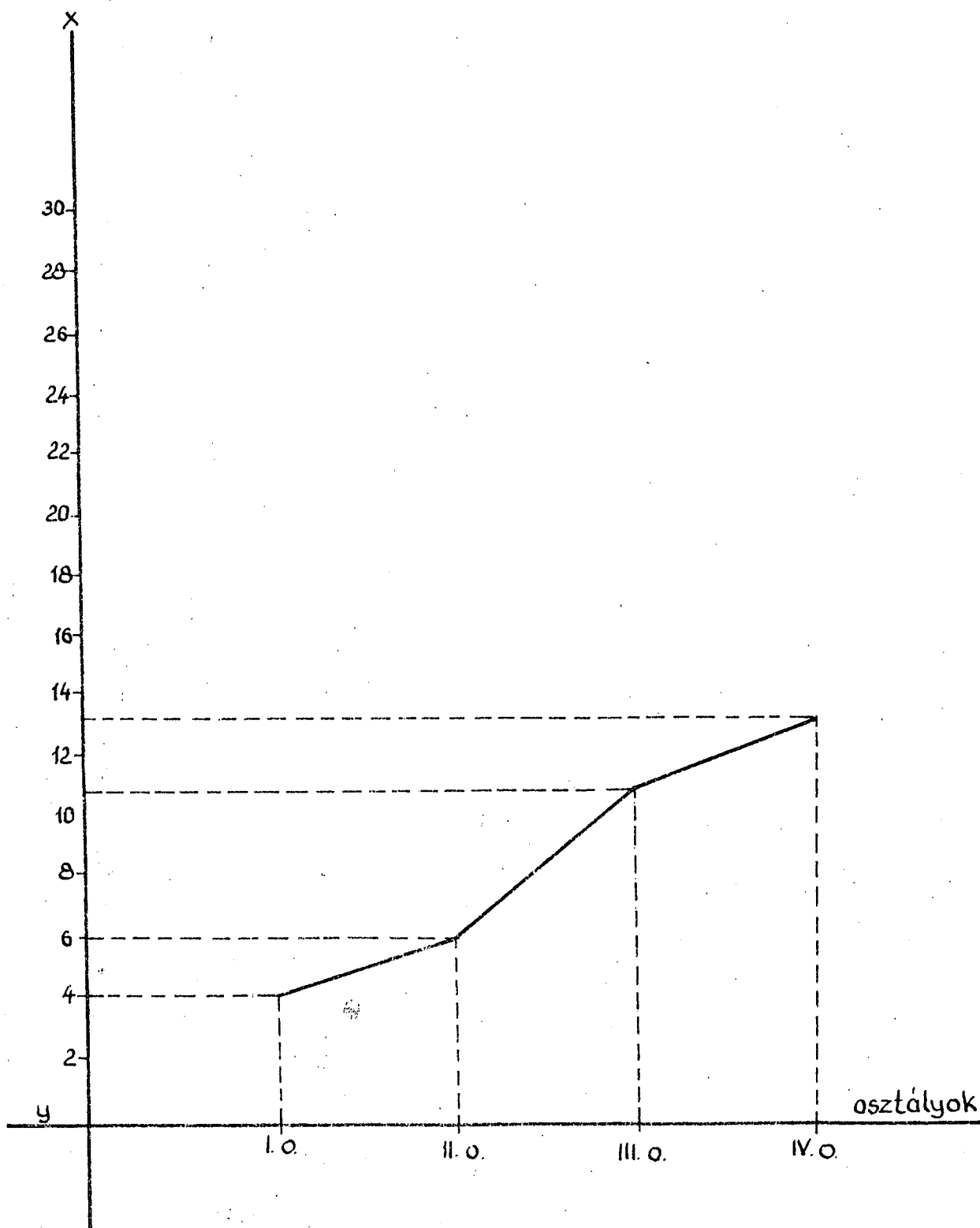
A „szorgalmas”, mint alapvető pozitív erkölcsi kategória tartalmának fejlődése, grafikusán ábrázolva:

x = Az erkölcsi fogalmat feltáró tartalmi jegyek mennyiségi megoszlása az egyes osztályokban.

IV. grafikon

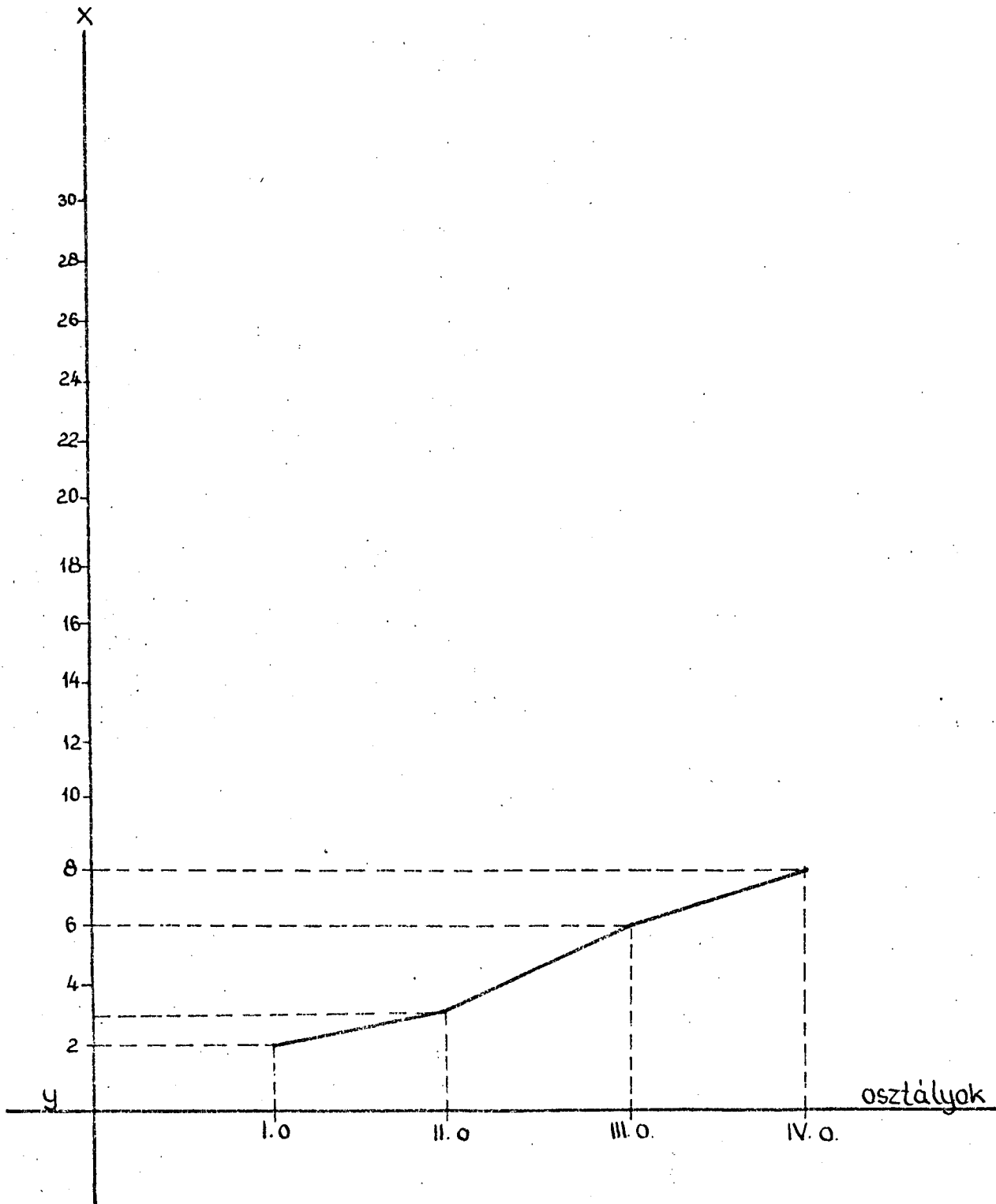
A „lusta”, mint alavető negatív erkölcsi kategória tartalmának fejlődése grafikusán ábrázolva:

x = Az erkölcsi fogalmat feltáró tartalmi jegyek mennyiségi megoszlása az egyes osztályokban

V. grafikon

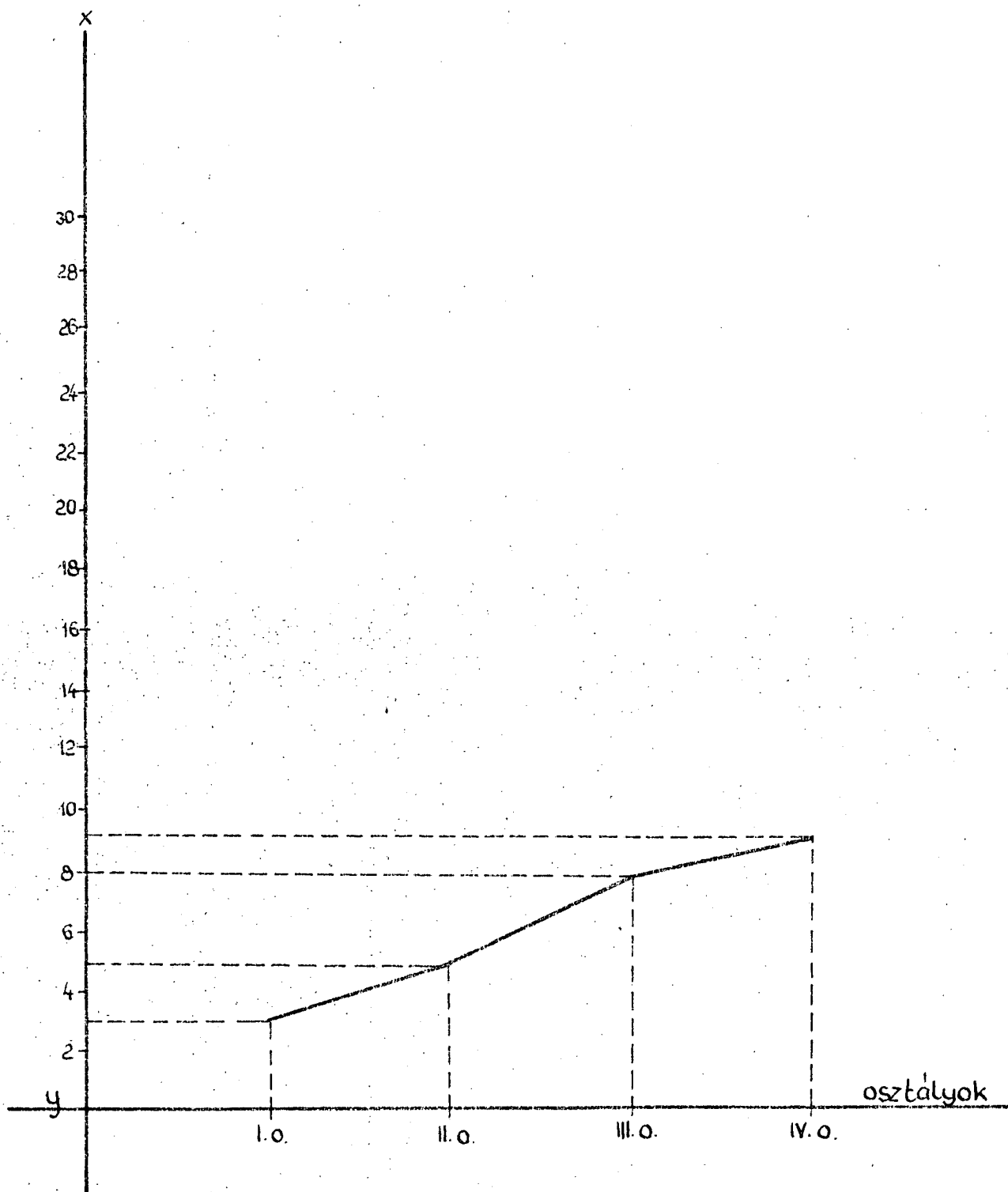
A „becsület”, mint alapvető pozitív erkölcsi kategória tartalmának fejlődése grafikusán ábrázolva:

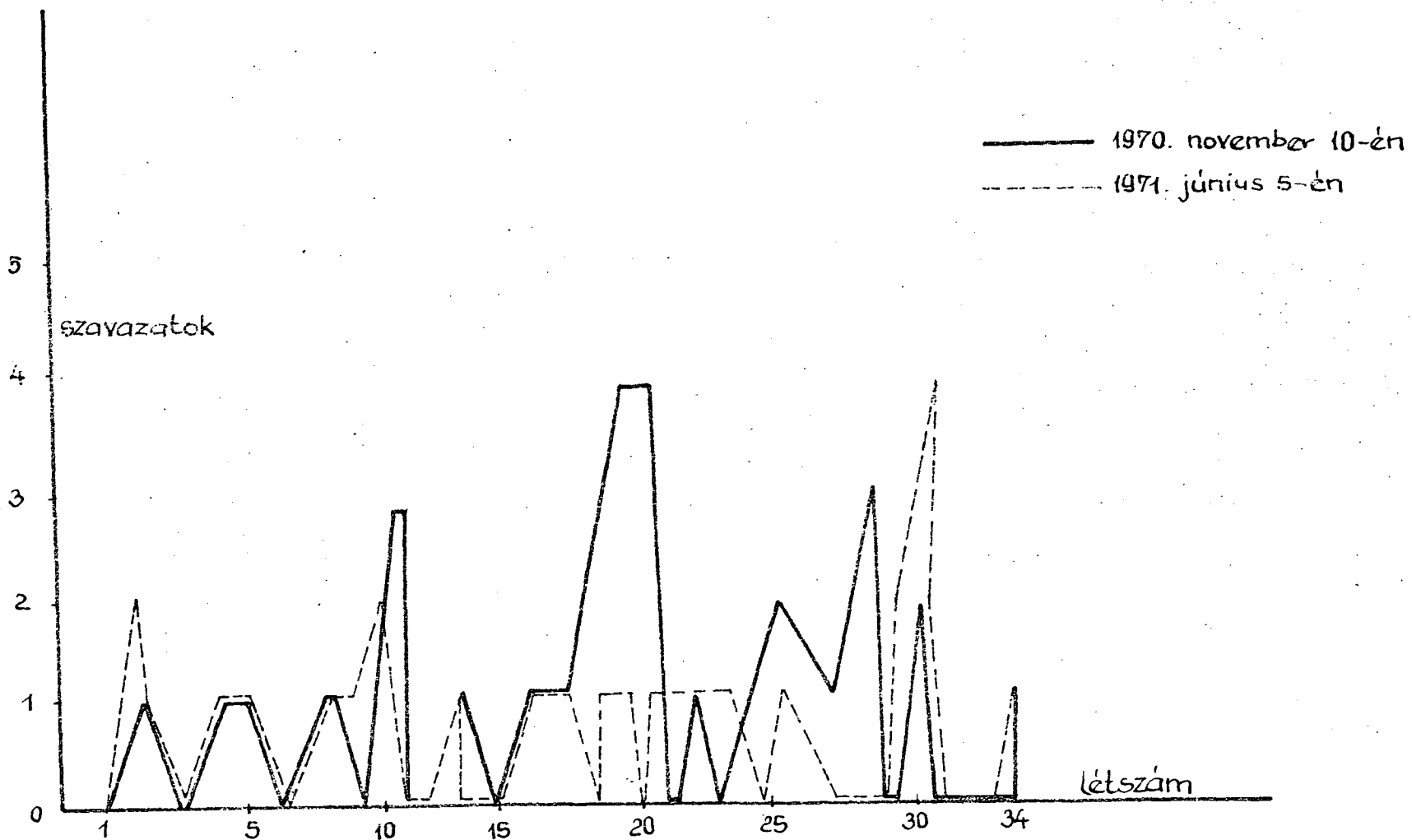
X = Az erkölcsi fogalmat feltáró tartalmi jegyek mennyiségi megoszlása az egyes osztályokban.

VI. grafikon

A „hazug” mint alapvető negatív erkölcsi kategória tartalmának fejlődése grafikusán ábrázolva:

x = Az erkölcsi fogalmat feltáró tartalmi jegyek mennyiségi megoszlása az egyes osztályokban

Első osztályban az év eleji és év végi szociogram összehasonlítása alapján a következő változást figyelhetjük meg:

IRODALOMJEGYZÉK

- Ágoston György: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969.
- Ágoston György: Neveléselmélet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.
- Ágoston György: Pedagógia I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.
- Ágoston György- Jausz Béla: Pedagógia II. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- Árkosiné Udvary Sarolta: Erkölcsi kategóriák értékelésének fejlődéslélektani vizsgálata. Magyar Pszichológiai Szemle, 1962. 4. 436-438 p.
- Barkóczi Ilona- Putnoki Jenő: Tanulás és motiváció. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 282 p.
- Bartha Ilona: Az erkölcsi motiváció vizsgálata gyermekkorban. Szeged, 1940. 10 p.
- Bábosik István: Az erkölcsi tudatosság hatása a magatartásra a serdülés időszakában. Pedagógiai Közlemények. 5. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969.
- Biró Viktorné: Az általános iskolai negyedik osztályos tanulók erkölcsi tudatosságának vizsgálata. /Kandidátusi értekezés Budapest, 1972./
- Bozsovcics L.I.: Az ismeretek és szokások szerepe a tanuló személyiségének kialakulásában. A tanulók személyisége és gondolkodása. OPKM. Dokumentáció. Budapest, 1959.
- Clauss G. -Hiebsch H.: Gyermekpszichológia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 372 p.
- Cser János: 10-14 éves tanulók erkölcsi fogalmainak vizsgálata. Pszichológiai Tanulmányok III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 149-161 p.
- Cser János: Az erkölcsi tulajdonságokat jelentő fogalmak a 10-14 éves korban. Pszichológiai Tanulmányok II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 155-156 p.
- Dobos László- Juhász Ferenc- Komár Károly- Majzik Lászlóné- Nagy Jánosné: A tanulók világnézeti és erkölcsi fejlődése. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.

- Duró Lajos: A személyiség-megismerés hivatástudat-alakító hatásának vizsgálata. Magyar Pszichológiai Szemle, 1967. 4.
- Duró Lajos: Időszzerű neveléslélektani vizsgálatok a Szovjetunióban. Magyar Pszichológiai Szemle, 1964.2.281-287.o.
- Duró Lajos: A személyiség szociometriai vizsgálatának módszertani problémái. Acta Universitatis Szegediensis.1969.
- Duró Lajos: Az életkori sajátosságok figyelembevételének néhány neveléslélektani problémája. Pszichológiai Tanulmányok. X. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 351-355 o.
- Duró Lajos- Kelemen László- Radnai Béla: Fejlődés- és neveléslélektan. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 244 o.
- Elkonyin D.D.: Gyermeklélektan. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. 302 o.
- Forrai Tiborné: Iskolai teljesítmény és szorongás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 154 o.
- Gegesi Kiss Pál: A személyiségről. Magyar Pszichológiai Szemle. 1963. 195-205 o.
- Géczi Etelka: Tanítványaink erkölcsi fogalmainak és életük problémáinak megismerése. Köznevelés Alsótagozatos Oktatás-Nevelés. 1959. 6.
- Harsányi István: Az iskolai nevelés pszichológus szemmel. Az MTA Pszichológiai Tanulmányok 1965. VIII. kötetében megjelent tanulmány különlenyomata alapján, Budapest, 1970.
- Horváth László Gábor: Új módszer a személyiség megismerésére. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 250 o.
- Ignatjev J.I.- Kolcova M.M.- Znamenszkaja A.N.- Lukin N.Sz.: Tanulmányok az iskola előtti és kisiskolás korcsoport pszichológiájának köréből. Pszichológia a gyakorlatban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Igor Sz. Kon: Az én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 292 o.
- Jakobszon P.H.: Az érzelmek pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. 418 o.

- Juhász Ferenc: Az erkölcsstan oktatásának szerepe az erkölcsi tudat formálásában. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 1960. 41-47 o.
- Jusztné Kéri Hedvig: Az osztályközösség kialakulására ható pedagógiai tényezők. Magyar Pedagógia 1962. 4. 418-431 o.
- Jusztné Kéri Hedvig: Az iskolai osztályközösség kialakulására ható tényezők. Pszichológia a gyakorlatban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 110 o.
- Kardos Lajos: Általános pszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. 282 o.
- Kelemen László: A tanulók gondolkodása 6-10 éves korban. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. 170 o.
- Kelemen László: A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- Kiss Tihamér: Az etikai beszélgetések szerepe az akarat és jellem formálásában. Pedagógiai Szemle 1958. 6.
- Kiss Tihamér: Életkorok pszichológiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1966. 250 o.
- Kolominszkij J.L.- Rozov A.J.: A tanulók közti kapcsolatok vizsgálata szociometriai módszerekkel. Pedagógiai Szemle, 1964. 4. 342-352 o.
- Kürti Istvánné- Szilágyi Lilla: Új személyiségvizsgáló módszer óvodások és alsótagozatos iskolások számára. Pszichológia a gyakorlatban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Lénárd Ferenc: Problémamegoldó gondolkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 360 o.
- Lénárd Ferenc- Forrai Tiborné: Az érzelmek felismerése arc képek alapján, 7-17 éves korban. Pszichológiai Tanulmányok. III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.
- Majzik Lászlóné: A szorgalom és lustaság fogalmának fejlődése. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. 8-76 o.

- Makarenko A.Sz.: Válogatott művei V. Tankönyvkiadó, Budapest, 1955. 487 o.
- Mérei Ferenc- Binét Ágnes: Gyermeklélektan. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 295 o.
- Nagy Jánosné: Követelmények és eredmények az erkölcsi nevelésben. 14 éves tanulók erkölcsi ítéleteinek vizsgálata. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1970.
- Nevelési Terv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.
- Nevelőmunka az általános iskola 1-4 osztályában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- Northway M.- Weld L.: Hogyan készítsünk szociometriai felmérést? Hogyan segíti a szociometria nevelőmunkánkat? Tankönyvkiadó, Budapest, 1971. A pedagógia időszerű kérdései külföldön.
- Oldal Anna: Pedagógiai feljegyzések. Köznevelés Alsótagozatos Oktatás-Nevelés 1959. 1o.
- Piaget J.- Fraisse P.- Reuchline M.: A kísérleti pszichológia módszerei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Piaget J.: Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970.
- Piaget J. - Inhelder B.: A gyermeki logikától az ifju logikájáig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 335 o.
- Prichoda V.: Bevezetés a pedagógiai pszichológiába. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. 390 o.
- Ransburg Jenő: Félelem, harag, agresszió. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. 151 o.
- Rubinstein Sz.L.: Az általános pszichológia alapjai.II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 787 o.
- Rubinstein Sz.L.: Az általános pszichológia alapjai.I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 256 o.
- Rubinstein Sz.L.: Léte és tudat. Kossuth Kiadó, Budapest, 1962. 350 o.
- Szabó Pál: Az iskolaérettség és iskolaéretlenség. Pedagógiai Szemle 1967. 4. 306 o.

- Szarka József: Az erkölcsi nevelés folyamatának kutatás-módszertani kérdéseiről. Pedagógiai Szemle 1956.3. 195 o.
- Szarka József: Az erkölcsi nevelés tartalmáról. Tanulmányok a Neveléstudomány köréből. 1960. Akadémiai Kiadó, 1961. Budapest, 29-40 o.
- Szarka József: Nevelési tapasztalat. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Szelényi Gábor: A megismerés egyik tényezője a családlátogatás. Tanító munkája, 1967. 9. 1-40 o.
- Tanterv és Utasítás az általános iskolák számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 670 o.
- Vier W.: Az erkölcsi ítéletek lélektani elemzése. OPKM. Dokumentáció 1963. 6. 331-542 o.
- Wallon H.: Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971.
- Zborowsky J.: Az erkölcsi ítéletek fejlődése a gyermeknél. OPKM. Dokumentáció 1959.

15-65/1975.

.....blasz-

Dr. Ágoston György elvtársnak
tszv. egyetemi tanár

Tárgy: Szabó Borbála
.....
doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve Szabó Borbála: Adatok a kisiskolás korú tanulók erkölcsi
.....
fejlődésének pedagógiai pszichológiai vizsgálatához
.....

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni
szíveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szíves figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelte értekezést a bírálat elkészítése után szíveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

1975. nov. 21.
Szeged,

.....
.....
dékán

A kiadmány hiteles:

.....
.....
előadó

Kapták: Dr. Duró Lajos tszv. docens
Dr. Ágoston György prof.
..... társbíró
..... tanszéki könyvtáros
..... tanszéki könyvtáros